Cena zł 26.—

POLSKA AKADEMIA NAUK
KOMITET SŁOWIANOZNAWSTWA

Monografie Slawistyczne

30

MARIA WOJTYŁA-ŚWIERZOWSKA

PRASŁOWIAŃSKIE NOMEN AGENTIS

WROCŁAW • WARSZAWA • KRAKÓW • GDAŃSK
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK

M. WOJTYŁA-ŚWIERZOWSKA: PRASŁOWIAŃSKIE NOMEN AGENTIS

Redaktor naukowy numeru 30
FRANCISZEK SŁAWSKI

Redaktor Stanisław Drewniak

Printed in Poland

Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo, Wrocław 1974.
Nakład 600 egz. Objętość ark. wyd. 8,60, ark. druk. 10.
Papier druk. sat. kl. III 70g 61×86. Oddano do składania 10 IV 1974.
Podpisano do druku 14 X 1974. Druk ukończono w październiku 1974.
Zam. 356/74 S-71-1270 Cena zł 26
Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, ul. Czapskich 4

SPIS TREŚCI

Wstęp 7
I. Sufiksy *-ъ, -'ъ, -a, -'a, -ь, -ьji* 12
II. Sufiksy *-ějь, -tajь, -tel'ь, -unъ* 46
III. Sufiksy z podstawowym elementem *-k-* 62
IV. Sufiksy z podstawowym elementem *-l-* 103
V. Sufiksy z podstawowym elementem *-χ-* 119
VI. Sufiksy z podstawowym elementem *-n-* 125
VII. Sufiksy z podstawowym elementem *-r-* 131
VIII. Sufiksy odosobnione *-tь, -tvь, -ogъ* 138
Zakończenie 142
Wykaz źródeł i literatury 144
Rozwiązanie skrótów 152
Wykaz sufiksów 154
Indeks form prasłowiańskich 155

WSTĘP

Celem tej pracy jest odtworzenie i opracowanie słowotwórstwa jednej z najbardziej wyrazistych kategorii znaczeniowych — kategorii nazwy wykonawcy czynności (nomen agentis)[1] na gruncie prasłowiańskim.

Zakres znaczeniowy kategorii n.ag. jest bardzo szeroki. Obejmuje on bowiem zasadniczo każdą formację wyrażającą podmiot działający. Wystąpią tu jednak różnice semantyczne uwarunkowane częściowo obecnością takiej czy innej podstawy słowotwórczej.

1. Na podstawach bezpośrednio lub pośrednio werbalnych (tych ostatnich dostarczają formacje nominalne motywowane przez verbum) oparte są nazwy działacza w ścisłym tego słowa znaczeniu. Sufiks wskazuje tutaj na sprawcę czynności, określonej bezpośrednio przez podstawę. Jest przy tym rzeczą drugorzędną, czy sprawca jest osobowy, istotą żywą, czy wreszcie jest przedmiotem martwym (rzeczą spełniającą czynność). Spośród tych ostatnich wywodzą się nazwy narzędzi. Nazwy te jednak tworzą oddzielną grupę, wyróżniającą się nie tylko specyficznym znaczeniem, ale także — co jest zasadniczym momentem — istnieniem szeregu wyspecjalizowanych w tej jednej funkcji sufiksów. Z tej też racji wyodrębnia się je tradycyjnie w oddzielną znaczeniowo-słowotwórczą podkategorię — nomina instrumenti.

Przy ocenie nazw narzędzi należy mieć jednakże na uwadze zjawisko antropocentryzmu języka, którego konsekwencją może być użycie tych samych środków formalnych zarówno dla

[1] W dalszym ciągu pracy posługiwać się będę wymiennie terminami: nomen agentis (skrót n.ag.), nazwa działacza, nazwa wykonawcy czynności.

tworzenia nazw osobowego, czy w ogóle żywotnego wykonawcy czynności, jak i nazw narzędzia, a więc brak jakiegokolwiek formalnego zróżnicowania między nimi. I tak, szereg sufiksów, np. *-z, -'ъ, -(a)kъ, -(a)čъ, -(i)čъ, -ьcь, -unъ* tworzy jeden i drugi rodzaj nazw, przy czym obydwie funkcje tych formantów bywają niekiedy równoległe. Specjalizacja zaś w którejś z nich jest w wielu wypadkach rzeczą niewątpliwie wtórną. Widać to bardzo wyraźnie choćby nawet na przykładzie pary pokrewnych sufiksów *-ačь* i *-akъ*, gdzie już w czasach historycznych niektórych języków słowiańskich *-akъ* wyspecjalizował się w funkcji formantu tworzącego właśnie nomina instrumenti, zakres *-ačь* natomiast ograniczył się do nazw najczęściej osobowych.

Do tej samej klasy zjawisk należy sekundarne zastosowanie w funkcji instrumentalnej sufiksu, którego prymarną funkcją jest tworzenie nazw osobowego wykonawcy czynności. Por. np. spotykane często w języku bułgarskim nomina instrumenti na *-mel* [2], a więc zbudowane przy pomocy sufiksu wszędzie wyspecjalizowanego w najwyższym stopniu w funkcji derywowania nazw osobowych. Podobne zjawisko znane jest dobrze i w innych językach indoeuropejskich, por. rozszerzenie zakresu stosowalności greckiego sufiksu -τηρ, czy współcześnie, angielskiego *-er*, francuskiego *-eur*, również o nazwy narzędzi [3].

W pracy niniejszej nazwami narzędzia w zasadzie się nie zajmuję. To znaczy, pomijam całkowicie te sufiksy, które są stałym wykładnikiem znaczenia instrumentalnego (np. *-dlo, -lo*). W odniesieniu natomiast do innych (mając na uwadze to, co powiedziano wyżej o zjawisku antropocentryzmu języka i związanym z nim częstym paralelizmie słowotwórczym nazw narzędzia i osobowego, żywotnego wykonawcy czynności) podaję jedynie wybór formacji co ciekawszych słowotwórczo.

2. Od podstaw nominalnych, nie mających żadnego związku z czasownikiem tworzone są tzw. nazwy zawodów (nomina professionis). Wyrażają one aktywny stosunek osoby oznaczonej przez derywat do przedmiotu wskazanego w podstawie derywacyjnej [4].

[2] S. Stojanov, Gramatika na bălgarskija knižoven ezik, Sofija 1964, s. 169.

[3] J. Kuryłowicz, O rozwoju kategorii gramatycznych. Nauka dla wszystkich nr 73, Kraków 1968, s. 18.

Rozprawa niniejsza jest ustawiona pod kątem analizy słowotwórczych typów nazw działacza. Przez typ słowotwórczy rozumiem pewien powtarzający się schemat budowy morfologicznej nazw, na który składa się: sufiks derywacyjny (wraz z wyznacznikiem tematu) łączący się w określony sposób z określoną podstawą i towarzyszące derywacji zjawiska (akcent i apofonia) [5]. Związek między sufiksem a treścią przezeń wnoszoną winien mieć charakter kategorialny, tj. sufiks winien być wykładnikiem stałego (tu: agentywnego) znaczenia.

Typy oparte na takich sufiksach, jak *-tajь, -ějь, -tel'ь, (-unъ)*, a więc jednofunkcyjnych, tworzących w słowotwórstwie słowiańskim jednolitą zasadniczo kategorię nazw agentywnych, zostały omówione oddzielnie. W większości jednak wypadków poszczególne słowotwórcze typy łączą się w większe rodziny, a o łączności ich decyduje wspólny, genetycznie prapokrewny podstawowy element sufiksalny i pewne wspólne cechy w zakresie rozwoju. Rodziny takie oparte są na sufiksach wielofunkcyjnych zawierających podstawowe elementy *-k-, -l-, -χ-, -n-, -r-*. W obrębie tychże rodzin w sąsiedztwie typów wyrazistych, produktywnych, dostarczających sporo materiału wyrazowego, pojawią się nieproduktywne, martwe, reprezentowane nieraz przez pojedyncze nawet nazwy. Dzięki jednak swej przynależności do szerszej grupy, i na jej tle dopiero, uzyskują swój pełny wyraz i status typu.

Obok tak szeroko pojętych typów słowotwórczych, będziemy mieć do czynienia z samodzielnymi, odosobnionymi jednostkami leksykalnymi o agentywnym znaczeniu. Zbudowane są one za pomocą zupełnie odosobnionych, rzadkich w ogóle sufiksów, jak np. *-tvъ* w **rybitvъ*, *-ogъ* w **rarogъ*, czy *-tъ* w **tatь*. Zostały one omówione oddzielnie na samym końcu pracy.

[4] Szymański Słowotwórstwo 13.

[5] O akcencie zob. s. 14, 16, 18 i n., 31 i n. O akcentuacji innych typów słowotwórczych zob. Kuryłowicz Acc.

Głównym celem moich badań nad słowotwórstwem kategorii n.ag. było prześledzenie jej związków formalnych i znaczeniowych na płaszczyźnie zarówno rodzimej, słowiańskiej, jak i pozasłowiańskiej. Chodziło mi z jednej strony o podanie genezy poszczególnych typów słowotwórczych, względnie jej próbę, poprzez wskazanie tych momentów, które mogłyby przynajmniej rzucić na nią światło, a z drugiej — pokazanie przemian, jakim typy te ulegały, osiągając w końcu taki a nie inny kształt na gruncie już prasłowiańskim.

Stosując metodę porównawczą i opierając się przy tym na faktach indywidualnych jako na bazie wyjściowej, starałam się jednocześnie, tam gdzie to było możliwe, wyjść jednak poza nie i znaleźć dla nich głębsze uzasadnienie w systemie opartym o pewne prawidłowości.

Studium niniejsze poświęcone jest nazwom wykonawcy czynności w języku prasłowiańskim, a więc dotyczy stanu zrekonstruowanego, do którego dochodzi się z jednej strony poprzez materiał współczesny i historyczny wszystkich języków słowiańskich, a z drugiej — materiał porównawczy, głównie bałtycki i z zakresu innych języków indoeuropejskich.

Materiał przykładowy, ilustracyjny dla poszczególnych typów, opierać się będzie głównie na tych nazwach, które mogły należeć do zasobu leksykalnego prasłowiańszczyzny. Przy ocenie danego wyrazu jako prasłowiańskiego stosujemy następujące kryteria: zasięg geograficzny, chronologię wyrazu, cechy budowy słowotwórczej, fakty natury semantycznej, dane porównawcze, tj. ewentualne związki etymologiczne pozasłowiańskie [6].

Ponieważ nazw o proweniencji prasłowiańskiej jest jednak mało i nie każdy typ można w sposób dostateczny nimi zilustrować, przeto sięgnęłam do formacji nowszych, należących w przeważającej mierze do odrębnego zasobu leksykalnego każdego z języków słowiańskich. Formacje takie, nie będąc prasłowiańskimi w sensie

[6] Szczegóły na temat sposobu rekonstrukcji słownictwa prasłowiańskiego zob. T. Lehr-Spławiński, F. Sławski, Z pracowni Słownika prasłowiańskiego, Rocznik Slawistyczny XX, Wrocław 1959, s. 3—15.

leksykalnym, mogą jednak reprezentować starszy, prasłowiański typ morfologiczny.

W pracy omówione zostaną wreszcie główne tendencje rozwojowe interesującej nas kategorii, które kształtują się często w oparciu o dialektyczny podział prasłowiańszczyzny. Występujące różnice dotyczą przede wszystkim stopnia produktywności pewnych formantów w poszczególnych odłamach językowych słowiańszczyzny. Pojawić się mogą również pewne różnice znaczeniowe formacji należących do określonych typów słowotwórczych.

W zakończeniu jeszcze kilka słów charakterystyki materiału. Otóż w badaniach oparłam się na leksykalnym materiale współczesnym, historycznym i dialektycznym wszystkich języków słowiańskich. Wzięłam pod uwagę również pewne fakty z zakresu nazewnictwa.

Spis wszystkich źródeł, tj. przede wszystkim słowników, a także gramatyk, opracowań słowotwórstwa słowiańskiego i dotyczącego innych języków indoeuropejskich znajduje się na końcu pracy. Częściowo skorzystałam również z materiałów mającego się wkrótce ukazać Słownika Prasłowiańskiego.

Praca została podzielona na osiem rozdziałów stosownie do kolejności opracowania poszczególnych słowotwórczych typów n.ag. według następującego układu:

I. formacje typu, który skrótowo określam tu jako tematowy tzn. zbudowane przy pomocy sufiksów kumulujących w sobie funkcję słowotwórczą i fleksyjną zarazem. Należą tutaj nazwy urobione przez sufiksy *-ъ*, *-ʼъ*, *-a*, *-ʼa*, *-ь*, *-ьji* (zob. s. 12 i n.);

II. typy słowotwórcze charakteryzujące się zasadniczo jednofunkcyjnymi agentywnymi formantami: *-ějь*, *-tajь*, *-telʼь*, *-unъ*;

III. Formacje z podstawowym sufiksalnym elementem *-k-*;

IV. Formacje z podstawowym sufiksalnym elementem *-l-*;

V. Formacje z podstawowym sufiksalnym elementem *-χ-*;

VI. Formacje z podstawowym sufiksalnym elementem *-n-*;

VII. Formacje z podstawowym sufiksalnym elementem *-r-*;

VIII. Sufiksy odosobnione: *-tь*, *-tvъ*, *-ogъ*.

I. SUFIKSY *-ъ, -'ь, -a, -'a, -ь, -ьji*

Przegląd prasłowiańskich typów nazw działacza rozpoczniemy od formacji utworzonych przy pomocy sufiksów *-ъ* ⩭ **-o-s*, *-'ь* ⩭ **-i̯o-s*, *-a* ⩭ **ā*, *-'a* ⩭ **-i̯ā*, *-ь* ⩭ **-i-s*, *-ьji* ⩭ **ī* || *-i̯ā*.

Kategoria nazwy działacza tkwi tutaj w całym systemie prymarnych derywatów zbudowanych przy pomocy powyższych sufiksów i wraz z nim w ciągu wieków przechodziła przez kolejne etapy ewolucji.

Specyficzny charakter tych tworów polega na tym, że ich sufiks skupia w sobie dwie funkcje: słowotwórczą i fleksyjną zarazem. Pełni on bowiem rolę formantu derywacyjnego, a jednocześnie określa przynależność derywatu do pewnej kategorii deklinacyjnej. W wielu jednak wypadkach dopiero szczegółowa analiza porównawcza wykazuje, że w określonym wyrazie formant spełnia jedynie funkcję fleksyjną i nie jest niczym innym, jak tylko wyznacznikiem przynależności wyrazu do takiego czy innego tematu. Np. stare, prasłowiańskie złożenie o wartości n.ag. **medvědь* jest prawdopodobnie dawnym tworem atematycznym, które przyłączone zostało następnie do imion o temacie na *-i-* (zob. s. 38). W takim razie to *-i-* nie może być uważane za formant słowotwórczy, przy pomocy którego drugi człon złożenia został derywowany od czasownika **ěsti*.

Ta dwufunkcyjność sufiksu w omawianej grupie derywatów jest cechą odróżniającą je od tworów wyraźnie sufiksalnych. Jest jednakże cecha druga. Otóż w formacjach sufiksalnych, jak np. **prijatel'ь*, **běgunъ*, **χodataj̯ь* formant słowotwórczy posiada stałą semantyczną (tu: agentywną) wartość i jest sam w sobie dostatecznym wykładnikiem przynależności derywatu do grupy imion oznaczających wykonawcę czynności. Natomiast w dery-

watach omawianego typu oprócz formantu słowotwórczego występują dodatkowe elementy: apofonia, a głównie akcent, mające nieraz podstawowe znaczenie dla semantycznej charakterystyki wyrazu.

Wśród olbrzymiej ilości takich dewerbalnych tworów pojawiających się we wszystkich językach słowiańskich, można wyodrębnić dwie warstwy typologiczne: starszą i młodszą. Do pierwszej z nich zaliczymy te derywaty, w których analiza słowotwórcza wykaże istnienie sufiksu derywacyjnego. W derywatach takich akcent i apofonia należą do starych reguł derywacyjnych odziedziczonych przez prasłowiańszczyznę, a sięgających epoki praindoeuropejskiej. W wypadku formacji na *-o-* (*-i̯o-*), *-ā* (*-i̯ā*) miejsce akcentu będzie często decydować o przynależności derywatu do jednej z dwu wielkich kategorii semantycznych: abstractum albo concretum (o czym zob. niżej).

Rozpatrywany tu typ nazw ulegał w ciągu wieków stałym przekształceniom, które ułatwiał i przyspieszał brak jego wyrazistości morfologicznej. Poszczególne formacje łatwo i stale odrywały się od żywych serii derywatów, a sufiks derywacyjny stopniowo zatracał swą wartość słowotwórczą na rzecz czystej wartości fleksyjnej. Fakty te przyspieszały ewolucję typu. W oparciu o niegdyś produktywne wzorce słowotwórcze wykształcił się stopniowo nowy, młodszy typ — typ derywatów wstecznych. Nie są one niczym innym, jak tylko derywatami dewerbalnymi z sufiksem zero, posiadającymi ponadto odpowiedni sufiks fleksyjny.

System derywatów wstecznych jest bogato reprezentowany w każdym z języków słowiańskich i zachował żywotność do dnia dzisiejszego. Pojawiające się w poszczególnych językach słowiańskich derywaty wsteczne są na ogół tworami młodymi, powstałymi już na gruncie samodzielnego rozwoju każdego z nich. Jako twory młodsze, w zasadzie nie interesują nas. Sygnalizujemy tutaj jedynie ich istnienie, lecz bliżej nie będziemy się nimi zajmować. Jeżeli jednak będą one w dalszym ciągu pracy przytaczane, to jedynie w charakterze uzupełnienia, ilustracji ciągłości określonego typu słowotwórczego.

Jeśli chodzi o semantyczną stronę formacji będących przed-

miotem badań w niniejszym rozdziale, to mamy tu do czynienia w zasadzie z dwiema dużymi kategoriami: abstractum (nomen actionis) i concretum (nomen acti, nomen agentis, nomen instrumenti). Rozważmy każdą z nich i spróbujmy ustalić ich wzajemne relacje na płaszczyźnie morfologiczno-semantycznej.

Abstracta we wszystkich tematach stanowią znakomitą większość derywatów i wszędzie są to twory, które można określić jako prymarne pod względem zarówno morfologicznym, jak i semantycznym. Tzn. np. **blěskъ* czy **morъ* miały zawsze, od początku wartość abstractum; ta wartość jest tu pierwotna i nie może być wynikiem jakiegoś wtórnego przejścia znaczeniowego. Inaczej rzecz wygląda z konkretami. Często znaczenie konkretne jest tu sekundarne, wykształcone na podłożu abstrakcyjnym. Zanik znaczenia abstrakcyjnego i wysunięcie na plan pierwszy konkretnego może przebiegać dwoma torami. Po pierwsze dzieje się tak wówczas, gdy derywat o znaczeniu abstrakcyjnym traci swój związek z żywą serią i po wtóre — gdy przybiera sens osobowy.

Słów o znaczeniu konkretnym dostarczają dalej urzeczownikowione przymiotniki, spośród których twory dewerbalne realizować się mogą m. in. jako nomina agentis [1].

Nomen agentis należy rzecz jasna do nazw konkretnych. Trzeba stwierdzić, że nomina agentis, którymi w tym rozdziale zajmiemy się, wywodzą się spośród:

1. pierwotnych przymiotników dewerbalnych. Grupę tę stanowią twory typu τομός, a więc nomina agentis właściwe. Są one na gruncie prasłowiańskim już zupełnie nieżywotne. Część z nich to wyrazy niemotywowane, odziedziczone jeszcze z epoki praindoeuropejskiej. Ich przynależność do starego oksytonicznego typu przymiotników werbalnych (≈ n.ag.) wykrywa dopiero analiza porównawcza. Akcent oksytoniczny, choć utrzymany w niektórych wyrazach, w żadnym wypadku nie świadczy już o żywotności derywatu, lecz jest elementem zakrzepłym, dziedzictwem dawnych epok;

[1] J. Kuryłowicz, Opozycja grecka τόμος — τομός w staroindyjskim, Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie VIII (1928), Lwów 1929, s. 64—65.

2. abstraktów, które przybrały sens personalny. Tutaj wchodzą twory należące do tematów na *-ā* (*-i̯ā*), *-i-*, *-ī*‖*-i̯ā*. Formacje na *-i-*, *-ī*‖*-i̯ā* są zupełnie nieproduktywne i pojawiają się w izolowanych wypadkach. Bardziej żywotne są formy na *-ā* (*-i̯ā*).

Pozostaje jeszcze do omówienia sprawa derywatów wstecznych o wartości n.ag. Jak już wyżej powiedziano, derywaty takie wykształciły się w oparciu o sufiksalny typ formacji i są jak gdyby jego spadkobiercą [2]. Ich popularność, większa lub mniejsza w każdym z języków słowiańskich, przemawia za tym, że ten typ derywacji bezsufiksalnej znany był w epoce prasłowiańskiej. Jest rzeczą charakterystyczną, że pod względem znaczeniowym derywaty wsteczne zawierają przede wszystkim sens abstrakcyjny — wyrażają więc samą czynność. Abstracta zaś, jak wiadomo, mogą ulegać konkretyzacji. Stąd i wśród derywatów wstecznych pojawia się duża ilość przeróżnych konkretnych nazw o różnorodnych odcieniach znaczeniowych. Nomina agentis są rzadkie.

W odróżnieniu od tworów sufiksalnych typu τομός ten typ n.ag. nie posiada żadnych cech wyróżniających i przeciwstawiających go sąsiedniej kategorii znaczeniowej — kategorii nomina actionis. I o ile znaczenie agentywne pojawia się w derywacie, to niemal nigdy nie samodzielnie. Zazwyczaj tkwi ono w nim sekundarnie obok znaczenia abstrakcyjnego. Być może o takim czy innym znaczeniu (abstrakcyjnym lub konkretnym) decydowały pierwotnie czynniki kontekstowe.

Oddzielnego omówienia wymagają composita, gdyż tworzą one tutaj oddzielną, rządzoną odrębnymi prawami morfonologicznymi grupę.

Przedmiotem naszych rozważań są złożenia z drugim członem dewerbalnym, należącym do tematów na *-o-* (*-i̯o-*), *-ā* (*-i̯ā*), *-i-*. W dwu pierwszych wypadkach człon drugi złożenia sprowadza się do pierwotnych oksytonicznych formacji typu τομός, τομή, użytych tu w sekundarnej funkcji [3].

Pierwszym członem tych złożeń może być praeverbium lub nomen.

[2] Y. Millet, Les postverbaux en tchèque, Paris 1958, s. 9—15.

[3] Kuryłowicz IG 159.

Podobnie jak odpowiednie formacje proste, composita mogą wyrażać bądź sens abstrakcyjny (nomen actionis), bądź konkretny. Jednak, podczas gdy w simpliciach tematów na *-o-* (*-i̯o-*), *-ā* (*-i̯ā*) miejsce akcentu często wskazywało pierwotnie na przynależność derywatu do jednej z dwu kategorii znaczeniowych, to w odpowiednich złożeniach relacja między akcentuacją a znaczeniem pozostaje nadal sprawą otwartą. Jak twierdzi J. Kuryłowicz [4], jest rzeczą prawdopodobną, że złożenia, w których akcent spoczywa na drugim członie, to pierwotnie nomina actionis, zaś akcentuacja recesywna charakteryzowała formacje o sensie konkretnym.

Akcentuacja recesywna w językach słowiańskich nie jest już produktywna w przeciwieństwie do akcentuacji drugiego członu złożenia, wykazującej dotąd żywotność. Jeśli chodzi o tematy na *-i-*, to zarówno simplicia, jak i composita uogólniły akcent recesywny bez względu na znaczenie [5].

Analizując słowiańskie złożone n.ag., już na pierwszy rzut oka można stwierdzić wśród nich obecność — podobnie zresztą jak to miało miejsce w simpliciach — tworów typologicznie starszych i młodszych. Podczas gdy jednak w simpliciach dla odróżnienia tych dwu warstw pomocny nieraz okazywał się m. in. akcent, tak tutaj, w związku z nie całkiem jasną relacją między jego miejscem a znaczeniem wyrazu, a także częstym procesem uogólnienia, ujednolicenia miejsca akcentu [6] — należy brać pod uwagę inne momenty.

W wypadku złożeń typu prefigowanego, do starych reguł kompozycji nominalnej należało utrzymanie etymologicznej długości prefiksów, podczas gdy te ostatnie, łącząc się z verbum, ulegały skróceniu. Stąd stara opozycja: *pa-*, *pra-*, *sę-* w złożeniach imiennych, a *po*, *pro*, *sъ* w funkcji prewerbiów (i przyimków) [7].

[4] Kuryłowicz Acc. 305.

[5] Kuryłowicz IG 161.

[6] Np. w języku rosyjskim złożenia z pierwszym członem nominalnym ujednoliciły akcent na drugim członie, por. Kuryłowicz IG 160.

[7] Por. **sǫsědъ*: **sъsěsti*; w abstractum: **pamętь* obok **pomьniti* itp., zob. Rozwadowski WP II 369.

Po uniwerbiacji praeverbium z verbum, gdy spadkobiercą tego dawnego typu złożeń zostały decomposita, czyli zwykłe prefigowane derywaty dewerbalne, ta opozycja stała się środkiem charakteryzującym właśnie derywację, tzn. długi prefiks pojawił się w nomen, a krótki w motywującym verbum [8]. Tę repartycję zachowuje doskonale język czeski [9].

Na archaiczność formacji mogą wskazywać dalej zmiany apofoniczne samogłoski rdzennej drugiego członu. Tutaj jednak należy uczynić zastrzeżenie. Otóż przy compositach w silniejszym stopniu niż przy simpliciach oddziaływać mogą wzorce semantyczne i słowotwórcze. Często się zdarza, że zupełnie nowe złożenia powstałe nawet w późnym okresie rozwoju poszczególnych języków posiadają drugi człon wykazujący archaiczną budowę. Np. do ogólnosłowiańskich należą złożone nomina agentis z drugim, wyróżniającym członem **-vod*, np. ros. *вepxoвóд* pot. 'wodzirej, przywódca', dawne *demoвóд* 'nauczyciel', *domoвóд* 'gospodarz', czes. rzadkie *skotovod* 'pastuch' (SSJČ), czy sch. rzadkie *kolovod* 'wodzirej' (R JAZ). Nazwy te jako złożenia nie są z pewnością formami starymi, prasłowiańskimi, o czym świadczy chociażby ich wąski, lokalny zasięg. Drugi człon **-vod* (podobnie też w funkcji tegoż członu np. **-gon*, *-*voz*) posiada jednak pewną stałą, ogólnosłowiańską wartość: oznacza wykonawcę czynności wskazaną przez rdzeń werbalny. Przedmiot związany z tą czynnością może być natomiast każdorazowo, w każdej konkretnej realizacji leksykalnej różny. U podstaw powyższych formacji leży prasłowiański typ — schemat syntetycznych złożeń **x* + *vodъ*, **x* + *vozъ*, **x* + *gonъ*, gdzie **-vodъ*, **-vozъ*, **-gonъ* jako simplicia byłyby regularnymi, starymi derywatami od czasowników **vesti*, **vezti*, **ženǫ gnati* zbudowanymi przy pomocy sufiksu *-o-* [10]. Jeśli więc myślimy o archaiczności takich złożeń, to tylko o tyle, o ile stanowią one kon-

[8] Kuryłowicz Acc. 308—9 i IG 161.

[9] K. Heltberg, Niektóre problemy derywacji słowiańskiej, ScSl IX (1963), s. 139—152.

[10] Jeśli chodzi o złożenia z drugim członem **-vodъ*, to por. dokładny tak pod względem budowy, jak i znaczenia odpowiednik litewski: *vãdas* 'przewodnik, przywódca'.

tynuację archaicznego typu. W dalszym ciągu pracy w rozdziałach poświęconych poszczególnym typom słowotwórczym n.ag., złożeniami takimi nie będziemy się bliżej zajmować, ograniczając wybór materiału tylko do tych formacji, które można uznać za prasłowiańskie pod względem leksykalnym.

Jest rzeczą znamienną, że o ile niezłożone nomina agentis są już w słowiańszczyźnie typem wymierającym, to w złożeniach przejawiają one nawet pewną produktywność, zwłaszcza jeśli chodzi o tematy na *-o-* (*-i̯o*), *-ā* (*-i̯ā*). Wśród tematów na *-i-* złożone nomina agentis, jak i zresztą proste, pojawiają się sporadycznie. W tematach na *-i̯*||*-i̯ā* nie są poświadczone w ogóle.

Podobnie jak w formacjach prostych, tak i w złożeniach wskutek tych samych przemian morfologicznych doszło do wyłonienia się nowego systemu derywatów wstecznych (chodzi więc bądź o derywaty prefigowane, bądź o drugi, werbalny człon złożeń nominalnych). Są one popularne w językach słowiańskich. Zajmować się nimi również nie będziemy.

Warto jeszcze dodać, że omówione wyżej złożenia typu* *x* + *vod*, **x* + *gon* itp., nie będąc przecież prasłowiańskimi, lecz wskutek pewnych cech budowy słowotwórczej nawiązując bezpośrednio do epoki prasłowiańskiej — stanowią jak gdyby łącznik między typem derywatów wstecznych, a starymi, istotnie prasłowiańskimi compositami.

1. Sufiks *-ъ* ≔ **-o-s*

a. Formacje proste (simplicia)

W języku praindoeuropejskim żywotny był typ dewerbalnych przymiotników zbudowanych przy pomocy prymarnego przyrostka *-o-*. Ich cechą charakterystyczną, a zarazem decydującą o wartości przymiotnikowej była oksytoneza. Ponadto procesowi derywacji towarzyszyć tutaj mogła, dla pierwiastków, w których to było możliwe — apofonia *e/o* samogłoski rdzennej. Akcent oksytoniczny jednocześnie stawiał te formacje w formalnej opozycji do identycznie zbudowanych, lecz barytonicznych rzeczowników o znaczeniu abstrakcyjnym. Ponieważ przymiotniki owe oznaczały to wszystko, co związane było z wyrażoną przez abstractum czynnością, więc znaczenie ich realizować się mogło bądź jako nomen agentis, bądź nomen acti (rezultat czynności), nomen loci, czy wreszcie nomen instrumenti [11]. Ten najdawniejszy stan doskonale zachowany jest w grece, por. wzorcową opozycję τομός ze znaczeniem przymiotnikowym 'tnący': τόμος 'cięcie' ≔ τέμνω 'tnę'.

Podczas gdy barytoniczne nomina actionis utrzymały w epoce bałto-słowiańskiej produktywność i jako produktywne weszły następnie do języka prabałtyckiego i prasłowiańskiego, derywaty oksytoniczne utraciły żywotność podczas trwania wspólnoty bałto-słowiańskiej [12].

W zasobie leksykalnym języków słowiańskich odziedziczone z okresu bałto-słowiańskiego i prasłowiańskiego formacje z utrzymaną oksytonezą są nieliczne. Oksytoneza jest już tutaj tylko reliktem przeszłości, elementem zakrzepłym i w żadnym wypadku nie jest już wykładnikiem motywowanego charakteru wyrazu. Jest przy tym rzeczą znamienną, że oksytonezę względnie jej ślady utrzymują najczęściej formacje o wartości znaczeniowej nomina acti. Notabene one to również stanowią najliczniejszą grupę wśród formacji tu omawianych. Nomina agentis są bardzo rzadkie. Pod względem formalnym nie różnią się na ogół od wyrazów niemotywowanych. W większości wypadków są to wyrazy, które uległy prawie całkowitej leksykalizacji, tak że pierwotne znaczenie agentywne można odtworzyć dopiero na podstawie porównania z językami bałtyckimi, czy nawet innymi językami indoeuropejskimi.

A oto przegląd materiału:

psł. ***bǫkъ* : *bukъ*** 'ptak lub owad wydający niski przeciągły głos; głównie ptak *Botaurus stellaris*' — pol. *bąk* '*Botaurus stellaris*', stpol. także 'puchacz, *Bubo maximus*' (Sł. stpol. z XV w.), od XVI w. 'giez; truteń, trzmiel', dial. 'giez; truteń, chrabąszcz', kasz. *bǫk* 'jakikolwiek owad', 'flatus' (Sychta SK I 62), dłuż. u Chojnanusa *buk* 'owad, Hundsfliege', stcz. XIV w. *búk* 'onocentaurus (de monstrosis hominibus)', dial. *buk* 'giez' (Bartoš DSM),

[11] J. Kuryłowicz, Opozycja grecka τόμος-τομός w staroindyjskim, s. 64—65.

[12] Kuryłowicz Acc. 283.

sła. *búk* 'ptak *Ardea*' (Kálal). Od dźwiękonaśl. **bǫkati*, **bǫčati*, **bukati*, **bučati* 'wydawać niski, przeciągły głos; brzęczeć (o owadach); ryczeć'. Rekonstruujemy nasz derywat jako pierwotne oksytonon typu τομός ze znaczeniem 'buczący', na który to typ akcentuacji wskazują polsko-pomorskie kontynuanty długości rdzenia i długość zachowana w słowackim [13].

psł. ***bykъ*** 'taurus, bos' — pol. od XIV w. i dial. *byk*, dłuż. *byk*, głuż. *byk*, cz. *býk*, sła. *býk*; sle. *bȉk bíka*, sch. od XIV w. *bȉk bíka*, blg. *бик*, *бикът*, stblg. XI w. **быкъ** (BER I 47), mac. *бик* i dial. (*bikò bìkut*, Małecki SW II 8); strus. **быкъ**, ros. *бык быка́*, też dial., ukr. *бик -ка́* (u Hrinč. *бик бúка*), brus. *бык быка́*. Do **bukati*, **bučati* (zob. wyżej). Formacja należy do grupy starych długowokalicznych oksytonów. Samogłoska rdzenna wykazuje tu wydłużony stopień zerowy (por. z tym ostatnim ‚sle. dial. *bàka báka* 'baran', sch. od XVI w. *bȁk bäka* : *bàka* 'byk, taurus', a ponadto, do tej rodziny należące psł. *bъčela*, zob. s. 111). Wyraz posiada dokładny formalny odpowiednik w lit. *bū̃kas* 'ptak bąk, *Botaurus stellaris*' (por. pod względem znaczeniowym odpowiednie sch. *vodènī bȉk* '*Botaurus stellaris*', i mac. *воден бик* 'ts.').

psł. ***drugъ*** 'przyjaciel, towarzysz' — stpol. *drug*, od XVII w. z rus. *druh*, w dial. *druch* 'swat; asystujący przy ślubie' (Karłowicz SGP), głuż. dawne *druh*, cz. *druh*, sła. książkowe *druh*; sle. *drúg* pl. *drugóvi*, sch. *drȕg drûga* pl. *drȕgovi*, też 'mąż małżonek', scs. **дроугъ**; strus. **дроугъ**, ros. *дрýг -га*, ukr. *дрýг -га*, dial też 'mąż', brus. *дрýг -га*.

Nazwa oddziedziczona z epoki bałto-słowiańskiej. Ma ona dokładny formalny i znaczeniowy odpowiednik w bałtyckiej grupie językowej: lit. *draũgas*, łot. *dràugs*. Całkowicie niemotywowana już na gruncie bałto-słowiańskim. Odpowiednie verbum zachowane jest w germańskiej grupie językowej, por. got. *driugan* 'służyć w wojsku'. Tutaj należy również lit. *sudrugti* 'przyłączyć się' [14].

Wobec faktu, że **drugъ* już w epoce bałto-słowiańskiej był wyrazem niemotywowanym, ustalenie jego pierwotnej akcentuacji

[13] Z Topolińska, Stosunki iloczasowe polsko-pomorskie, Wrocław 1964, s. 11 i n.

[14] Vasmer REW I 373, Fraenkel LEW I, 102.

jest rzeczą niemożliwą. Jak bowiem wiadomo, zarówno odziedziczone z praindoeuropejskiego oksytona, jak i barytona spłynęły w bałto-słowiańskim w jeden typ akcentuacyjny stosownie do intonacji samogłoski rdzennej (tu: paradygmat cyrkumflektowany, ruchomy). Pozostaje więc tylko stwierdzić, że **drugъ* należy w słowiańszczyźnie do najstarszej, odziedziczonej jeszcze z epoki praindoeuropejskiej warstwy nazw działacza.

psł. ***kъlъ*** 'ostry ząb znajdujący się między siekaczami a zębami trzonowymi, dens acutus', też 'kiełek rośliny, germen' — pol. od XV w. *kieł kła* 'dens acutus', w znacz. 'germen' do XVIII w. i dial., kasz. *klə* 'dentes', połab. *klâi̯* pl. 'ts.', dłuż. *keł kła* 'dens', 'germen', cz. od XIV w. *kel klu* 'jw.', stcz. też 'ździebło' (Gebauer Sl.), sła. *kel kla* 'dens', 'germen'; sle. *kèl klà* 'dens', dial. *kę̑l* 'ts.', i *kãl* 'germen', w sch. tylko pochodne *kàlac kàlca* (pierw. deminutivum) 'młoda trawa', bot. 'kłoć, *Claudium*'; ros. dial. *кол кла* 'dens' (SIAN), pl. *клы* : *úклы* 'dentes', też 'tylne szpony koguta' (Dal, SIAN), ukr. dawne *úкли* : *ũкли* pl. 'dentes' (Bilećkyj-Nosenko), brus. *iкóл iклá* 'dens'. Do psł. **kolti* 'kłuć, uderzać czymś ostrym', z tym samym stopniem wokalizmu rdzennego co w lit. verbum *kùlti kuliù* 'młócić, pukać, bić'. Ze względu na znaczenie (pierwotnie 'kłujący, rozrywający') [15] zaliczamy **kъlъ* do typu τομός. W oparciu o kryterium formalne taka klasyfikacja byłaby niemożliwa, gdyż przy formacjach zawierających pienne *ъ*, *ь* zarówno stare oksytona, jak i paradygmaty ruchome spłynęły w jeden typ akcentuacyjny [16].

Co do znaczenia naszej nazwy dodać jeszcze warto, że podobny rozwój widać w niem. *Hauer*, *Hau-zahn* 'kieł': *hauen* 'bić', 'ciąć' [17].

psł. półn. ***norъ*** : ***nurъ*** 'istota, zwierzę pogrążające się, zanurzające się w głębi wody, ziemi' — stpol. XV w. *nor* 'perkoz, *Podiceps cristatus*', w XVI w. *nór*, dial. *nor* 'dzika kaczka', 'borsuk' (Karłowicz SGP), sli. *nór nora* 'dzika kaczka' (Lorentz PW I 566), i pol. *nur* '*Gavia*, ptak wodny', sli. *nùr* 'dzika kaczka' (Lorentz PW I 566); ukr. dial. *нур* 'ptak wodny *Colymbus septentrionalis*'

[15] Sławski SE II 142.

[16] Kuryłowicz Acc. 222.

[17] Sławski SE II 143.

(por. też dial. zach. *поńр* 'poczwarka chrabąszcza', Hrinč., Żel.). Od **nerti* **nьrǫ* 'zanurzyć się, pogrążyć się', i causat. **nuriti* 'zanurzyć, pogrążyć'. Por. lit. *nãras* 'rodzaj dzikiej kaczki, *Podiceps fluviatus*': *nérti neriù* 'zanurzyć się; zapaść się' (Fraenkel LEW I 495).

Nie można z całą pewnością orzec, czy chodzi tutaj o pierwotny przymiotnik (≠ n.ag.), czy też abstractum użyte w sekundarnej funkcji n.ag. Zarówno formacja litewska, jak i słowiańska to wyrazy niemotywowane [18] i w związku z tym starego miejsca akcentu nie da się w nich odtworzyć. Na pierwotną wartość przymiotnikową wskazuje przede wszystkim znaczenie agentywne, wspólne obu grupom językowym. Jednakowoż na gruncie słowiańskim istnieją oprócz tego ślady znaczenia abstrakcyjnego, por. głuż. *nór* 'zanurzenie' (obok czego jednakże nomen loci 'miejsce do zanurzania') oraz czes. *nor* 'ts.' Stąd psł. **norъ* : **nurъ* jest w zasadzie wyrazem niepewnym i jego klasyfikacja do typu τομός może nasuwać wątpliwości.

psł. **sokъ* 'wywiadowca, szpieg; donosiciel; oskarżyciel', 'nieprzyjaciel, rywal' — stpol. *sok* 'accusator' (wyjątkowe XV w., Kartoteka Sł. stpol.), później 'oszczerca, potwarca' (mniej więcej do XVIII w., L.), cz. *sok* 'nieprzyjaciel, przeciwnik, rywal', sła. *sok* 'rywal'; sch. *sȍk sȍka* 'donosiciel, ten kto odnalazł, wykrył przestępcę' (częste w dial., zwłaszcza czarnogór.), w dial. też 'świadek' (Vuk), cs. serb. i rus. сокъ 'accusator' (Miklosich LP); strus. сокъ 'accusator' (Srezn. XII w.), ros. u Dala jako przestarz. *сóк -ка* 'współubiegający się o co, rywal', 'wywiadowca, szpieg; donosiciel'. Por. jeszcze ukr. przestarz. *сок сécmu* 'prowadzić śledztwo' (Żel.). Nazwa oparta na verbum bezpośrednio nie poświadczonym w słowiańszczyźnie, lecz znanym z języków bałtyckich, por. lit. *sèkti sekù* 'postępować za kimś, tropić, śledzić', łot. *sekt seku* 'iść za kimś, postępować' i lit. dial. *sekù* (*pãsaką*) 'fabulam narro'. W słowiańszczyźnie tylko formacja iteratywno-kauzatywna **sočiti* 'tropić, śledzić; obserwować, patrzeć na coś, kogoś', 'mówić; oskarżać', dial. płd. też 'wskazywać'. Wszystkie te formacje sprowadzają się do ie. rdzenia **sek**- o podstawowym znaczeniu 'następować,

[18] Kuryłowicz Acc. 181.

iść za kim' i dalej 'tropić, śledzić' ≠ 'patrzeć, obserwować; wskazywać', a wreszcie 'mówić' (por. łac. *sequor* 'iść za kim, postępować, towarzyszyć', gr. ἕπομαι 'ts.'; też łac. *inseque*, *īnsece* imperat. 'mówić, głosić, opowiadać', gr. ἐνέπω 'zapowiadać, oznajmiać', stsaks. *seggian* 'mówić' [19]).

Psł. **sokъ* nasuwa te same problemy, jeśli chodzi o odtworzenie pierwotnego miejsca akcentu, jakie wyłoniły się w poprzednio omawianych formacjach. Zestawienia rosyjsko-serbsko-chorwackie suponują istnienie tu akcentu piennego, który można interpretować dwojako: albo jest on odziedziczony i w takim razie **sokъ* należałby do starych derywatów barytonicznych typu τόμος z wtórnym agentywnym znaczeniem, albo też akcent pienny jest wtórny, wynikły z demotywacji pierwotnie oksytonicznego derywatu. Za przypuszczeniem, że chodzi tu o pierwotne oksytonon, mógłby przemawiać sch. nom. sg. *sȍk* z brakiem kompensacyjnego wzdłużenia samogłoski rdzennej, charakterystycznego właśnie dla dawnych formacji oksytonicznych (dwusylabowych maskulinów tematów na *-o-*), por. *bȍb* (*bòba*), *rȍb* (*ròba*) [20]. Ten nom. sg. byłby więc jedynym śladem starych stosunków akcentuacyjnych wobec akcentuacji reszty przypadków według typu piennego (paradygmat ruchomy), por. podobnie sch. *skȍt* gen. *skȍta* [21], ale słe. *skòt skǫ́ta*, ros. *скот -má* (stara prasłowiańska pożyczka z germańskiego z pierwotną oksytonezą). Dalej, względy znaczeniowe przemawiają również za starą formacją oksytoniczną. Znaczenie konkretne osobowego wykonawcy czynności jest tu jedyne i obok niego nie pojawia się ani ślad znaczenia abstrakcyjnego.

Jak już zaznaczono na wstępie rozdziału, nomina agentis wywodzić się mogą spośród abstraktów użytych we wtórnej semantycznej funkcji. Do formacji tego typu zaliczyć można np. psł. **χrǫstъ* : **χrustъ* 'chrzęst, chrzęszczenie' i 'coś chrzęszczącego' — stpol. dial. *chrąst* (Sł. stpol. z XV w.), sli. *хrǫst* 'chrabąszcz' (Lorentz PW I 281), dłuż. *chrust* 'gatunek chrząszcza', głuż. *krust*

[19] Pokorny IEW 896—97, Trautmann BSW 254, 255.
[20] Kuryłowicz Acc. 222 i Leskien Skr. 136.
[21] Leskien Skr. 139.

'ts.', cz. *chroust* 'ts.' i rzadkie *chrust* 'chrzęst, skrzypienie', sła. *chrust* 'robak, szkodnik zjadający liście drzew'; słe. *hrost* 'chrabąszcz', sch. *hrûst* 'Knorpelkirsche' (Vasmer REW III 274), błg. *хрѣст* 'trzeszczenie, skrzypienie' (Vasmer, tamże); strus. **хроустъ, хроуcть** 'chrząszcz, żuk', ros. *хрустъ* 'dźwięk czegoś łamiącego się', ukr. *хрустъ* (też *хрустъ*) 'trzeszczenie, skrzypienie', brus. *хрустъ* 'trzask'. Od psł. **хręstiti*, **хręstěti* 'szeleścić, trzeszczeć'.

Wartość agentywna tej formacji, aczkolwiek niejednolita w realizacji leksykalnej, wykazuje duży zasięg terytorialny i świadczy, że utrata sensu abstrakcyjnego dokonała się zapewne już w okresie prasłowiańskim. Jednakowoż tu i ówdzie (w czeskim czy rosyjskim) znaczenie abstrakcyjne jest jeszcze widoczne.

b. Composita

psł. ***dĕvo-snubъ*** (:**-snǫbъ*) 'swat' — pol. od XIV w., dziś przestarz. *dzięwosłąb — łęba* (≔ **dziewosnąb*) i *dziewosłęb* (u Mącz. XVI w., też 'starosta weselny'), dial. *dziewosłęby* 'zrękowiny, zmówiny' (MAGP III m. 142), stcz. *dĕvosnub*; błg. dial. *девоснóб, девесноно́вь, девоснóнове* pl. 'swatki' (BD II 150: Rodopy); ukr. dial. *дівоснýб -ба* i wykolejone *дівошлюб -ба* (Hrinč.), u Żel. *дівослюби, дівоснуби* 'zaręczyny'. Człon drugi od psł. **snubiti* : **snǫbiti* (≔ pie. **sneubh-* 'starać się o rękę, żenić się', por. łac. *nūbere* 'wychodzić za mąż', gr. νύμφη 'narzeczona, dziewica' [22]).

psł. ***obadъ*** : ***ovadъ*** (≔ **ob-vadъ*) 'bąk, giez, oestrus, tabanus' — pol. *owad* 'insectum', cz. *ovád*, sła. *ovád*, *obad* : *obád* (Kálal); słe. *òbād obáda*, sch. *ȍbād ȍbāda*, cs. rus. **овадъ**, błg. *óвад* : *óвод* strus. **овадъ**, ros. *óвод óвода*, ukr. *óвід óвода*, brus. dial. *овад*, też 'mucha' (Nos.).

Nazwa całkowicie niemotywowana na gruncie prasłowiańskim. Według Vasmera [23] drugi człon jest pokrewny lit. *úodas* 'komar', łot. *ûõds* 'ts.' 'ts.' i dalej wiąże się z gr. ὠθεῖν (≔ **Fωθ-*) 'pchnąć,

[22] Sławski SE I 200—201.

[23] Vasmer REW II 249. Niektórzy badacze przyjmują natomiast, że zarówno słowiańskie **ob-vadъ*, jak i bałtyckie *úodas* należy wiązać z pie. pierwiastkiem **ēd-* : **ōd-* 'jeść' (Vasmer, tamże, por. także Otrębski GJL II 33). Taka etymologia wyklucza jednak ze względów głosowych możliwość zestawień bałtycko-słowiańskich, zob. Fraenkel LEW II 1164.

dźgnąć', stind. *vadh-* 'uderzyć, ugodzić, zabić', *vadhá-h* 'ramię (Indry)'. Por. także niezłożone, sufiksalne ros. dial. *вáдень* : *вадéнь*, brus. *вадзéнь* (**-ьn-i̯o-*, zob. s. 128).

Formacje rosyjska i serbsko-chorwacka dowodzą pierwotnej akcentuacji recesywnej złożenia.

psł. ***sǫ-sědъ*** 'sąsiad, vicinus' — pol. od pocz. XIV w. i dial. *sąsiad*, stpol. też 'towarzysz', kasz. *sąsid -ada* (Lorentz PW II 322), połab. *sąsódă*, dłuż. *susěd*, głuż. *susod* : *susyd*, cz. *soused*, stcz. *súsěd* (Flajšhans Klaret), sła. *susěd*; słe. *sȍsęd -séda*, sch. *sûsjed* i *súsjed*, też NM *Súsjed*, scs. i cs. **сѫсѣдъ** błg. *съсéд*, mac. *сосед*; strus. **соусѣдъ, сѫсѣдъ** i **съсѣдъ, сосѣдъ**, ros. *сосéд -да* dial. też *сусéд* (Dal), ukr. *сусíд -да*, brus. *сусéд -да* i dial. (Nos.) ≔ **-sědĕti* 'sedere'.

Zgodnie z zasadą kompozycji nominalnej, występuje tu długość w pierwszym członie: *sǭ-* w przeciwieństwie do krótkiego *sъ* (*sъn*) w funkcji przyimka lub praeverbium, por. **sъsěsti*. Długość *sǭ-* w niniejszym złożeniu kontynuują wszystkie języki słowiańskie [24]. Psł. **sǫsědъ* jest prawdopodobnie pierwotną formacją atematyczną, pokrewną stind. *sam-sád* f. 'zgromadzenie', łac. *prae-ses* 'obrońca, zwierzchnik', lit. *vien-sėdis* (z sekundarnym *-i-*) [25]. Ostateczne jej przyłączenie do tematów na *-o-* poprzedził prawdopodobnie etap przynależności do tematów na *-i-*. Wskazywałby na to czeski nom. pl. *sousedé* z obcą tematom na *-o-* końcówką *-é*, którą się objaśnia spłynięciem końcówek nom. pl. *-e* typu atematycznego z *-ьje* typu na *-i-* [26].

Do formacji agentywnych zbliża się pod względem znaczeniowym jeszcze psł. ***potokъ*** 'rivus, amnis' — pol. *potok* 'rivus, amnis', 'nurt', dial. też 'wąwóz, w którym płynie potok' (Kucała PSM), 'upływ', kasz. 'bagno' (Karłowicz SGP), cz. *potok* 'rivus' (już w XIV w., Flajšhans Klaret), sła. *potok*; słe. *pótok potóka*, sch. *pòtok* (R JAZ, od XI w.), scs. **потокъ** błg. *потóк*, mac. *поток*; ros. *потóк -ка*, dial. *потóк* : *пóток* 'rynna pod strzechą chaty chłopskiej' (Dal), ukr. *потік -móку*, brus. *патóк -ку* ≔ **-tekti* 'currere'.

[24] Co do sch. *sûsjed*, por. Rozwadowski WP II 369 i 370.

[25] Meillet Ét. 234, Vasmer REW II 701.

[26] Vaillant GC II 1, 62.

Znaczenie powyższej formacji pozostaje najbaliżej wartości przymiotnikowej; **potokъ* to coś 'cieknącego, płynącego'. Zwraca uwagę krótka prepozycja *po-* w miejsce oczekiwanego w złożeniach nominalnych *pa-*, por. psł. **patoka* 'res fluida'. Jednakowoż w złożeniach z odczasownikowym drugim członem, właśnie krótka prepozycja jest zjawiskiem dosyć częstym, por. np. psł. **požarъ* 'incendium', **pozorъ* 'spectaculum', **pomokt'ь* 'pomoc, auxilium', **povorzъ* 'funis' obok **pamętь* 'memoria', **pasěka* 'apiarium'. Być może stara repartycja: *po* (≤ **pă*) w funkcji praeverbium i przyimka, obok *pa-* (≤ *pā-*) jako prefiksu nominalnego — w odniesieniu do złożeń tego typu nie była rygorystycznie przestrzegana [27].

2. Sufiks -'ь ≤ *-i̯o-s*

Podobnie jak poprzedni, tak i rozpatrywany obecnie typ n.ag., charakteryzujący się sufiksem -'ь ≤ *-i̯o-s* należy w słowotwórstwie słowiańskim do zupełnie nieproduktywnych. Słownictwo prasłowiańskie niech unaocznią następujące przykłady:

a. Simplicia

psł. **klěst'ь* płn. i słe. 'owad *Ixodes ricinus*, też inne podobne pasożyty' — pol. od XV w. *kleszcz* '*Ixodes ricinus*', stpol. od XIV w. 'ryba leszcz (*Abramis brama*)', dial. 'czółenko do tkania chodników', sli. *klẽšč*, *kleščȍ* 'ryba leszcz' (Lorentz PW I 350), dłuż. *klěšć* '*Ixodes*', 'ryba leszcz', głuż. *klěšćo* '*Ixodes*', cz. *klíšť -tě* '*Ixodes*', stcz. już w XIV w. *klěšč* 'ts.', dial. moraw. *klěšť* 'szczypawka' (Bartoš DSM), sła. *kliešť* '*Ixodes*'; słe. *klèšč kléšča* 'ts.', *klẽšč* 'chrząszcz jelonek'; ros. *клещ -ща* '*Ixodes*', pl. *клещи* '*Acaridae*; też inne rodzaje pasożytów', ukr. *кліщ -ща* '*Ixodes*', brus. *клешч -ча* 'ts.'. Od **klěstiti klěst'o* 'ściskać, zwierać, zgniatać' [28]. Pierwotne znaczenie 'to, co się wciska' od właściwości tego owada, który się wpija, wszczepia mocno w skórę.

[27] Por. na gruncie bałtyckim, gdzie repartycja powyższa również występuje, lit. *pa-* w funkcji przedrostka w imiennych złożeniach odczasownikowych, Otrębski GJI III 335.

[28] Sławski SE II 212 i 214.

psł. **lъžь* 'kłamca, mendax' — stpol. XIV—XVI w. *leż lża*, stcz. *lež lže*; słe. dial. *lâž* (Plet.), stsch. *laž* (XIV w. i u Stulicia), błg. dial. *лъж* (Gerov), mac. *лаж* (RMJ); rus.-cs. **лъжь** 'fictor'. Najpewniej jest to urzeczownikowiony przymiotnik dewerbalny, od **lъgati* 'kłamać'. Por. z wartością przymiotnikową scs. (Supr.) i cs. rus. **лъжь** 'ψευδής, ψεύστης, mendax'.

Zwraca tu uwagę fakt, że wokalizm pierwiastkowy derywatu jest powtórzeniem wokalizmu pierwiastkowego osnowy. Brak więc w **lъžь* oczekiwanego wzdłużenia samogłoski rdzennej, typowego dla bałto-słowiańskich prymarnych derywatów na *-i̯o-* w wypadku zgodności barwy samogłoski rdzennej derywatu i osnowy [29]. Warto dodatkowo zauważyć, że wyraz nasz wiąże się pod względem morfologiczno-semantycznym ze stwniem. *luggi*, *lucki*, stsaks. *luggi* 'kłamliwy' [30].

psł. **pl̥'žь* zach. i płd. 'ślimak' — głuż. *pjelž*, cz. już w XIV w. *plž*, sła. przestarz. i książk. *plž*; słe. *pòlž*, dial. też *pòlž pólža* (Plet.), sch. od XV w. *pûž* pl. *púževi* i *púži*, cs. **плъжь**, błg. dial. *плъж* (Zaimov ZFSl V 192). Od **pl̥'sti pl̥'zǫ* 'pełzać'.

psł. **pr̥čь* pd. ze śladami na wsch. 'kozioł, cap, hircus' — słe. dial. *pȓč* 'niekastrowany kozioł', sch. *pȓč pŕča* 'młody kozioł', rzadko dial. (Lika) 'niekastrowany baran', błg. *пръч* 'kozioł, cap', też dial. (Mladenov Vidin. 272), mac. *прч* 'kozioł, cap'; por. też ukr. dial. *пéрч -ча* 'niekastrowany kozioł' (chersońskie Hrinč.). Do **pr̥kati* 'o niektórych zwierzętach, najczęściej kozach: coitum appetere, coire'. Pierwotne znaczenie naszej nazwy być może 'wydający specyficzną woń' i dalej jako agens ze znaczeniem 'copulari'.

psł. **pryščь* 'ulcus, pustula' — pol. od XVI w. i dial. pryszcz, kasz. *prišč* (Sychta SK IV 169), cz. dial. *prýšť* dla oznaczenia różnych roślin, jak np. 'ostromlecz, *Euphorbia* (Bartoš DSM, Lamprecht Opava), sła. *prýšť*, *príšť*'; słe. *príšč*, sch. od XV w. *prišt príšta*, dial. bośn. też 'jakaś trawa', cs. **прыштъ**, mac. *прштум*; strus. **прыщь**, ros. *прыщ -ща*, ukr. *прищ -ща*, brus. *прышч -ча*. Od **pryskati*

[29] Kuryłowicz AI 293.

[30] Pokorny IEW 687.

'tryskać', też 'pękać, rozlatywać się'. Pierwotne znaczenie derywatu: 'to, co może trysnąć, pęknąć, naciągnąwszy skórę' [31].

psł. **storžь* 'stróż, custos' — pol. już od XIV w. i dial. *stróż stróża*; sch. od XIV w., też dial. *stráž straža* (b.akc.), R JAZ, scs. **стражь**, bułg. *стра́жс*; strus. **сторожь**, ros. *стóрожс -жса*, ukr. *стóрожс -жса*, brus. *стóражс*. Od **sterkti* 'uważać, pilnować; obserwować'. Pokrewne lit. *sárgas*, łot. *sar̂gs* 'stróż' [32].

psł. **svy̆čь* 'cicada' — pol. dawne (już od pocz. XV w.) i dial. *świerecz*, dłuż. *šwjerc*, głuż. *šwjerč*; stbłg. XIII w. **свръчь** 'jakiś owad' (Miklosich LP); ros. dial. psk., tver. *свéрч -ча* (Dal, Opyt. Dop.). Por. też z różnicą nagłosu: pol. dawne *ćwierecz* (L.), głuż. *cwjerč* = *cvy̆čь*. Od dźwkn. bliskich sobie głosowo i znaczeniowo **svy̆čati*, **cvy̆čati* 'ćwierkać, świergotać'.

Do omawianej grupy derywatów zaliczyć można wyraz należący pierwotnie wprawdzie do starych tematów na *-i̯u-*, lecz który zaabsorbowany został jeszcze w okresie prasłowiańskim do tematów na *-i̯o-* [33]. Jest to psł. **vod'ь* 'przywódca, wódz, dux' — pol. od XIV w. *wódz wodza*, dawne też 'przewodnik' (L.), dial. rzadkie 'uzda' (wlkp., Karłowicz SGP), kasz. *wᵘóʒ wᵘoga* (Lorentz PW III 996); słc. *vòj vója*, też 'przewodnik ślepego', a w dial. 'drużba' (Plet.), sch. *vòd vòda* pl. *vòdi* gen. *vôđa*, też 'przewodnik ślepego' (RSAN), scs. i cs. **вождь -да**, błg. *вожсд вóжсдъм*; strus. **вожь** (od XIV w., Srezn.), ros. przestarz. *вожсдь -дя́*, dawne też *вожсь* (XVIII w., Ruk. Leks.), dial. płn.-wsch. *вожс -жса* mor. 'pilot', też 'inicjator, prowodyr', archang. 'lejce przy uprzęży reniferów' (SRNG), ukr. *вожсдь -дя́*. Od **vesti vedǫ* 'ducere'. Por. należące właśnie do tematów na *-i̯o-* pokrewne lit. *vedỹs* 'nowożeniec', a także z apofonią samogłoski rdzennej, lecz z tematem na *-o-* lit. *vãdas* 'wódz. przewodnik': *vèsti vedù*.

b. Composita

psł. **kolodě̆jь* płn. 'rzemieślnik wyrabiający koła i wozy, stelmach' — pol. od XV w., też dial. *kołodziej*, dłuż. *kóložej*, głuż.

[31] Praobraženskij ES II 140.

[32] O różnicy nagłosu por. Vasmer REW III 20, a także G. Shevelov, A prehistory of Slavic, Heidelberg 1964, s. 190.

[33] Vaillant GC II 1, 49, a także Vasmer REW I 213.

kołodźej, *kołodźij*, stcz. i dial. mor. *kołoděj* (współcześnie bot. 'gatunek grzyba'); ros. dial. *колодéй*, w tym znaczeniu płd.-zach., gdzie indziej 'wielki nóż kuchenny' (Dal), ukr. *колодíй* 'wielki nóż', w dial, też 'stelmach'.

psł. **zъlodě̆jь* 'złoczyńca, malefactor' — pol. od XIV w. i dial. *złodziej* 'fur', stpol. też 'malefactor' (jeszcze w XVIII w., L.), dłuż. *złožej* 'malefactor' i 'fur', głuż. *złodźij* 'malefactor', cz. od XIV w. *zloděj* 'fur', sła. *zlodej* 'ts.'; słe. *zl̥̑dej* 'zły, bies' (Plet.), sch. przestarz. *zlòdej -eja* i *zlòdēj -éja* 'malefactor', 'bies, diabeł' (RSAN, br. u Vuka), scs. i cs. **зълодѣи** 'malefactor', błg. *злодéй* 'ts.'; strus. **з(ъ)лодѣи**, też 'kto ma złe zamiary', 'rabuś', ros. *злодéй -éя* 'malefactor', ukr. *злóдій -дія* 'fur', brus. *злóдзей -ея* 'ts.'.

Drugi człon powyższych złożeń to derywat od psł. **dě̆ti dě̆jǫ* 'kłaść', 'robić, czynić' (por. lit. *dė́ti* 'kłaść', łac. *facere* pf. *fē-c-ī* 'czynić', gr. *τίθημι* 'kłaść, stawiać' = pie. **dhē-* 'kłaść'). Posiada on stałe znaczenie wykonawcy czynności, której rodzaj precyzuje dopiero człon pierwszy.

psł. **sǫpьr'ь* 'przeciwnik, nieprzyjaciel, rywal' — stpol. (od pocz. XV w., u L. jako przestarz.) *sąpierz*, cz. *soupeř*, sła. *súper*; scs. i cs. **сѫпьрь**; strus. **соупьрь**, **сѫпьрь** (XI w., Srezn.). Rozszerzone o sekundarny sufiks *-(ь)nikъ*: sch. *sùpârnīk* (od XIV w.), błg. *съпéрник*, mac. *соперник*; ros. *соперник*. Por. też w funkcji adverbium i praepos. słe. *sǫ̑per* 'naprzeciwko, przeciw, wbrew' (też dial., Plet.). Do psł. **sъpьrěti(sę)* 'adversari'.

Nazwy działacza z sufiksem *-i̯o-* znane są również w językach bałtyckich. W litewskim przejawiały one dawniej nawet pewną żywotność, por. *gaidỹs* 'kogut': *giedóti giedu* 'śpiewać', *gylỹs* 'żądło': *gélti geliù* 'ukłuć', *glėbỹs* 'wyciągnięte ramię': *glėbti glėbiu* 'objąć, obejmować', *tekỹs* 'kiernoz, kozioł, baran, byk': *tekėti tekiù* 'ciec', *vedỹs* 'nowożeniec': *vèsti vedù* 'wieść'. Composita: *bad-mirỹs* 'głodomór': *-mir̃ti* 'mrzeć, umierać', *kelia-vedỹs* 'przewodnik', *krau-gerỹs* 'krwiopijca': *-gérti* 'pić', *šien-piovỹs* 'kosiarz': *-piáuti* 'kosić' i in. [34].

[34] Otrębski GJL II 68 i 10.

Nomina agentis na *-i̯o-* są w językach bałtycko-słowiańskich spuścizną praindoeuropejską. Wyprowadza się je mianowicie z praindoeuropejskich przymiotników dewerbalnych na *-i̯o-* (*-i̯i̯o-*), stanowiących paralelny typ do formacji przymiotnikowych na *-o-* typu τομός. Por. więc gr. σφάγιος 'zabijający, morderczy': σφάξω 'zabijać', στύγιος 'straszny': στυγέω 'nienawidzić, gardzić, lękać się', ἅγιος 'venerandus': ἄζομαι 'czcić' [35]; stind. *jū́rya-* 'rozpadający się', *tū́ya-* 'mocny': *tavīti* 'jest mocny' [36]; łac. ze znaczeniem biernym *eximius* 'wyborowy, wybrany, świetny': *eximere* 'wyjmować, wybierać', *pluvius* 'dżdżysty, słotny': *pluit* 'pada', a także w znaczeniu rzeczownikowym *socius* 'towarzysz' (≔ **soqu-i̯os*) : *sequor* 'iść za kim, towarzyszyć', *genius*, pierwotnie 'płodzący, tworzący' : **g'en-* [37].

Z takimi przymiotnikami rodzaju męskiego w ścisłej więzi pozostają odpowiednie neutra na *-i̯om*, wyrażające sens abstrakcyjny, który z kolei może ulegać konkretyzacji. Por. łac. *cōnūbium* 'związek małżeński': *nūbere* (z *cum*) 'poślubiać', *gaudium* 'radość': *gaudere* 'cieszyć się'; gr. σφάγιον 'zwierzę ofiarne; ofiara', 'rzeź, zabójstwo': σφάζω 'zabić, zarżnąć' [38].

Na gruncie bałtycko-słowiańskim daje się zauważyć w obrębie prymarnych derywatów na *-i̯o-* podobne zróżnicowanie. Uwidacznia się to zwłaszcza w języku litewskim. Otóż tam abstracta pochodzące po części z dawnych oksytonicznych neutrów różnią się od formacji o sensie nieabstrakcyjnym (a więc i nazw działacza) pod względem akcentuacji [39]. W słowiańszczyźnie dyferencjacja ta nie występuje tak wyraźnie. Być może odbiciem jakiegoś dawniejszego stanu jest zastosowanie neutralnego sufiksu *-bje* w derywacji sekundarnej w funkcji formantu tworzącego abstracta, np. psł. **sъnьje* 'somnium': **sъnъ* 'somnus'.

[35] Schwyzer GG I 466.
[36] Debrunner AiG 801.
[37] Otrębski-Safarewicz GHŁ I 252.
[38] Brugmann Grundriss 184 i Leumann LLF 209.
[39] Kuryłowicz Acc 250, 251.

3. Sufiks *-a* ≔ **-ā*

Typ ten reprezentowany jest przez następujące dwa wyrazy:

psł. ***sluga*** m.f. 'służący -ca, famulus, famula' — pol. od XV w., też dial. *sługa* m.f., dawne też 'niewolnik, servus', cz. *sluha* m. 'famulus', przestarz. też fem., stcz. *slúha* f. 'famula' a jako msc. w znaczeniu 'servus' (Flajšhans Klaret), obok tego *slouha* m. 'pasterz gminny' (to znacz. też w dial., Bartoš DSM), przestarz. jako m. i f. w znacz. 'famulus, famula' (Přír. Slov.), sła. *sluha* m. 'famulus'; słe. *slúga* m. 'ts.', sch. od XIII w. i powszechne w dial. *slúga* m.f., też dawniej 'niewolnik' (R JAZ), scs. слоугъ m., też 'niewolnik, servus'; błg. *слугá* m. 'famulus', mac. *слуга* 'ts.'; strus. слоугъ 'ts.', ros. *слугá -гú* m.f. 'famulus, famula', ukr. *слугá -гú* m.f. 'ts.', brus. *слугá -гí* m.f. 'ts.'. Do **služiti* 'servire'.

psł. ***vojevoda*** m. 'dux militum', 'praeses, dux' — pol. hist. *wojewoda* (od XV w., Reczek SDPol.), kasz. *w*oiew*oda* (Lorentz PW III 988), połab. *vàvàdă*, dłuż. i głuż. *wójwoda*, cz. *vojvoda i vojevoda*, sła. *vojvoda*; słe. *vójvoda* (od XVI w., Meg.), sch. *vòjvoda*, region. herc. i czarnogór. 'naczelnik plemienia, rodu', scs. воєвода 'exercituum dux, imperator', 'praeses, dux, magistratus', błg. *воевóда, войсóда*, mac. *војвода*; strus. воєвода, ros. *воевóда*, ukr. *воєвóда*, brus. *ваявóда* ≔ **-vesti *-vedǫ* 'ducere'.

W prajęzyku indoeuropejskim jedną z zasadniczych funkcji sufiksu *-ā* było tworzenie prymarnych żeńskich abstractów, pozostających w relacji do przymiotników werbalnych typu τομός, τομόν [40]. Charakteryzował je akcent oksytoniczny, a ponadto, dla pierwiastków z wokalizmem rdzennym *e*, apofonia *e/o*, por. znany grecki typ τομή 'cięcie': τέμνω 'krajać, ciąć', ἀγορᾱ́ 'zebranie, zgromadzenie': ἀγείρω 'zbierać, gromadzić', ἀκοή 'słuch; ucho': ἀκούω 'słuchać'; stind. *nindā́-* 'nagana': *nind-*, *krīḍā́-* 'zabawa, gra' [41].

[40] Kuryłowicz IC 212.
[41] Debrunner AiG 245.

Abstracta tak zbudowane zaświadczone są dobrze w językach bałtycko-słowiańskich, np. lit. *blandà* 'zachmurzenie, mgła' : *blẽsti* 'zabielać; mieszać, mącić', *našà* 'urodzaj, wydajność' : *nèšti* 'nieść, dostarczać', *maldà* 'modlitwa' : *melšti* 'prosić, błagać' [42]. Dla słowiańszczyzny por. np. ros. *nopá* acc. *-pý* 'nora' : **nerti* 'zanurzyć', ros. *mpavá* acc. *-vý*, sch. *tráva* 'trawa' : **truti* **trovǫ* m. in. 'karmić', ros. *бедá* acc. *-дý*, sch. *bijèda* acc. *bijèdu* 'bieda, nieszczęście' : **běditi* 'cogere' [43].

Jest rzeczą znaną, że abstracta mogą przybierać sens personalny. Użyte w takim sensie, posiadają na ogół rodzaj wspólny (genus commune), lub częściej — męski [44]. W wypadku derywatów omawianego tu typu, formacje takie oznaczają osobowego wykonawcę czynności. W językach indoeuropejskich spotyka się je bądź jako simplicia, bądź (częściej) composita, por. np. łac. *scrība* 'pisarz' : *scrībere*, *scurra* 'błazen' : *scurrari*, *ad-vena* 'przybysz' : *advenīre*, *agri-cola* 'rolnik' : *colere* [45]. Dla litewskiego por. np. *svajà* 'kto mówi jak nieprzytomny, rozmarzony' : *svájoti* 'marzyć', *tylà* 'milczek' : *tylėti* 'milczeć', *dylà* 'maruda' : *dilti* 'marnować czas, marudzić' [46].

W słowiańszczyźnie ten właśnie typ nazw działacza reprezentują dwa przytoczone na początku wyrazy.

W formacjach tego rodzaju aktualizacja agentywnego znaczenia zależała wyłącznie od czynników kontekstowych. W języku litewskim powyższe nazwy są jeszcze znaczeniowo dwuwartościowe: *tylà* to 'milczek' i 'milczenie', *svajà* — 'kto mówi jak nieprzytomny' i 'marzenie'. W formach słowiańskich widać natomiast już całkowitą leksykalizację znaczenia agentywnego [47].

[42] Otrębski GJL II 39—41

[43] Kuryłowicz Acc. 283.

[44] Kuryłowicz IC 214—226, por. także cały rozdział poświęcony zagadnieniu rodzaju, tamże 207—226.

[45] Otrębski-Safarewicz GHŁ I 222.

[46] Otrębski GJL II 42.

[47] Pokrewne lit. *(pa)slaugà* : *slaugýti* ma jeszcze wartość abstrakcyjną, oznacza bowiem czynność służenia ('przysługa, usługa; pielęgnowanie chorych'). Por. natomiast ambiwalentność znaczeniową w polskich abstraktach typu *włóczęga* 'włóczenie się' i 'kto się włóczy'.

Na gruncie słowiańskim, obok wyżej przedstawionych nazw działacza, nie odróżniających się formalnie niczym od abstraktów, istnieje ponadto jeszcze jeden typ nazw, który charakteryzuje się akcentem cofniętym w stosunku do osnowy, np. ros. *бpóда* 'kto się wałęsa bez celu' : *бродúть* m. in. 'wałęsać się', *лёза* 'leniuch': *лежáть* 'leżeć', *пёса* 'płaksa' : *пеáть* 'krzyczeć, płakać', *сóна* 'kto głośno oddycha przez nos' : *сопéть* 'sapać'; por. jeszcze sch. *pŕda* 'qui semper pedit' : *pŕdeti* 'pedere'. Nazwy takie odznaczają się silnym (ujemnym) zabarwieniem emocjonalnym.

Nie zachował się wprawdzie ani jeden prasłowiański wyraz tego typu. Wszystkie podane wyżej przykłady są niewątpliwie tworami późnymi, powstałymi w ciągu samodzielnego rozwoju każdego z języków. Nie mniej ich charakterystyczna akcentuacja dowodzi, że wykorzystany tu został stary, sięgający jeszcze czasów wspólnoty bałto-słowiańskiej proceder formalnej dyferencjacji prymarnych derywatów na *-ā* w wypadku, gdy w ich obrębie doszło do semantycznego rozszczepienia. Otóż derywat użyty w swojej prymarnej semantycznej funkcji abstractum zatrzymywał prawidłową oksytonezę. Wyeksponowanie natomiast sekundarnego, nieabstrakcyjnego, konkretnego znaczenia pociągało za sobą zmianę formalną — cofnięcie akcentu na morę przedsufiksalną, (metatoniczny akut w wypadku rdzeni z sylabą długą) [48]. W rosyjskim kontynuacją tego stanu jest wobec zaniku iloczasu uogólnienie po prostu akcentuacji sylaby przedsufiksalnej. Akcent taki nacechowuje więc znaczeniowo derywat, nadaje mu wartość konkretną (tu: agentywną) i stawia w opozycji do oksytonicznych formacji o znaczeniu abstrakcyjnym.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że w języku litewskim w analogicznej kategorii prymarnych formacji na *-ā*, metatonia akutowa znalazła zastosowanie m. in. również przy tworzeniu pejoratywnych nazw: lit. *dilbà* 'kto patrzy spode łba' : *dẽlbti* 'spuszczać głowę', *rė́ka* 'krzykacz' : *rėkti* 'krzyczeć', *švilpa* 'kto ciągle gwiżdże' : *švĩlpti* 'gwizdać' [49].

[48] Por. szczegóły wraz z przykładami Kuryłowicz IG 146, a także Acc. 283.

[49] Otrębski GJL I 127 i II 42, a ponadto Kuryłowicz IG 146.

Warto jeszcze zauważyć, że podobną, choć różniącą się w środkach realizacji zasadę wyzyskania akcentu do celów dyferencjacji formalno-znaczeniowej w obrębie jednej serii prymarnych derywatów na *-ā* spotyka się również w języku greckim. Tutaj mianowicie, przy abstractach na *-ā* przejściu znaczeniowemu abstractum ≓ concretum towarzyszyć mogło cofnięcie akcentu na sylabę rdzenną derywatu. W ten sposób oksytoniczne abstractum przeciwstawia się całkowicie barytonicznemu concretum, np. ἁρπαγή 'chwytanie, porywanie; rabowanie' ale ἁρπάγη 'grabie' : ἁρπάζω 'porywać, chwytać' [50].

4. Sufiks -'*a* ≓ *-i̯ā*

Prasłowiańskie nazwy działacza na -'*a* ≓ *-i̯ā* są słabo udokumentowane pod względem leksykalnym. Przytoczę tu dwie stare formacje, które być może znane już były językowi prasłowiańskiemu: występująca w piśmiennictwie cerkiewnym nazwa drwala — scs. Supr., cs. serb. XIII—XVI w. i błg. XIII—XIV w. дрѣводѣлꙗ τέκτων (SJS, Miklosich LP), strus. дрѣводѣлꙗ, дрєводѣлꙗ (Srezn, Miklosich LP) : **dělati* **dělajǫ* 'facere; laborare' a także **vel'moža* m. 'homo potens' — pol. *wielmoża* (SJP PAN), cz. *velmož*, sła. *velmož*; słe. z cs. *velmož*, sch. *vèlmoža* (RSAN), scs. pl. вельможа -жь 'principes, tribuni', cs. вельможа, błg. *велмóжа* mac. *велможа*;; strus. вельможа, вьлможа, влможа, ros. *вельмóжа* dial. rzadko fem. 'kobieta ze znacznego rodu' (SRNG), ukr. *вельмóжа*, brus. *вяльмóжа* ≓ **mokti mogǫ* 'posse'.

Początkowo wyraz ten oznaczał 'wielką siłę' (abstractum), wtórnie przyjął znaczenie 'homo potens' [51].

W poszczególnych językach słowiańskich ten typ n.ag. zaświadczony jest dosyć dobrze i to zarówno przez formy proste

[50] Zob. dalsze przykłady Kuryłowicz Acc. 115—116. Por. także wykorzystanie w języku greckim akcentu recesywnego przy tworzeniu imion własnych, które przeciwstawiają się wówczas imionom pospolitym. O tym wraz z przykładami zob. Kuryłowicz Acc. 116.

[51] Preobraženskij ES I 71.

(najczęściej w językach grupy wschodniej), jak i popularne nawet złożenia. Oto kilka przykładów:

simplicia — sch. *làža* m. 'kłamca' : **lьgati* 'kłamać'; strus. вѣжа 'homo rei peritus' : **věděti* 'scire', strus. тєча 'biegacz, cursor' : **tekti tekǫ* 'currere';

composita — sch. *glasònoša* m. 'nuncius', *vodònoša* m.f. 'nosiwoda', strus. мєчєноша, ros. przestarz. *меченóша* 'giermek, pachołek', ros. dawne *бедонóша* m. f. 'nieszczęśliwiec, nieszczęśnik' : **-nesti nesǫ* 'ferre';

sch. *kozòpaša* m. 'pastuch kóz, koziarz', strus. гоусопаша 'pastuch gęsi' : **-pasti pasǫ* 'pascere';

sch. *brzòteča* m. 'goniec, kurier', 'chrząszcz skoropędek (*Tachyporus*)', ros. przestrz. *скоротéча* m. 'kurier, goniec' (Dal) : **-tekti tekǫ*;

strus. соутажа, соутиажа 'procesujący się' (por. ros. *сутáга* m.f. 'pieniacz, pieniaczka') : **-tękti tęgǫ* 'trahere; obtrectare'; sch. *šljepčòvođa* m. 'dux caeci' (u Vuka i Ivek.), sch. *čelòvođa* m. 'dux', strus. прадивожа 'dux' : **-vesti vedǫ* 'ducere'. Por. jeszcze stopl. *pożoża* 'podpalacz' (L. XVI w.) : **-žegti žegǫ* 'urere'.

Tutaj również należy cs. serb. i rus. невѣжда m. 'ἀγνώστης, ignarus' — a stąd błg. *невéжа* m., strus. невѣжа i ros. *невéжа* m. f. 'cham, gbur', obok *невéжда* m. f. 'prosty, niewykształcony człowiek' : **-věděti* 'scire' i jeszcze scs. i cs. прѣдътєча m. 'πρόδρομος, praecursor'. Stąd sch. *prèteča* m., błg. *предтéча* m. strus. прѣдътєча, прѣдътєча, прѣдотєча, ros. przestarz. *предтéча* m. f., ukr. przestarz. *предтéча*.

Ostatni wyraz jest najpewniej kalką greckiego πρόδρομος, niemniej pod względem słowotwórczym mieści się dobrze w obrębie omawianego tu typu nazw.

Jak widać, powyższe nazwy odnoszą się z reguły do osobowego wykonawcy czynności. Posiadają one przeważnie rodzaj wspólny; niektóre z nich oznaczają natomiast wyłącznie osoby męskie.

Na gruncie bałtyckim również znane są nomina agentis zbudowane za pomocą prymarnego sufiksu *-i̯ā*. Jednakże nie są one tam żywotne. Por. np. lit. *ėdžia* 'ciemiężca, gnębiciel', dosłownie 'żerca' : *ėsti*, *nevedžia* ėbezżeniec' : *vèsti* m. in. 'żenić się', *nežadžià*

'niemy' : *žadéti* 'obiecywać, zamierzać'. Formacje takie posiadają zwykle pejoratywny odcień znaczeniowy [52].

Jaka jest geneza tego typu formacji? Trzeba od razu stwierdzić, że są to z pochodzenia abstracta dewerbalne feminini, które przybrały następnie sens osobowy.

W językach indoeuropejskich sufiks *-i̯ā* jak wiadomo tworzyć mógł żeńskie dewerbalne abstracta, pozostające w relacji do przymiotników werbalnych na *-i̯o-*, *-i̯om*, por. gr. μανία 'szaleństwo, wściekłość, szał' : μαίνομαι 'oszaleć' πενία 'bieda, nędza' : πένομαι 'odczuwać brak, potrzebować', ἀγορασία 'kupno' : ἀγοράζω 'zakupywać na rynku' [53]; łac. *invidia* 'zazdrość, zawiść' : *invidēre*; got. *brakja* 'walka' : *brikan* 'łamać, walczyć' [54]; stind. typ na *-yā* : *ityā́-* 'chód', *āsyā-* 'siedzenie' [55].

Takie abstracta w grupie bałtycko-słowiańskiej: lit. dial. *lojà* 'obmowa, oszczerstwo' : *lóti* 'szczekać, paplać; oczerniać', *sėjà* 'siejba; pora siewów' : *sė́ti* 'siać' [56]; psł. **lъža* 'kłamstwo' : **lъgati* 'kłamać', **vol'a* 'wola' : **velěti* 'imperare'.

Mamy tu więc ten sam stosunek formalno-znaczeniowy, jaki zachodzi pomiędzy przymiotnikami werbalnymi typu τομός, τομόν a abstractum fem. τομή. Paralelnie zatem do formacji na *-ā* typu psł. **sluga*, lit. *rė́ka*, łac. *scrība* — pierwotnych abstraktów użytych w znaczeniu osobowym — oczekujemy w tematach na *-i̯ā* identycznej możliwości realizacji znaczenia. Zjawisko to widzimy właśnie w formacjach bałtycko-słowiańskich. W języku greckim nastąpił natomiast formalny rozdział między czystymi abstraktami fem. a abstraktami użytymi w sensie osobowym. Te ostatnie mianowicie przyłączyły w nom. sg. -ς- formalny wskaźnik rodzaju męskiego, w przeciwieństwie do fem. -ία, por. więc dewerbalne ἐμίας skłonny do wymiotów' : ἐμέω 'wypluć, zwymiotować'. Por. także typ relacji, jaki tworzą w greckim for-

[52] Otrębski GJL II 71.
[53] Chantraine FN 81, 85.
[54] Brugmann Grundriss 185.
[55] Debrunner AIG 832.
[56] Otrębski GJL II 70.

macje na *-(t)ā* abstractum i *-(t)ās* nomen agentis, np. poet. γενή, hom. γενετή 'ród, pochodzenie; pokolenie', obok γενέτης 'rodzic, przodek', ἀειγενής 'wiecznie, zawsze istniejący', 'ciągle odradzający się', ἀειγεννητής 'wiecznie płodzący (epitet Apollona)' ⇐ γίγνομαι 'urodzić się' [57].

5. Sufiks *-ь* ⇐ **-i-s*

A 1. psł. **molь*, zach. i pd. msc. i temat na *-i̯o-*, wsch. fem. i temat na *-i-* '*Tinea*' — pol. od pocz. XV w. *mól mola*, dłuż i głuż. *mól mola*, cz. od XIV w. *mol -la*; słc. *mòlj mólja*, sch. *mȍlj mòlja*, też dial. (R JAZ); cs. моль моля; strus. моль моля msc. i моль моли fem. (tutaj jako collectivum 'mole'), ros. *моль моли* fem., też coll., ukr. *міль моли* fem. (u Żelechowskiego msc. i fem.), brus. *моль -лі* fem. ⇐ **melti mel'ǫ* 'mleć'.

2. Być może do tematów na *-i-* należało pierwotnie też psł. **sǫ-ložь* m.f. 'concubinus, concubina' — strus. соуложь, съложь msc. 'mąż', fem. 'żona'. W obydwu rodzajach odmiana wg tematów na *-i̯o-*, por. dla fem.: отъ съложа своѥго съхранисѧ повѣдати ѥи... (Srezn.); cz. dawne (u Jungmanna) z tematem na *-i̯o-* *soulož -že* msc. 'kto leży z kim w jednym pokoju albo w pobliżu, kamerdyner, cubicularius'. We współczesnej czeszczyźnie wyraz ten posiada rodzaj żeński, *soulož -že* (gen. wg typu *duša duše*) i ma znaczenie abstrakcyjne 'coitus', por. także sła. *súlož -že* fem. (zob. jeszcze s. 40).

B. Oddzielną grupę n.ag. ze względu na swą genezę, odmienną od przedstawionych powyżej nazw tworzą dwa jeszcze wyrazy:

1. psł. **medvědь* 'Ursus' — pol. *niedźwiedź*, stpol. XV—XVI w., a dziś gdzieniegdzie w dial. *miedźwiedź -edźia* (Karłowicz SGP), kasz. *ḿédv́ėʒ -eʒa* i *ńeʒv́ėʒ*, sli. *ńédv́ėʒ* (Lorentz PW), dłuż. *mjadźweź -eźa*, dial. *ḿedḿeź*, głuż. *mjedwjedź -jedźa*, w dial. 'turkuć podjadek' (Michalk Neustadt), cz. od XIV w. *medvěd -ěda*, dial. *medviǯ'* (Lamprecht Opava), sła. *medved' -ed'a*; słc. *médvẹd -ẹ́da*, sch. *mèdvjed -jeda*, cs. serb. XV w. медвѣдь -ди (SJS), błg. dial. *медвéд* (BTR); strus. медвѣдь -ди ros. *медвéдь -дя*, ukr. *ведмíдь -éдя*,

[57] Chantraine FN 92, 301, 314 i Kuryłowicz IC 226.

dial. *медзíдь* (URS), *мéдзідь -éдя* (Żel.), brus. *мáдзвéдзь -éдзя* ≒ **(-)ěsti ěmь* 'jeść'.

Jeżeli drugi człon compositum, analogicznie do verbum (psł. **ěsti* ≒ **ēd-ti*, por. lit. *ėsti*) nie mamy do czynienia z uogólnionym stopniem wzdłużonym ide. rdzenia **ed-* 'jeść', to wówczas należałoby przyjąć, że jest to stare atematyczne nomen deverbale z charakterystycznym dlań wzdłużonym wokalizmem pierwiastkowym, por. stind. *madh(u)v-ád-* 'kto pożera miód' [58]. Jak szereg dawnych formacji atematycznych, tak i **medvědь* przeszedł do tematów na *-i-*, a następnie do tematów na *-i̯o-* (częściowo *-o-*). Stary temat widoczny jest jeszcze w cs. i strus.

2. cerkiewne *ušidь* msc. 'uciekinier' — w scs. użyte tylko jeden raz w nom. sg. w Kodeksie Supraskim: **оушидь** msc., cs. serb. XIII w. **оушидь**; strus. **оушидь оушиди** msc., **злооумьıю оушиди** (tłum z gr. δυσβουλίας τοῦ ὑποδράντος).

Formacja oparta na temacie part. praet. pass. **ušьdъ* : **u-iti* 'zbiec, uciec'. Jak w poprzednim wypadku, tak i tutaj długość samogłoski rdzennej drugiego członu może świadczyć o pierwotnej przynależności wyrazu do tworów atematycznych [59].

Chcąc ustalić stanowisko n.ag. w obrębie formacji o tematach na *-i-*, to wobec bardzo skąpego, nasuwającego w dodatku pewne trudności interpretacyjne materiału — musimy najpierw określić szerzej zakres funkcji przyrostka *-i-*. Oprzemy się przy tym na faktach odnoszących się nie tylko do derywacji prymarnej, ale również sekundarnej. Przydatne dla naszych rozważań okażą się również pewne wyrazy niemotywowane.

W słowotwórstwie słowiańskim główną funkcją przyrostka *-i-* jest tworzenie abstraktów rodzaju żeńskiego tak na drodze derywacji prymarnej, jak i sekundarnej. Co do pierwszej, por. np. nieżywotne już formacje typu psł. **bolь* 'dolor' : **bolěti* 'cierpieć, być chorym', **χotь* 'pragnienie, chęć' : *χotěti* 'chcieć, pożądać', scs. **блядь -ди** f. 'fallax verbum', 'error', 'fornicatio' : **блсти** 'nugas

[58] Meillet Ét. 207, 263.
[59] Vaillant GC II 1, 148 i 174.

effundere', 'fornicare'. Dla derywacji sekundarnej por. abstracta przymiotne w rodzaju psł. **sytь* 'satietas' : **sytъ* 'satur', **tv̥rdь* 'twardość' : **tv̥rdъ* 'twardy'.

Morfem *-i-* ponadto pojawia się w charakterze komponentu wielu sufiksów, których zasadniczą funkcją jest derywowanie abstraktów, por. np. *-tь*, *-lь*, *-ělь*, *-nь*, *-znь*, *-snь*, *-ostь* [60].

Spośród wszystkich innych, ta właśnie funkcja tworzenia żeńskich abstraktów wysuwa się u formantu *-i-* na plan pierwszy.

Jest ona w słowiańszczyźnie dziedzictwem jeszcze praindoeuropejskim, por. w grupie bałtyckiej nieżywotne, z zatartym przeważnie pierwotnym abstrakcyjnym znaczeniem formacje typu np. *dalìs -iẽs* 'część, dola; los' : *dìlti* 'ścierać się, zmniejszać się, zanikać, ginąć', dial. *plūdìs -iẽs* 'pływak u sieci lub wędki' : *plūsti* 'ciec, lać się, płynąć' [61] i dalej, stind. *dr̥śí-* f. 'spojrzenie', *kr̥ṣí-* 'uprawa roli', *nr̥tí-* 'taniec' [62]; łac. rzadkie, *scobis* f. 'trociny, opiłki' : *scabo* 'drapać, skrobać' [63], gr. również ze znaczeniem konkretnym τρόπις f. 'kil, stępka okrętu' : τρέπω 'obrócić, zawarócić, nadać kierunek' [64].

Dla słowiańszczyzny dalej bardzo charakterystyczny jest fakt, że w ogóle w tematach na *-i-* maskulina są bardzo rzadkie i są to na ogół twory niemotywowane już na gruncie prasłowiańskim. Formacje motywowane należą tutaj do wyjątków. Znamienna dla owych maskulinów jest przy tym wyraźna tendencja do przechodzenia do tematów na *-i̯o-* (rzadziej *-o-*). Jeśli chodzi o stronę znaczeniową, to właściwy im jest sens konkretny, nieabstrakcyjny.

Zanik maskulinów w tematach na *-i-*, połączony z tendencją do przechodzenia w obręb deklinacji na *-i̯o-* wiąże się w widoczny sposób z faktem uzyskania przez te pierwsze prymatu w zakresie abstrakcyjnej wartości znaczeniowej i sprzężonego z nią rodzaju żeńskiego.

Zanim jednak wystąpiła tendencja do ciążenia maskulinów ku

[60] Vaillant GC II 140.
[61] Otrębski GJL II 52.
[62] Debrunner AiG 298.
[63] Brugmann Grundriss 166 i n.
[64] Chantraine FN 112.

tematom na *-i̯o-*, musiały owe maskulina na *-i-* być na tyle żywotne, by zaabsorbować część pierwotnie atematycznych męskich formacji. Co więcej, tak wyraziste nomina agentis, jak **medvědь* i *ušidь* zdają się przemawiać również i za tym, że mógł tam istnieć pewien wzorzec słowotwórczy n.ag., do którego owe dwie agentywne formacje dostosowano.

Niewystarczająca ilość odpowiedniego materiału znacznie utrudnia możliwość jednoznacznego rozwiązania zagadnienia genezy słowiańskich n.ag. *-i-*. Przesłanek do takiego a nie innego wniosku dostarczą zatem w pierwszym rzędzie, dając się zauważyć w obrębie tematów na *-i-* takie same zespoły relacji, jakie miały miejsce w tematach na *-o* : *-ā-*.

Jeśli się przyjrzeć bliżej umieszczonym na poczatku rozdziału formacjom, to się okaże, że tylko wyrazy grupy B, tj. **medvědь* i *usidь* charakteryzują się wyłącznym znaczeniem agentywnym i jednolitym rodzajem męskim.

Inaczej rzecz wygląda w grupie A. Najmniejsze trudności w objaśnieniu przedstawia tam **sǫ-ložь*. Najpewniej jest to pierwotne abstractum użyte w sensie osobowym, z właściwym więc w takim wypadku rodzajem wspólnym (widocznym w strus.). Znaczenie abstrakcyjne, poświadczone we współczesnej czeszczyźnie i języku słowackim zakłada prawidłową formę rodzaju żeńskiego. Obydwa powyższe fakty wskazują, że chodziło tu pierwotnie na pewno nie o temat na *-i̯o-*, lecz właśnie na *-i-*.

Bardziej skomplikowany obraz przedstawia natomiast **molь*. Jak wynika z materiału, jednolitym tematem na *-i̯o-*, rodzajem męskim i znaczeniem syngulatywnym formacja ta charakteryzuje się w językach zachodnich i południowych. Na wschodzie natomiast widoczny jest temat na *-i-*, rodzaj żeński i często wartość collectivum. Szczątkowo tylko (w staroruskim i ukraińskim) poświadczone jest **molь* z tematem na *-i-* jako masculinum.

Co więcej, językom wschodnim obok **molь* w znaczeniu 'Tinea' znana jest homonimiczna, oparta na tym samym verbum **melti* formacja o znaczeniu 'coś drobnego, rozdrobnionego' (ros. *моль -ли*

fem. i *моль -ля* msc. 'drobna, dopiero co wylęgła rybka', 'drobiazg, małe przedmioty', adv. *мóлем*, *мóлью* 'luzem', ukr. *міль -лі*, *міль пчільна́ 'Galleria cerella'*, 'drobiazg; drobna rybka', Żel., brus. *моль* f. 'drobiazg, coś drobnego').

Znaczenie wyrazu i rodzaj (feminium) świadczą, że chodzi tu o pierwotne abstractum, nomen actionis od **melti*. Rozwój znaczeniowy: 'mielenie' ⇒ 'coś zmielonego, rozdrobnionego, drobnego' i coll. 'drobiazg, drobnica; drobna rybka'.

Zestawiając **molь* 'Tinea' i **molь* 'drobiazg, drobnica' i zwracając uwagę na istniejące u nich powiązania formalno-znaczeniowe, dochodzimy do wniosku, że mamy tu do czynienia z parą derywatów: **molь* 1. msc. n.ag. o dosłownym znaczeniu 'mielący' i **molь* 2. fem. abstractum 'mielenie'. Ponieważ zarówno w 1., jak i 2. specyficzne znaczenie sprzyjało pojawieniu się wartości collectivum, przeto ta właśnie wartość mogła sprzyjać przesunięciom w zakresie rodzaju u **molь* 1. w językach wschodnio-słowiańskich, tj. tam, gdzie wyraz ten nie przeszedł ostatecznie do tematów na *-i̯o-*, a więc formalnie niczym nie różnił się od homonimicznego femininum **molь* 2., u którego z kolei tenże rodzaj był genetycznie uzasadniony.

Taka relacja, nomen agentis msc. : nomen actionis fem. przypomina tę, z jaką zetknęliśmy się już przy tematach na *-o-* : *-ā-*, a więc relacja — przymiotnik werbalny msc. (n.ag.) : rzeczownik fem. (nomen actionis).

W naszych tematach na *-i-* ta ostatnia jest zresztą już bezpośrednio poświadczona przez parę psł. **bolь* msc. 'chory' : **bolь* fem. 'dolor' ⇐ **bolěti*.

Jeśli zatem hipoteza nasza jest prawdziwa, to psł. **molь* 'Tinea' reprezentuje typ pierwotnych, derywowanych prymarnie przymiotników werbalnych z sufiksem *-i-*.

Typ ten w słowiańszczyźnie wymarł zupełnie. Utrzymała się natomiast produktywność *-i-* w funkcji tworzenia abstraktów. W tematach na *-i-* morfem *-i-* stał się zatem w słowiańszczyźnie wyznacznikiem sensu abstrakcyjnego i ściśle z nim związanego żeńskiego rodzaju.

Szukając dla tak określonych pod względem genezy nominów agentis odpowiedników pozasłowiańskich, wskażemy przede wszystkim wymarły litewski typ *vagìs* 'złodziej' : *võgti* 'kraść' [65], a dalej żywotne w staroindyjskim przymiotniki werbalne (n.ag.) typu *papí-* 'pijący' : *pā-*, *yayí* 'biegnący' : *yā* [66] i wreszcie rzadkie greckie formacje, jak np. τρόχις msc. 'biegacz' : τρέχω 'biec, dotrzymać kroku' [67].

6. Sufiks *-ьji* ⇐ **-ī* ‖ *-i̯ā*

Typ ten, całkowicie nieproduktywny, zaświadczony jest szczątkowo przez dwa zaledwie pewne przykłady:

psł. **sǫdьji* m. 'sędzia, iudex' — pol. od XIII w. *sędzia sędziego*, dawniej gen. *sędzi*, w dial. sporadycznie też nomin *sędzi* (Kaliskie, Karłowicz SGP), kasz. płn. *sėⁿʒî*, *sąʒí* i *sǫʒa*, *sęⁿʒa*, *sąʒa* (AJK m. 331), cz. przestarz. *sudí -ho* (rzadko *-dí*), stcz. *sudí* (XIV w., Flajšhans Klaret); słc. *sǫ́dij*, w dial. też *sǫ́dija* f. 'żona sędziego' (Plet.), sch. *sûđa* (u Vuka jako płd.-zach.), scs. Supr. сѫдии -диꙗ, сѫди, cs. сѫдии, сѫди сѫдиꙗ, błg. *съдиá* mac. *судиjа*; strus. соудии, сѫдии, соуди, соудиꙗ, сѫдиꙗ, też 'sąd, iudicium', ros. przestarz. *судия́ -дú*, dziś *судьá -дú*, ukr. *суддя́ -дí*, brus. *суддзя́ -í* Do **sǫditi* 'iurare, disceptare';

cerkiewne *větii* 'mówca, ῥήτωρ' — scs. Supr. вѣтии -иꙗ, cs. serb. i rus. вѣтии, вѣтиꙗ, ros. wtórnie przekształcone *витúя -и* (stąd błg. przestarz. *витúя*), ukr. przestarz. *витíя* ⇐ **vět-* 'mówić'.

Wyrazy powyższe charakteryzują się, jak zresztą cały morfologiczny typ wyznaczony przez sufiks *-ьji*, specyficzną fleksją, a mianowicie postacią nom.-voc.-*ьji* przy reszcie przypadków właściwych odmianie fem. na *-jā*. Obecność w nom.-sg. *-ьj-* wyjaśnia się wpływem przypadków zależnych: **sǫdьji* z *-ьj-* według acc.

[65] Otrębski GJL II 51.
[66] Debrunner AiG 291.
[67] Chantraine FN 111, 112.

sg. **sǫdьjǫ*. Szczegółowe objaśnienie i opis poszczególnych formacji do powyższego typu należących a także różnic zachodzących między nimi, znajdziemy u A. Vaillanta w GC w rozdziale poświęconym fleksji rzeczowników na *-(j)i*, *-ьji* [68]. My zaś zajmiemy się w dalszym ciągu umiejscowieniem prasłowiańskich formacji o agentywnej wartości znaczeniowej w obrębie całego typu morfologicznego i wskazaniem jego powiązań indoeuropejskich.

Jak wynika z materiału przedstawionego przez Vaillanta, zasadniczą funkcją przyrostka *-(j)i* i jego wariantu kombinatorycznego *-ьji* [69] jest tworzenie femininum bądź w przymiotnikach (por. nom. sg. participium praes. activi fem. **nesǫšti* i passivi **nesъši*; comparativus fem. **nověiši* : msc. **nověi* od **novъ nova novo*), bądź w rzeczownikach, por. **alnji* 'łania' : **jelenь* 'jeleń'. Ponadto do owej charakterystycznej fleksji należą wyrazy z przyrostkiem *-ynji*, tworzącego feminina rzeczownikowe (np. **bogynji* : **bogъ*) i abstracta przymiotne typu **gъrdynji* 'pycha, zarozumialstwo' : **gъrdъ* 'dumny, wyniosły'.

Maskulina tworzą na tym tle oddzielną grupę. Uogólniły one postać sufiksu *-ьji*. Pod względem semantycznym są to nomina agentis. Samodzielny, niezłożony sufiks wykazują wymienione na początku rozdziału wyrazy: **sǭdьji* i *větii*. W złożonej postaci, w połączeniu z morfemem *-l-*, pojawia się on jako jednorodny formant *-lьji* (zob. s. 109).

Stan słowiański jest więc następujący: z jednej strony *-(j)i*, *-ьji* tworzy, ogólnie rzecz biorąc, feminina, a z drugiej — nomina agentis msc.

Języki bałtyckie zaświadczają, szczątkowo zresztą, formant *-ī-* ‖ *-i̯ā* tylko w pierwszej z dwu powyższych funkcji. A więc mamy nomen *martì -čiõs* 'panna młoda'; synowa, bratowa', *vieš-patni* 'pani' obok *pàts*, *viẽšpats* 'pan, mąż' (por. gr. πότνια, stind. *pátnī*), a także participium praes. activi (nom. sg. fem.) *nešantì* : *nèšti* 'nieść', part. futuri activi *vèsianti* : *vèsti* 'wieść', part. praeteriti act. *nẽšusi*. To *-ī* pojawia się ponadto w femininum

[68] Vaillant GC II 1, 96—107.
[69] Vaillant GC II 1, 103.

przymiotników na *-u*: *marì* (msc. *marùs* 'śmiercionośny, śmiertelny') [70]. Nomina agentis tego typu nie są w językach bałtyckich znane.

Genezę omawianego tu typu słowotwórczego należy odnieść jeszcze do epoki praindoeuropejskiej. Wiąże się ona ściśle z zagadnieniem wykształcenia się rodzaju żeńskiego w językach indoeuropejskich. Sufiks *-ī* ‖ *-i̯ā* powstał w wyniku zespolenia dwu formantów charakteryzujących femininum: *-i(y)* i *-ā* [71], przy czym postać *-ī* sprowadza się do *-i* + *-ə*. Pojawił się on najpierw w przymiotnikach atematycznych w charakterze sufiksu fleksyjnego, skąd potem został przeniesiony do derywacji nominalnej (femininum do nomen msc.). Z kolei na zasadzie związku istniejącego między femininum przymiotnika a abstractum, sufiks *-ī* ‖ *-i̯ā* mógł tworzyć również abstracta. Dalej, paralelnie do zespołu relacji istniejących pomiędzy przymiotnikiem typu τομός i odpowiednim abstractum na *-ā* τομή a czasownikiem τέμνω [72], abstracta na *-ī* ‖ *i̯ā* mogą być tworzone bezpośrednio od osnów werbalnych; por. stind. formacje z sufiksem *ī*^{d} [73] : *śácī-* 'siła, moc' : *śak-* 'móc, zdołać', *śámī-* 'czyn' : *śam-* 'wysilać się'. Zaświadczone są również podobne abstracta użyte w sensie osobowym, jako imiona własne (męskie) : *námī-* : *nam-* 'schylić się, pochylić się' [74].

W języku greckim do omawianego typu należą formacje na *-ιᾰ* : μοῖρα 'udział, przeznaczenie' : μείρομαι 'dostać w podziale, otrzymać', ὄσσα 'głos' : **u̯eq*^{u}- (εἰπεῖν 'mówić') [75].

Jak na tym tle przedstawiają się słowiańskie nomina agentis?

Geneza powyższego sufiksu, jego prymarna funkcja determinująca taki, a nie inny kierunek rozwoju całego typu słowotwórczego wyznaczonego przezeń, a także analogie z typem na *-ā* i *-ī-* wskazują na to, że nomina agentis typu **sǫdьji*, *vĕtii* to pierwotne dewerbalne abstracta (nomina actionis), które przybrały sens osobowy. Można by je w takim razie zestawić ze stind. męskimi nazwami osobowymi typu *námī-* [76].

[70] Otrębski GJL III 249, 254, 255—56 i 95, a także Vaillant GC II 1, 99 i 100.

[71] Kuryłowicz IC 218—19.

[72] Kuryłowicz IC 213, 216, 219.

[73] *ī*^{d} = typ *devī*, czyli omawiany tu właśnie morfologiczny i fleksyjny typ na *-ī* ‖ *-i̯ā*, przeciwstawiający się typowi *vṛkí* (*ī*^{v}). Ten ostatni zawiera pierwotny sufiks *-i-*, przekształcony następnie w drodze fonetycznej w *-iy-* (nom. sg. *-īḥ*). Genetycznie związany jest on z tematami na *-i-* o tzw. fleksji otwartej. Szczegóły zob. Kuryłowicz IC 218 i n., a także Acc. 31.

[74] Debrunner AiG 405, 407.

[75] Kuryłowicz Acc. 132.

[76] Łączenie ich pod względem typologicznym ze stind. *rathī-* 'woźnica' nie wydaje się rzeczą słuszną. Formacja staroindyjska należy bowiem do typu *ī*^{v}, zob. przypis 73, s. 44. Por. Vasmer REW III 40.

II. SUFIKSY *-ějь, -tajь, -tel'ь, -unъ*

1. Sufiks *-ějь(-a)* ⇐ *-ē-i̯o-* (*-iā*)

Jako prasłowiańskie rekonstruujemy dwie nazwy:

psł. **šьvějь* 'kto szyje, krawiec' — strus. шьвѣи, швѣи, ros. przestarz. *швей*, fem. *швéя*, dial. fem. *швея́* (Dal), ukr. tylko fem. *швéя*, *швúя -ї* 'szwaczka' (Żel.). Może tutaj jeszcze pol. NO *Szwej* [1]. Pochodzenie tej nazwy sięga niewątpliwie czasów wspólnoty bałto-słowiańskiej, o czym świadczy istnienie jej dokładnego słowotwórczego i semantycznego odpowiednika w językach bałtyckich: lit. dial. *siuvė́jas* 'krawic', łot. *šuvējs* 'ts.' ⇐ **si̯ū-* 'szyć' (psł. **šьjǫ šiti*, lit. *siū́ti*, łot. *šũt* 'ts.') [2].

psł. **verěja* f. 'drąg, pal; zasuwa, zawora' — pol. przestarz. *wierzeja* 'drzwi, wrota, brama o dwu skrzydłach' (L.), dial. w pl. także 'obręcze żelazne, w których obracają się słupki wrot' (pozn., Karłowicz SGP), cz. stare *veřeje* 'skrzydło drzwi', sła. rzadkie *verej -je* 'skrzydło wrót, drzwi'; słe. *verė́ja* 'odrzwia', 'słup, belka z otworami, w które się wtyka żerdzie (w płocie)', 'palik w przęśle mostu', pl. 'łańcuch do zawieszania kotła' (Plet.), scs. верѣꙗ -ꙗ μοχλός, κλεῖθρον (SJS), cs. верѣꙗ 'ts.' (serb. XIV, XV w., błg. XII, XIII w.); strus. верѣꙗ, вереꙗ 'ts.', ros. *верея́ -ú* 'słup do zawieszania skrzydła bramy', 'zawias na drzwiach' (SSRLJ), dial. też 'gruby słup podtrzymujący dach (szopy)' (SSRLJ), dial. też 'gruby słup podtrzymujący dach (szopy)', 'pionowa oś w motowidle', 'obracający się pionowy słup na promie' (SRNG), ukr. *верéя*,

[1] Otrębski GJL II 76.
[2] Fraenkel LEW II 789.

w dial. też *верія -рії* (Hrinč.) 'skrzydło bramy', 'słup do zawieszania skrzydła bramy', brus. *верая́* 'jw.'. Od **verti vьrǫ* 'wsuwać, wpychać, wciskać' (por. lit. *vérti veriù* 'otworzyć, zamknąć; nawlec; przekłuć, przebić'). Pierwotne więc znaczenie nazwy: 'to, co się wpycha, wciska'.

Genezę interesującego nas tutaj typu nazw umieszcza się w dobie wspólnoty bałto-słowiańskiej. Pod względem typologicznym łączy go ścisłe pokrewieństwo z bałtyckimi nominami agentis na *-ējas*: lit. *-ė̃jas* msc., *-ėjà* fem., łot. *-ējs*, *-ēja*. Tworzone one są tam — w łotewskim bezwyjątkowo, w litewskim już z odstępstwem od pierwotnej reguły — od osnowy praeteritum czasowników prymarnych [3]. Por. więc lit. *davė̃jas* 'dawca' : *dúoti dúoda dãve* 'dać', *gyrė̃jas* 'samochwał' : *gìrti giriù gýriau* 'chwalić, sławić', *piovė̃jas* 'żniwiarz' : *piáuti piáuju pióviau* 'krajać, ciąć, rżnąć', 'żąć', *siuvė̃jas*, dial. *siuvė́jas* [4] 'krawiec' : *siúti siūvù siŭvaũ* 'szyć' [5].

Warto tutaj wspomnieć o pewnej istotnej różnicy między językami bałtyckimi i słowiańszczyzną w zakresie funkcji formantu *-ēi̯o-*. W bałtyckim formant ten jest jednofunkcyjny, tworzy wyłącznie nomina agentis. W słowiańszczyźnie znalazł ponadto zastosowanie jako sufiks tworzący nomina actionis typu psł. **obyčajь* 'zwyczaj, obyczaj' : *vyknǫti* 'uczyć się, przyuczać się'.

Powróćmy do faktów słowiańskich i określmy linię rozwoju interesującego nas typu nazw działacza.

Przede wszystkim odnotować należy, że typ ten zanikł prawie zupełnie w zachodnim i południowym odłamie słowiańszczyzny. Stosunkowo dużą żywotność przejawia natomiast w językach grupy wschodniej, szczególnie w dialektach rosyjskich i języku ukraińskim.

Jego rozwój słowotwórczy określony został głównie przez rozszerzenie zakresu derywacji sufiksu z osnów pierwotnie infinitiwu czasowników prymarnych na takież osnowy czasowników po-

[3] Szczegóły zob. Leskien BN 330 i 331, też 328—29 i Otrębski GJL II 74.
[4] Trautmann BSW 261.
[5] Leskien BN 331.

chodnych (zwykle verba na *-i-ti* [6]). Następstwem już tego faktu jest repartycja sufiksów *-ějь* : *-'ajь*. Ostatnia postać pojawia się: a) po osnowach zakończonych na spółgłoskę tylnojęzykową (scs. лажаи), b) po osnowach na *-i-*, który to fonem przed samogłoską sufiksu przechodzi w *-i̯-*, wywołującą określone zmiany spółgłoski poprzedzającej (strus. попрашаи). Z kolei uogólnieniem postaci sufiksu *-ej-* tłumaczą się takie formacje jak np. ros. dial. *ткея* czy *тчея* w miejsce oczekiwanego **тчая* (zob. niżej materiał). I wreszcie, całkiem już późny typ derywacji reprezentują formacje w rodzaju ros. dial. *берея*, oparte na temacie czasu teraźniejszego.

Oto materiał:

Język staro-cerkiewno-słowiański oprócz ogólnosłowiańskiej *veréji* poświadcza jeszcze jeden wyraz, mianowicie лажаи (≔ **lęg-ē-i̯ā*) 'kwoka, gallina' : psł. **lęgǫ lekti* 'położyć się, lec', scs. лагж лещи też 'decumbere'. Nazwa ta pojawia się tylko w Kodeksie Assemaniego i zabytkach średniobułgarskich [7].

Z nielicznych przykładów serbsko-chorwackich ciekawe są formacje formalnie będące rodzaju żeńskiego, lecz odnoszące się do mężczyzn, np. *mjèšāja* 'pistor domesticus' (u Vuka jako pd.): *mijèsiti mȉjesīm* 'mieszać mąkę, przygotowywać chleb', *sûdāja* 'iudex' (Vuk) : *súditi sûdīm* 'iudicare';

strus. тъкаи, тоуаи 'tkacz' : тъкати тъкоу 'texere'; попрашаи попрошаи 'jałmużnik' : просити прошоу 'prosić; żebrać', промоуждь 'kto zwleka z zapłatą' : моудити 'zwlekać'; z sufiksem *-ej-*, późne, XVI w. ворожея 'wróżbiarka' : ворожити 'wróżyć';

ros. dial. *берея -ú* 'kobieta zbierająca jagody' (SRNG) : *брать бéру* 'brać', też 'zbierać', *варея -ú* 'kucharka' (SRNG) : *варúть -рю́* 'gotować', msc. *вожáй -я* 'woźnica' (SRNG) : *возúть -жý* 'wozić', i u Dala *жнея -ú* 'żniwiarka' : *жать жну* 'żąć', *смотреá -ú* 'piastunka' : *смотрéть -трю́* 'patrzyć, spoglądać'; z sufiksem *-ej-*, *вожея -ú* 'niańka' (SRNG) : *возúть*, *ткея*, *тчея* 'tkaczka' (Dal), *ткать тку* 'tkać';

ukr. *водíй -дія* 'kierowca', dawne 'przywódca' (URS, Żel.): *водúти -жý*, dial. *колíй -лія* 'rzeźnik' (Hrinč) : *колóти кóлю* 'kłuć', *мелíй -лія* 'kto przywiózł zboże do zmielenia' (Hrinč.) : *молóти мелю́* 'mleć'.

[6] W podobnym kierunku poszedł rozwój typu litewskiego, bowiem podstawą dla nazw na *-ẽjas* są tam nie tylko tematy czasowników prymarnych, ale również iteratiwa. Zob. Leskien BN 329 i Varbot DIS 83—84.

[7] J. Rusek, Staro-cerkiewno-słowiańskie лажаи, Studia linguistica in honorem Thaddei Lehr-Spławiński, Kraków 1963, s. 199—203.

2. Sufiks *-tajь* ≔ **-tā-i̯o-*

Wśród formacji należących do powyższego typu n.ag. jedynym wyrazem wykazującym zasięg ogólnosłowiański jest psł. ***ortajь*** 'oracz, rataj, rolnik' — stpol., dziś przestarz. *rataj* 'chłop, kmieć, oracz, rolnik', dial. parobek do orania' (pozn.), 'oracz wołami', łęcz. (Karłowicz SGP), połab. *rȁtoj* 'rolnik', dłuż. *rataj*, cz. przestarz. i lud. *rataj -je* 'ts.', dial. moraw. 'dozorujący parobków' (Bartoš DSM), sła. przestarz. *rataj -ja* 'rolnik'; słe. *rátaj*, sch. *ràtaj* (u Vuka jako czarnogór.), scs. ратаи Supr. 'agricola', błg. *pámaй* 'parobek', mac. *pamaj*; strus. ратаи, ros. przestarz. i lud. *pámaй*, ukr. przestarz. *pamáй*, brus. *pamáй*.

Ta prasłowiańska nazwa posiada dokładny słowotwórczy i znaczeniowy odpowiednik w językach bałtyckich: lit. *artójas* (: *artójis*) 'oracz', stprus. *artoys* 'rolnik' ≔ bltsł. **arį̃ō* 'orzę' (psł. **orati*, lit. *árti*, por. też łac. *arare*, gr. ἀρόω 'ts.') [8].

Omawiany tu typ n.ag. nie należy w słowiańszczyźnie do produktywnych. Pewne ślady żywotności przejawia jeszcze w języku starocerkiewno-słowiańskim i zabytkach cerkiewnych, najczęściej redakcji serbskiej i ruskiej, a także języku rosyjskim i ukraińskim.

Oto wybrane przykłady:

scs., cs. serb. do XVI w., śr. błg. XV w. ходатаи 'poseł, pośrednik, mediator', strus. też 'petent', 'wspólnik', 'pomocnik', ros. przestarz. *ходáтай* 'protektor, orędownik', 'adwokat, pełnomocnik', dial. astrach. fem. *ходáтая* 'swatka' (Dal) : (scs.) ходити -ждѫ 'chodzić';

scs. Supr., cs. serb. XVI w. исходатаи 'pośrednik'. Por. też formę rozszerzoną o sekundarny sufiks *-ьnikъ*, scs. Supr. исходатаиникъ,

[8] Trautmann BSW 13 i Fraenkel LEW I 17.

strus. исходатаинникъ, sch. (cerkiewizm) *ishodatajnik* (R JAZ). W ros. i błg. do dziś utrzymały się ślady powyższej formacji w postaci verbum: ros. *исходáтаить* 'wyprosić, uprosić dla kogoś', błg. *исходатáйствувам* 'wystarć się' : (scs.) исходити -ждѫ 'exire';

scs. Supr. поводатаи 'dux'. Verbum w scs. tylko повєсти повєдѫ 'ducere', w cs. serb. XIII też поводити 'ts.';

scs. Supr. позоратаи 'speculator', cs. serb. XIII też 'spectator', strus. позоратаи 'świadek' (już w XI w.). Por. scs. позоръ 'spectaculum' : позьрѣти 'spectare';

cs. serb. XIV w. съходатаи 'speculator', strus. съходатаи 'obrońca', ros. dial *сходáтай, -тая* fem. 'swat; swacha' (Dal), ukr. *сходатáй* 'radny' (Żel.) : (scs.) съходити 'descendere', też 'dociekać, badać; śledzić, szukać';

cs. serb. XIII w. возатаи 'woźnica', strus. возатаи, ros. przestarz. *возáтай* 'ts.' (Dal). Por. również cz. przestarz. i książk. *vozataj -je* 'ts.': cs. возити 'vehere';

strus. XV—XVI w. просатаи 'swat', 'powinowaty' : просити -шѫ 'petere';

strus. попрошатаи 'jałmużnik', ros. przestarz. *попрошáтай* 'ts.' (Dal) : strus. попросить 'petere';

strus. дозоратаи 'inspector' : дозьрѣти 'observare';

strus. зватаи 'vocator, qui invitat', ros. przestarz. *звáтай* (gen. już wtórny *-аго*) 'herold', 'posłaniec zapraszający gości' (Dal): strus. зъвати 'clamare'.

Jeszcze kilka przykładów z języka rosyjskiego (na podstawie słownika Dala):

dial. psk. *позывáтай* 'przyzywający kogo gdzieś, zwłaszcza do sądu' : *позывáть* 'zwać; pozywać do sądu', *оглядáтай* 'stróż' : *оглядáть* 'oglądać', dial. twer. *посажáтай* 'starosta weselny' : *посажáть* 'locare', *вожáтай* 'przewodnik ślepego', 'prowodyr', 'zwierzę idące na czele stada' : **vesti vedǫ* 'ducere'.

Dla języka ukraińskiego por. jeszcze *гінтáй* 'hulaka' : *гонúти* 'gonić' (Hrinč.), *лінтáй* 'leń' : *лінь* 'lenistwo' (Smal-Stockyj Abriss. 40).

Jak widać z przytoczonego materiału, formacje powyższe oparte są z reguły na czasownikach pochodnych. Zdarza się po-

nadto i nominalna podstawa słowotwórcza (por. scs. позоратаи : позоръ, ukr. *лінтáй* : *лінь*). Jedynie w **ortajь* przyrostek łączy się bezpośrednio z rdzeniem werbalnym. Po wtóre w znakomitej większości przykładów sufiks nie występuje w swojej pierwotnej postaci, lecz już w formie wtórnie rozszerzonej jako *-a-tajь*.

Ten typ n.ag. został przez słowiańszczyznę odziedziczony z epoki wspólnoty bałto-słowiańskiej. Na gruncie bałtyckim, w języku litewskim i łotewskim należy on do typów żywotnych. Podobnie jak w słowiańszczyźnie, przyrostek (lit. *-tojas*, *-tojis*, łot. *-tājas*) tworzy tam derywaty od czasowników pochodnych (w łotewskim bezwyjątkowo) [9]. Oto kilka przykładów litewskich: *ganýtojas* 'pasterz' : *ganýti* 'paść', *ieškótojas* 'poszukiwacz' : *ieškóti* 'szukać' *rašýtojas* 'pisarz' : *rašýti* 'pisać' [10].

Wspólna dla obu grup językowych nazwa oracza, rekonstruowana jako bałto-słowiańskie **ārtājă-* [11] reprezentuje pod względem słowotwórczym stan archaiczny i dowodzi, że sufiks *-tājă-* derywował rzeczowniki pierwotnie od tematów czasowników prymarnych [12]. W starych tekstach litewskich tak właśnie zbudowane formacje jeszcze są zachowane: *klaustojas* 'kto pyta, pytacz' : *kláusti* 'pytać', *gìntojis* 'obrońca' : *gìnti* 'bronić' [13].

Omawiany tu bałto-słowiański typ słowotwórczy zestawia się z greckimi nazwami działacza na *-τής* [14], κριτής 'sędzia' : κρίνω 'oddzielić, odróżnić; rozstrzygnąć', ὀρφανιστής 'wychowawca sieroty, opiekun' : ὀρφανίζω 'osierocić', pass. 'być sierotą'.

Te z kolei genetycznie nie są niczym innym, jak pierwotnymi abstraktami feminini z przyrostkiem *-tā*, które przybrały sens osobowy i jako takie, zgodnie z ogólną zasadą, przyjęły rodzaj męski, czego formalnym wykładnikiem jest *-ς* [15].

Prymarne abstracta feminini na *-tā* to znany grecki typ βιοτή 'życie' : por. aor. ἐβίων (pie. $g^{u}i\bar{e}$-, $*g^{u}i\bar{o}$: $g^{u}ii\partial$ 'żyć'), γενετή 'ród,

[9] Leskien BN 328—29 i Otrębski GJL II 74.
[10] Otrębski tamże.
[11] Trautmann BSW 13.
[12] Leskien BN 330.
[13] Otrębski GJL II 74.
[14] Meillet Ét. 295, 390.
[15] Kuryłowicz IC 226.

rodzina; pochodzenie; pokolenie': γίγνομαι 'urodzić się' [16]; łac. *portă* 'brama, drzwi, wejście' ≔ **pr̥tā*, od rdzenia **per-* 'przeprowadzić, przecisnąć się' [17], *vītă* = gr. βιοτή ≔ *pie. *g*ii̯ōtā* [18].

Dla słowiańszczyzny por. np. psł. **vr̥sta* (scs. **връста** ἡλικία aetas', ros. *sepcmá* 'miara długości', zawierająca werbalny rdzeń ie. **u̯er-* 'kręcić, wiercić się' [19], por. scs. **вратити ся** 'verti, circuire'), psł. **korsta* 'ulceris crusta' (pol. *krosta*, scs. **краста**, ros. *копócma*) ≔ ie. **kars-* 'drapać; czesać, gręplować' (por. lit. *karšti* 'czochrać, skubać wełnę, len' i dalej łac. *carrō* 'gręplować' [20]).

Opierając się na powyższych faktach można przyjąć, że omawiany tu bałto-słowiański typ n.ag. rozwinął się z pierwotnych dewerbalnych abstraktów na *-tā*, zmaskulinizowanych przy pomocy sufiksu *-i̯ă-* (słow. *-i̯o-*). Pierwotna więc funkcja tegoż sufiksu *-i̯ă-* to funkcja strukturalna. W epoce wspólnoty bałto-słowiańskiej *-tāi̯ă-* jest już jednorodnym formantem o wyłącznej funkcji tworzenia nominów agentis.

3. Sufiks *-tel'ь* ≔ **-tel-i̯o-*

Spośród wszystkich, licznych przecież w słowiańszczyźnie słowotwórczych typów nazw działacza, typ na *-tel'ь* jest niewątpliwie najciekawszy. Odznacza się bowiem pewnymi swoistymi cechami, odróżniającymi go niemal pod każdym względem od innych.

Fakty przedstawiają się następująco:

1. Sufiks *-tel'ь* tworzy głównie nazwy męskiego wykonawcy czynności, rzadziej i wtórnie nazwy narzędzia. Można go zatem zaliczyć do sufiksów jednofunkcyjnych. Nie wychodzi bowiem poza zakres kategorii nomina agentis i sprzężonej z nią ściśle — nomina instrumenti.

2. Łączy się tylko z tematami werbalnymi — tematami bezokolicznika. W większości wypadków za podstawę służą czasowniki na *-i-ti*, o wiele zaś rzadziej na *-a-ti*. Stąd też wyabstrahowane sufiksy *-itel'ь*, *-atel'ь*. Zdarzają się również formacje oparte na temacie bezokolicznika równym rdzeniowi werbalnemu, por. np. scs. **датель** 'dator', strus. **дятель** 'auctor', strus. **жатель** 'messor' i in.

3. Formacje z sufiksem *-tel'ь* należały pierwotnie do odmiany atematycznej, po czym przeszły do tematów na *-i̯o-* [21].

4. Sufiks nasz, znany na całym obszarze słowiańskim, pojawia się jednak głównie w językach książkowych; rzadko natomiast występuje w dialektach.

Słownictwo prasłowiańskie reprezentuje przede wszystkim wyraz ****prijatel'ь*** 'amicus', 'krewny; powinowaty', charakteryzujący się ogólnosłowiańskim zasięgiem i co ważniejsze tutaj — dobrymi potwierdzeniami w dialektach.

Oto pełna dokumentacja materiałowa tej nazwy:

pol. od XV w. *przyjaciel* 'amicus', stpol. też 'krewny' (XV w., Kartoteka Sł. stpol.), w dial. bądź w dwu znaczeniach 'amicus' i 'krewny' (Mp. i Warmia), bądź tylko 'krewny' (np. Mp. pd. i środkowa, pd. Wlkp., płn. Maz.), czasami 'mąż', 'żona', kasz. *przi̯acel*, sli. *přái̯acél* 'krewny', 'amicus' (AJK V cz. 2. s. 172—174), dłuż. *pśijaśel* 'amicus', ts. w dial. (Fasske Vetschau), głuż. *přećel* 'ts.', cz. *přítel -le*, stcz. XIV w. *přietel* 'amicus', dial. *přátel*, *přátel*, *přítel* gen. *-la* 'amicus', 'krewny' (Bartoš DSM, Gregor Sav.-buč., Lamprecht Opava), sła. *priateľ -ľ'a* 'amicus', dial. *pracel' -ľ'a* (Buffa Dlhá Lúka), *prijacel -la* (Sipos Bükk-Gebirge); słe. *prijȃtel* 'amicus', u Megisera XVI w., *priatel*, *perjatel* 'amicus, favens, cognatus', dial. *pərjȃtu -ȃtla* (Tominec Črni vrh), sch. od XII w. *prijatelj* 'amicus', 'powinowaty', 'krewny', też NO *Prijatelj* (R JAZ, Vuk; dial: Elezović Kos.-Met.), scs. **приятель** Es. 'amicus', cs. serb. i rus. **приятель** 'ts.', błg. *приáмел* 'amicus', 'powinowaty; krewny' (br. w dial.), mac. *пријамел* 'amicus'; strus. **приятель** 'amicus; towarzysz wędrówki', też w znaczeniu przymiotnikowym φίλος (Srezen. XI w.), ros. *приятель -теля* 'amicus', dial. też 'mąż' (Dal), ukr. *прия́тель -теля* u Żel. *приятель* (: *-тіль*) 'amicus', brus. *прыяцель* 'ts.'.

[16] Chantraine FN 301.
[17] Walde-Hofmann LEW II 343—44.
[18] Pokorny IEW 467 i Walde-Hofmann LEW I 810, Frisk GEW I 238—39.
[19] Pokorny IEW 1156—57.
[20] Pokorny IEW 532.
[21] Vaillant GC II 1, 219 i n.

Nazwa utworzona jest od czasownika **prijati* 'favere, cupere'. Posiada ona, jako jedyna zresztą, pozasłowiańskie nawiązania, por. pokrewne stwniem. *friudil*, stisl. *friðill* 'kochanek, ukochany'.

W obszernym materiale sporo jest nazw o szerokich, czasem nawet ogólnosłowiańskich zasięgach, jak np. **poběditel'*(ь) 'zwycięzca', czy **myslitel'*(ь) 'myśliciel'. Są to na ogół jednak jawne literackie twory, szerzące się w oparciu właśnie o literacki, książkowy wzorzec słowotwórczy, zazwyczaj obce żywej, ludowej mowie.

Z drugiej jednakowoż strony są i takie, nieliczne zresztą formacje, których genezę ze względu na archaiczne cechy budowy słowotwórczej można by odnieść jeszcze do epoki prasłowiańskiej. Należą tu np. (psł.) **datel'*ь 'dator' — cz. stare *datel*, scs. датель i cs. błg. XII, serb. XIV, rus. XII—XIV w. датель (SJS), ros. przestarz. *дáмель* (Dal), dial. *дáмель* (SRNG ≤ **dati* 'dare'; (psł.) **žętel'*ь 'żniwiarz' — scs., cs. błg. XI, rus. XI, serb. XIV w. жатель, strus. жатель, ros. przestarz. *жáмель* ≤ **žęti žьnǫ* 'metere'.

Obydwie powyższe nazwy poświadczają stary, odpierwiastkowy typ derywacji.

Przytoczę jeszcze jeden ciekawy wyraz podobnie zbudowany: cs. serb. жатель 'obroża, chomąto, χλοιός (Miklosich LP), ros. dial. wołogod. *жáмель* 'kij, drąg do przyciskania słomy, siana na wozie', ołon. 'kto naciska na coś, np. podczas zginania płozy' (SRNG) ≤ **žęti žьnǫ* 'gnieść; cisnąć' ≤ pie. **gem-* 'chwytać, łapać obydwiema rękami', 'przyciskać, ugniatać' [22].

Rozpatrywany tu typ nazw działacza był i jest w literaturze językoznawczej obiektem mniej lub bardziej szczegółowych studiów. Mimo to do dzisiaj jednak jego geneza pozostaje kwestią dyskusji [23]. Spośród kilku hipotez najbardziej przekonuje postulo-

[22] Pokorny IEW 368—9.

[23] Przegląd starszej i nowszej literatury podaje H. Geyr, Die Nomina auf -тель. Ein Beitrag zur russischen Wortbildung, Slavisch-Baltisches Seminar der Westfälischen Wilhelms-Universität, Veröffentlichung Nr. 6, Meisenheim am Glan 1965, s. 5—11, także I. Gălăbov, Nastavkata *-tel'*ь i văprosăt ze starite

wana przez znaczną część slawistów i indoeuropeistów a traktująca sufiks *-tel-* jako starą, oboczną postać do ogólnoindoeuropejskiego agentywnego **-ter-* : **-tor-* w oparciu o praindoeuropejską jeszcze oboczność *r* : *l* [24]. Dodatkowym argumentem przemawiającym za takim właśnie rozwiązaniem kwestii byłby fakt istnienia podobnej oboczności w pokrewnych indoeuropejskich sufiksach tworzących nomina instrumenti, pie. **-trom* : **-tlom* (por. gr. -τρον, łac. *-trum* i gr. τλον, łac. *-clom* ≤ **-tlo-m* [25], lit. *-klas* ≤ **-tlo-*) [26], czy dalej pie. **-dhro-* : **-dhlo-* (por. gr. -θρο- : -θλο-, łac. *-brum* : *-bulum*; tutaj również słowiańskie *-dlo* ≤ **-dhlo-*) [27].

Spośród wszystkich indoeuropejskich języków, jeszcze tylko w hetyckim istnieje typ nazw działacza, który dla formacji słowiańskich stanowi strukturalną i formalną paralelę. Chodzi mianowicie o znane hetyckie dewerbalne i denominalne nomina agentis utworzone za pomocą sufiksu *-talla* ≤ **-tol-* [28]. Tak w słowiańszczyźnie jak i w hetyckim widoczne jest zjawisko całkowitego wyparcia struktur *-te/or*, które i w jednym i w drugim wypadku zachowały się szczątkowo [29].

Słowiańskie *-tel-*, hetyckie **-tol-* można zatem najpewniej interpretować jako allomorfy pie. struktury sufiksalnej **-te/or/l-* o prymarnej agentywnej funkcji [30].

ezikovi vrăzki na praslavjanski, Izvestija na Instituta za Bălgarski Ezik XVI, Sofija 1968, s. 55—63, oraz Szymański Słowotwórstwo 15—20.

[24] Chantraine FN 321, Meillet Ét. 311.

[25] Chantraine FN 330, Otrębski-Safarewicz GHŁ I 233, 234.

[26] Meillet Ét. 315.

[27] Meillet tamże.

[28] Szczegóły zob. H. Kronasser, Etymologie der Hethitischen Sprache I, Wiesbaden 1966, s. 174—177.

[29] Zob. H. Kronasser, op. cit., s. 187; dla słowiańszczyzny I. Gălăbov, op. cit., s. 57—60.

[30] Z ciekawą hipotezą wystąpił w cytowanym artykule I. Gălăbov. Otóż biorąc pod uwagę między innymi fakty z zakresu hetycko-luwijskiej antroponimii stwierdził, że sufiks *-talla-* może być konglutynatem dwu agentywnych, odziedziczonych formantów: **-ter-* + **-l-* (**-terla-* ⇀ *-talla-*). Jeśli zatem założyć dla słowiańskiego *-tel'*ь podobny punkt wyjścia, to wówczas owa hetycko-słowiańska paralela typologiczna polegałaby po prostu na podobieństwie słowotwórczego rozwoju obu typów.

4. Sufiks *-tьl-*

Blisko poprzednio omówionego stoi zupełnie nieproduktywny, zaświadczony szczątkowo, typ słowotwórczy charakteryzujący się sufiksem o strukturze *-tьl-* [31].

Ilustrują go dwie głównie formacje:

1. Ogólnosłowiańska nazwa dzięcioła '*Picus*', wykazująca wahania w obrębie struktury sufiksu, ***dętelъ* : *dętelʼъ* : *dętьlъ*** — pol. od XV w. *dzięcioł -ola*, w dialektach też *dziętel, cięciol, dzięcior, dzięciur* (Karłowicz SGP), cz. *datel -tla*, stcz. *datel, dětel -tla, -tle* i niepewne *-tela* (Gebauer Sl.), sła. *dʼatelʼ -telʼa* lub *-tlʼa*, dial. też *detel* (Ferianc SNV); sże. *dętel -tla* i *dętelj*, sch. *djëtao djëtla* (Vuk), cs. rus. XII w. **дятелъ**, błg. XVI w. **дятель** serb. XVI w. **дятелъ, дятлъ**, serb. XIV w. **дятлъ** (Miklosich LP), błg. dial. *dẹ́mel* pl. *-eli*, mac. *demel*; strus. **дятьлъ, дятль** (Srezn.), ros. lit. i dial. *dя́mel -mla* w dial. też fem. *dя́mla -ly* (SRNG), ukr. *dя́mel -mla*, dial. też *dя́melʼ* (Dzendzelivśkyj LAZ II m. 127, KDA m. 15), brus. *dзя́ель dзя́mla*.

Nazwę łączy się zwykle z czasownikiem ***delbti* *dl̥ʼbti*** 'dłubać'. Jej rozwój można by odtworzyć następująco: **delb-te/ьl-* ⇒ **del-te/ьl* ⇒ **den-te/ьl-* [32].

2. Południowosłowiańskie ***pętьlь*** 'kogut' — sże. *pętel -tla* (por. też z wtórnym rozszerzeniem *-in*, *pętélin*, ts. w dial.), sch. płd. *pijètao -tla* (Vuk), cs. serb. XVI w. **пѧтлъ, пѧтль, пѣтьлъ**, też **пѧтелъ, пѧтель** (Miklosich LP), błg. *nemél* pl. *nemlí*, mac. *nemel -mli*. Motywującym czasownikiem jest tutaj psł. **pěti pojǫ* 'canere'.

5. Sufiks *-unъ* ⇐ **-ău-nă-*

Rozważania nasze rozpoczniemy od przedstawienia materiału:

psł. ***běgunъ*** 'cursor', też 'obracająca się część różnych urządzeń, np. oś, wierzchni kamień żaren' — stpol. (XV—XVI w.) *biegun* 'goniec', też 'włóczęga', 'odstępca', 'zbieg' i 'szybki koń', w dialektach z reguły jako nazwa niektórych 'obracających się części urządzeń' (Karłowicz SGP), stcz. *běhún* 'biegacz', 'włóczęga', 'uciekinier', dziś *běhoun* 'biegacz; goniec', 'koń wyścigowy', także jako nazwa urządzeń; słe. stare *bẹ̑gûn* 'uciekinier', sch. stare XIV—XVI w. *bjȅgūn bjegúna*, dziś tylko rozszerzone *bjegúnac* 'uciekinier, dezerter', cs. **бѣгоунъ**; strus. **бѣгоунъ** 'ts.', ros. *бегу́н -ná* 'biegacz, szybkobiegacz', przestarz. 'rumak', w dial. 'uciekinier' i jako nazwa różnych przedmiotów (np. czółenko tkackie, poprzeczna belka w drzwiach i in.), ukr. *bігу́n -ná* 'biegacz', 'oś we wrotach', brus. *бягу́н -ná* 'szybkobiegacz', 'kto wciąż odbiega od pracy': **běgti běgǫ* 'currere';

psł. ***pěstunъ*** 'tutor' — pol. *piastun*, kasz. *pʼastun* 'kołek podtrzymujący młode drzewka' (Karłowicz SGP), ale fem. *pʼastunka* 'niańka', głuż. *pěston*, cz. *pěstoun*; słe. *pẹstûn*, scs. **пѣстоунъ** Assem.; strus. XI—XVI w. **пѣстоунъ**, w XI w. też 'kierownik, przywódca', ros. przestarz. *нестýн -ná*, ukr. *нестýн -ná* 'pieszczoch, beniaminek' (Hrinč.), u Żel. *нистýн* 'pielęgniarz', brus. *пястýн -ná* 'pieszczoch, beniaminek' ⇐ ****pěstiti pěstʼǫ*** 'opiekować się kimś, pielęgnować';

Zasadniczo do obszaru północnego ograniczony jest zasięg wyrazu ****opekunъ*** 'tutor, curator, patronus' [33] — pol. od XV w. *opiekun*, też w dial. (np. Wlkp., Młp., Karłowicz SGP), kasz. *opʼekun* (Sychta SK); błg. *опекýн*; ros. *опекýн -ná*, ukr. *опікýн -ná*, brus. *апякýн -ná*. Por. pol. dawne (XIV—XVIII w.) *opiekować się* 'curare, tueri, custodire', ros. *опека́ть* (*кого*) 'ts.', a także scs. **пѣщи сѧ пѣкѫ сѧ** 'troskać się, niepokoić się' (o kogo, co).

Ciekawym wyrazem, którego taka a nie inna postać ukształtowała się w dobie prasłowiańskiej, jest nazwa bóstwa ****Perunъ*** i równobrzmiące nomen appellativum ****perunъ***. Jeśli chodzi o pierwszą nazwę, to obszerny materiał słowiański wraz ze szczegółową dokumentacją znajdziemy u Vasmera (REW II 345—46) — nie będziemy go więc tutaj podawać. Uzupełnimy natomiast materiał co do n.apell. **perunъ* 'fulmen' — pol. już w najstarszych źródłach (I poł. XV w.) *piorun* 'grom, fulmen, tonitrus', (Sł. stpol., SJP PAN), w dial. przede wszystkim 'grom'. Dialektyczne formacje

[31] Meillet Ét. 311.

[32] Sławski SE I 202—3.

[33] *opěkunъ* jest być może kalką łac. *prōcūrātor* (Vasmer REW II 270). Umieszczamy go jednak tutaj, gdyż pod względem słowotwórczym mieści się dobrze w obrębie typu.

pochodne wykazują inne znaczenia: *piorunki* 'trepki, chodaki, pantofle' (lud.), na Kurpiach *piorunki* 'ryby jazgarze'; *piorunowe ziele*, pozn. 'nazwa jakiejś rośliny' (Karłowicz SGP), kasz. *p'orẽn p'orun* 'fulmen', też 'but z drewnianą podeszwą' (Sychta SK), głuż. *pjerun* 'fulmen', cz. przestarz. *perun* 'błyskawica, grom', sła. wtórne *parom* 'grom'; ros. u Dala *перýн -нá* 'błyskawica', w dial. 'wicher' (smol.), 'atak, napad choroby' (twer., Dal), ukr. *перýн -нá* 'fulmen', brus. *пярýн -нá* 'uderzenie gromu'. Por. jeszcze na południu rozszerzone o sufiks *-ika* jako nazwa botaniczna: sch. *pèrūnika* 'irys, kosaciec, *Iris germanica*', błg. *перуни́ка* 'ts.' (też dial. np. ichtim., samokov., BDial. III 133 i 257), mac. dial. *перуника* (Vidoeski Kumanovo 101).

Interpretacja słowotwórcza nazwy na gruncie słowiańskim nie przedstawia trudności. Mieści się ona dobrze w systemie rzeczowników męskich na *-unъ*, a motywowana jest przez czasownik **perǫ pьrati* 'bić, uderzać, razić'.

Jak natomiast wygląda sprawa powiązań słowiańskiego **perunъ*, **Perunъ* z bałtycką nazwą gromu i bóstwa gromu, lit. *Perkūnas*? Na związek bowiem tych dwu nazw wskazują względy semantyczne a także dane kulturowe.

A. Brückner uważa słowiańską postać z sufiksem *-unъ* za wtórną, wykształconą dopiero na gruncie słowiańskim z wcześniejszego **peryn-o-*. Dokonać się mogło w drodze przyłączenia tej ostatniej do żywotnego w okresie prasłowiańskim typu nazw na *-unъ*, jak *běgunъ* [34].

Myśl tę rozwija i uściśla V. V. Ivanov [35] w oparciu o argumenty z zakresu głównie toponimii. Otóż stare słowiańskie toponimy, jak strus. **перынь, перыни** loc. **на перынѣ** (≤ **per-ūn-i*, **per-ūn-i̯ā*) 'nazwa wzniesienia poświęconego bogu Perunowi' i dalej scs. **прѣгыни** (≤ **perg-ūn-i̯ā*, por. pol. NM *Przeginia*) poświadczają właśnie strukturę sufiksu *-un-* i morfologicznie odpowiadają dokładnie bałtyckim nazwom typu lit. *perkūnija* n. appell. 'burza z piorunami i błyskawicami', NM *Perkūnija*, a te z kolei łączą się już bezpośrednio z lit. *Perkūnas*.

[34] Brückner SE 414.

Słowiańskie **peryn-o-* (≤ *perunъ*, *Perunъ*) uzyskuje w ten sposób rozległą motywację już na płaszczyźnie indoeuropejskiej wchodząc do licznej rodziny indoeuropejskich nazw pospolitych, własnych, miejscowych, bezpośrednio lub pośrednio odnoszących się do zjawiska gromu, błyskawicy i ich antropomorficznych wyobrażeń. U podstaw ich wszystkich leży pie. werbalny rdzeń **per-* : **per-k-* : **per-g-* 'uderzać, razić, bić'.

Geneza sufiksu *-unъ*, lit. *-ūnas* (≤ bltsł. **-ūn-ă-*) sięga epoki jeszcze praindoeuropejskiej i wiąże się z archaicznym, heteroklitycznym typem odmiany rzeczowników **-u̯er-* : **-u̯en-* [36].

Jak przy tym wszystkim wygląda sprawa genezy słowiańskiego sufiksu *-unъ*? Nie jest ona jasna. Dawniej czyniono typologiczne zestawienia z greckim κεραυνός 'błyskawica'. Jeżeli jednak przyjrzeć się bliżej formacji greckiej, to się okaże, że jest to przypuszczalnie przekształcone przy pomocy tematyzacji dawne nomen o odmianie heteroklitycznej typu *-u̯er-* : *-u̯en-* (*κερᾰϝ-αρ : κερᾰ-υν- od pierwiastka ie. **k̑er-*, **k̑erə-*, **k̑rē-* 'uszkodzić, naruszyć', 'rozpaść się, rozłożyć się, spróchnieć', gr. sekundarne verbum κεραΐζω 'zburzyć, zniszczyć, spustoszyć', stind. *śr̥ṇáti* 'złamać, stłuc, rozbić', aor. *a-śarī-t* z wtórnym *-ī-* długim) [37]. Por. także denominalne verbum gr. ἐλαύνω 'pędzić, popędzać' oparte na osnowie **ἐλαυνο-* a to od **ἔλα-ϝαρ* [38]. Greckie κεραυνός typologicznie łączy się zatem właśnie ze słowiańskimi formacjami o strukturze sufiksu *-yn-*, o którym była mowa poprzednio.

Wobec braku pewnych morfologicznych paraleli z innymi językami indoeuropejskimi można uważać sufiks *-unъ* za twór słowiański [39].

[35] V. V. Ivanov, K etimologii baltijskogo i slavjanskogo nazvanij boga groma, Voprosy slavjanskogo jazykoznanija III, Moskva 1958, s. 107 i n.

[36] Szczegółowo o tym wszystkim V. V. Ivanov, op. cit., s. 103 i n.

[37] Zob. Frisk GEW I 828 i 822, Pokorny IEW 578. Etymologia wyrazu nie jest zresztą całkiem pewna, zob. Benveniste IIS 141, a także Chantraine FN 191.

[38] Benveniste IIS 141.

[39] Vaillant GC II 1, 149—150, widzi tutaj pożyczkę romańską. Względy jednak geograficzne (sufiks *-unъ* rozpowszechniony jest zwłaszcza w dialektach wschodniej grupy językowej) i fonetyczne przemawiają przeciwko tej hipotezie.

Warto tutaj zwrócić uwagę na jeszcze jeden moment. Otóż formacje na *-инъ* bardzo często odznaczają się silnym (ujemnym) zabarwieniem emocjonalnym, co widoczne jest zwłaszcza w dialektycznym materiale rosyjskim i ukraińskim. Fakt ten jest znamienny, bowiem w słowotwórstwie słowiańskim funkcję ekspresywną nader często przejawiają właśnie sufiksy, zawierające wokaliczny element *-u-* (por. podobnie struktury typu *-ul-*, *-uk-*, *-uχ-* *-ur-*). Sądzę, że sprawę genezy przyrostka *-инъ* należałoby zatem rozpatrywać na szerszym tle, w powiązaniu z wymienionymi wyżej ekspresywnymi formantami.

Omawiany tu typ n.ag. na *-инъ* nie należy w słowiańszczyźnie, ogólnie rzecz biorąc, do produktywnych. Wyjątek stanowi grupa języków wschodnich. Nomina agentis szczególnie rozpowszechnione są w tamtejszych dialektach. Ślady pewnej ich żywotności widać również w języku czeskim.

Oto wybrany materiał:

strus. **вѣдоуинъ** 'czarodziej, czarownik; znachor', 'wróżbita', ros. przestarz. *ведýн -ná* 'ts.' (Dal), ukr. *відýн -ná* 'czarownik' (Żel.): por. strus. **вѣсти вѣмь** 'wiedzieć, scire';

strus. **кликоуинъ** 'kto krzyczy, woła', ros. przestarz. i pot. *кликýн -ná* 'ts.', także myśl. 'zwierzę używane w charakterze wabia', 'łabędź żółtodzioby, Cygnus musicus', ukr. *кликýн -ná* region. 'herold', przestarz. 'krzykacz', brus. region. *клікýн -ná* 'krzykacz': por. ros. *клúкать -чу* 'krzyczeć, clamare';

ros. *брехýн -ná* pot. 'łgarz, bajduła', dial. 'plotkarz', 'adwokat' (SRNG), ukr. *брехýн -ná* pot. 'kłamca, oszczerca', brus. *брахýн -ná* 'kłamczuch; gaduła, papla': por. ros. *брехáть* 'szczekać', przen. 'łgać';

ros. *воркýн -ná* 'rodzaj gołębia', pot. też 'zrzęda, mruk', ukr. *воркýн -ná* 'zrzęda, mruk': por. ros. *воркотáть*, *ворковáть*, zwykle o gołębiach 'gruchać', *ворчáть* 'warczeć';

ros. *ворчýн -ná* 'zrzęda', dial. 'indyk', 'ryba wąsacz kaukaski, *Barbus cisscaucasicus*': *ворчáть* 'jw.';

ros. przestarz. i dial. *едýн -ná* 'żarłok', dial. też 'tłusty baran', 'kłótliwy, swarliwy człowiek' (Dal, SRNG), ukr. *їдýн -ná* 'żarłok' (Żel.), brus. *ядýн -ná* pot. 'osoba, gęba do żywienia', 'smakosz': por. ros. *есть ем* 'jeść';

ros. *колýн -ná* 'topór, siekiera', brus. *калýн -ná* 'ts.': por. ros. *колóть колю́* 'kłuć';

ros. dial. *неýн -ná* 'kogut' (Dal): *петь пою́* 'canere';

ros. *пискýн -ná* pot. 'kto często piszczy', 'człowiek albo zwierzę o piskliwym głosie', u Dala też 'pisklę', brus. *піскýн -ná* pot. 'ktoś piskliwy': por. ros. *пищáть -щý* piszczeć', *писк* 'pisk';

ros. *сопýн -ná* przestarz. i pot. 'kto ma zwyczaj sapać', ukr. pot. *сопýн -ná* 'kto ciężko sapie, dyszy', brus. pot. *сапýн -ná* 'ts.': por. ros. *сопéть* 'sapać';

ros. *ходýн -ná* przestarz. 'przedmiot znajdujący się w ciągłym ruchu', 'chwiejna, kołysząca się powierzchnia', techn. 'belka pod garowym miechem, wprawiająca go w ruch', por. też 'piechur', pl. *ходуны́* pot. 'nogi', u Dala też 'duże, wysokie buty (do polowania), kalosze': *ходúть* 'chodzić';

I jeszcze kilka przykładów czeskich: *lezoun* 'kto łazi, łażące stworzenie': *lézti* 'leźć', *mlsoun* 'łakotniś, łakomczuch': *mlsati* 'delektować się jedzeniem', *řvoun* 'krzykacz': *řváti* 'ryczeć, wyć', *šplhoun* 'kto się wspina', żarg. stud. 'kujon': *šplhati* 'piąć się, wspinać się', żarg. 'kuć'.

Na uwagę zasługuje jeszcze jeden wyraz o bardzo wąskim zasięgu występowania; pojawia się tylko na polsko-pomorskim obszarze językowym: pol. już od XIII w. (kartoteka Sł. stpol) *zdun*, stpol. i dial. (np. august., lub.) 'garncarz', dziś 'rzemieślnik stawiający piece i zajmujący się ich konserwacja', kasz. *zdun* 'ts.' Por. scs. verbum **зѣдати зиждѫ** 'construere, creare, fingere'. Polszczyzna odpowiedniego czasownika nie zachowała.

III. FORMACJE Z PODSTAWOWYM SUFIKSALNYM ELEMENTEM *-k-*

W słowotwórstwie słowiańskiego nomen agentis sufiksy z podstawowym *-k-* odznaczają się największą produktywnością i największym zróżnicowaniem morfologicznym. Dostarczają przeto największej ilości materiału leksykalnego.

Rzecz oczywista nie wszystkie wykazują jednakowy zasięg geograficzny i nie wszystkie posiadają jednakową wartość z punktu widzenia chronologii. Zasięg niektórych i produktywność ograniczają się niekiedy do jednego tylko języka.

W obszernym materiale wyrazowym sporo się znajdzie formacji, co do których można mieć pewność, że są prasłowiańskie. Wykazują bowiem szereg cech, które je za takie uznać dozwalają. Ta też grupa wyrazów interesuje nas tutaj szczególnie.

W związku z dużą produktywnością pewnych sufiksów na całym obszarze słowiańszczyzny, w różnych punktach tego obszaru mogły się pojawić niezależnie od siebie nowsze formacje, identycznie formalnie i bliskie znaczeniowo. Zbieżność formalna i bliskość, a nawet identyczność znaczenia niekoniecznie musi tu być świadectwem wspólnego pochodzenia, lecz może wypływać w sposób naturalny z połączenia formantu o ściśle określonej funkcji z podstawą zawierającą rdzeń o wspólnej wszystkim językom słowiańskim wartości realno-znaczeniowej. Po wtóre, są wyrazy, które wiążąc się ściśle z kręgiem piśmiennictwa starocerkiewnego i cerkiewnego, obejmują swym zasięgiem znaczne nieraz obszary słowiańszczyzny — najczęściej słowiańszczyzny południowowschodniej. Niektóre z nich wykazują nieraz zasięg ogólnosłowiański.

W przeglądzie materiału obok prasłowiańskich jednostek leksykalnych znajdzie się więc wybór co ciekawszych formacji dwu pozostałych grup.

Słowiańskie sufiksy z podstawowym elementem *-k-* cechuje ogromna wielofunkcyjność, nie spotykana w aż tak dużym stopniu w innych typach sufiksalnych. Znaczenie agentywne jest w nich jednym ze znaczeń możliwych [1]. Ta wielofunkcyjność jest naturalną konsekwencją ich dwutorowości derywacyjnej, tj. możliwości łączenia się z osnowami zarówno werbalnymi, jak i nominalnymi. U podstaw powyższych cech leży zasadnicza, odziedziczona strukturalna funkcja elementu *-k-*.

Wśród sufiksów omawianej tu grupy część wykształciła się późno, dopiero na gruncie prasłowiańskim w drodze nawarstwiania się istniejących już poszczególnych elementów sufiksalnych i scalania ich w jednorodny formant. Sporo jednak jest i takich, które można uważać za formalne i funkcjonalne dziedzictwo z epoki wspólnoty bałto-słowiańskiej.

Sięgając jeszcze dalej wstecz, tj. przeprowadzając analizę porównawczą na płaszczyźnie indoeuropejskiej, można śledzić ujawniające się dopiero wtedy wszelkie formalne powiązania poszczególnych słowotwórczych typów i zasady, na jakich znaczenie nazwy działacza mogło się w nich wykształcić.

Wszystkie, bez wyjątku typy nazw działacza tworzone przez sufiksy interesującej nas grupy wykazują silny związek z verbum — związek bądź bezpośredni, bądź pośredni. Ten ostatni w sytuacji, gdy członem motywującym dla derywatu jest nomen deverbale. Jeżeli jednak do kategorii nazw działacza zaliczamy również formacje oparte na rzeczowniku nie mającym żadnego związku z czasownikiem, to tylko na podstawie kategorialności znaczenia wnoszonego przez sufiks (por. szczegóły na przykładzie sufiksu *-ьnikъ*). W każdym razie właśnie na płaszczyźnie owego silnego związku z verbum należy szukać szerszych indoeuropejskich powiązań formalno-znaczeniowych dla bałto-słowiańskich (i słowiańskich) typów.

---

[1] Doroszewski PF XIII 1 i n.

Analiza porównawcza pozwala dalej dostrzec opartą na dziedzictwie praindoeuropejskim ciągłość pewnych modeli, schematów słowotwórczych, funkcjonujących poprzez okres wspólnoty bałtosłowiańskiej, okres prasłowiański, aż do czasów historycznych słowiańszczyzny. Mam tutaj na myśli stale powtarzające się zjawisko absorbcji morfologicznej elementów przedsufiksalnych, zasadnicze dla powstawania i wykształcania się coraz to nowych postaci sufiksów.

Przypatrując się bliżej słowotwórczym typom wyznaczanym przez poszczególne sufiksy stwierdzić można, że nie egzystują one oddzielnie, lecz stanowią system, w którym odkryć można pewne prawidłowości. Te z kolei są nieraz jedynym śladem starych, indoeuropejskich regularnych procederów słowotwórczych, nie zachowanych lub słabo już widocznych na gruncie słowiańskim w jakiejś bezpośredniej kontynuacji. Por. np. pary typu *-ьcь* msc. : *-ica* fem. ≤ **-i-k-os* : *-ī-kā*, odzwierciedlające ide. zróżnicowanie w obrębie tematów na *-i-*, a związane z wykształceniem się femininum jako oddzielnej kategorii rodzajowej [2]. Być może w związku z podobnym zróżnicowaniem indoeuropejskich tematów na *-u-* pozostaje (repartycja?) sufiksów *-ъkъ* (≤ **-u-k-os*) : *-ykъ* (*-a*) ≤ **-ū-ko-s* (*-ka*), zob. s. 81 i 96.

Morfem *-k-* z reguły pojawia się w mniej lub bardziej złożonych strukturach sufiksalnych, w których jest komponentem głównym, charakteryzującym, a które zawdzięczają swą postać procesom morfologicznej perintegracji i absorbcji, zachodzącym pospolicie na granicy tematu i sufiksu. W większości wypadków te struktury są stale, zakrzepłe w jednorodny sufiks derywacyjny, tak że dopiero analiza historyczno-porównawcza może rozłożyć je na poszczególne elementy i znaleźć tych elementów źródło.

O sufiksie złożonym, jako o jednolitym, scalonym już formancie można powiedzieć dopiero wtedy, gdy w języku nie istnieją już żywe te kategorie słowotwórcze, w oparciu o które sufiks ów mógł się wykształcić. Takimi sufiksami są np. *-ъkъ*, *-ьcь*, *-ica*. Nazwy tworzone za ich pomocą są, jak zobaczymy dalej, spadkobiercą całkowicie wymarłych, lub szczątkowo tylko na gruncie słowiańskim poświadczonych słowotwórczych typów.

[2] Kuryłowicz IC 215 i n.

W odwrotnym wypadku, tj. gdy istnieje w języku żywe poczucie przynależności zaabsorbowanego przez sufiks elementu do tematów określonej kategorii słowotwórczej, to wówczas związek elementów w obrębie sufiksu jest luźny. Typowym przykładem może tu być *-ьn-ikъ*, gdzie nie zawsze wiadomo i w zasadzie nie da się ściśle określić sytuacji, kiedy mamy do czynienia z jednolitym *-ьnikъ*, a kiedy z *-ьn* + *-ikъ* [3].

Zauważmy jeszcze, że głównym źródłem powstawania coraz to nowych sufiksów jest derywacja denominalna. Im bardziej jednak struktura sufiksu jest skomplikowana i złożona, tym trudniej odkryć kolejne etapy nawarstwień poszczególnych elementów i znaleźć ich szersze uzasadnienie. W derywacji dewerbalnej natomiast warunki do wykształcania się nowych sufiksów są z natury rzeczy ograniczone. Mechanizm i możliwości w tym zakresie są przewidywalne, bowiem jako potencjalne rozszerzenia sufiksu derywacyjnego wchodzą w rachubę określone elementy tematu werbalnego. A więc normalną koleją rzeczy sufiks *x*, *y* derywując rzeczowniki w oparciu o czasowniki na *-a-ti*, *-ov-a-ti*, *-i-ti*, *-ě-ti* może po zaabsorbowaniu samogłosek tematycznych (wraz z towarzyszącymi im elementami) przybrać postać odpowiednio *-ax*, *-ovax*, *-ix*, *-ěx* itp. Ponieważ kategorialny związek verbum : nomen jest tutaj zawsze zachowany, przeto trwałe ujednolicenie takich złożonych, genetycznie dewerbalnych struktur sufiksalnych nie zachodzi. Będziemy więc mieć do czynienia raczej z seriami struktur typu *-kъ*, *-akъ*, *-'akъ*, *-ikъ* czy *-čь*, *-ačь*, *-'ačь*, *-ičь*, gdzie poszczególne człony-sufiksy mają poniekąd status allomorfów, a nie pojedynczymi, samodzielnymi sufiksami.

Powyższe uwagi dotyczą rzecz jasna nie tylko sufiksów zawierających podstawowe *-k-*, ale również innych (z elementem *-l-*, por. *-lъ*, *-alъ*, *-ělъ*, *-ilъ* i odpowiednie miękkotematowe, dalej: *-tajь*, *-atajь*, *-tel'ь*, *-atel'ь*, *-itel'ь* itp.).

Z punktu widzenia takiej serii jako jednostki nadrzędnej, obejmującej poszczególne, konkretne realizacje struktur sufiksal-

[3] Szczegóły zob. s. 97 i n.

nych, zagadnieniem drugorzędnym będzie sprawa ścisłego określenia takiej czy innej struktury sufiksu. W pewnych warunkach uczynić się tego zresztą nie da. I tak w formacjach o „kompleksie końcowym" *-ax-*, a opartych na czasownikach na *-ati*, nie bardzo wiadomo, czy *a* jest w danym wypadku częścią sufiksu, czy należy jeszcze do podstawy. Struktura sufiksu w pełni ujawni się tutaj dopiero w połączeniach z podstawą równą rdzeniowi, lub zakończoną na samogłoskę inną niż *a*.

Mając na uwadze powyższe fakty, a także w celu osiągnięcia przejrzystości układu materiału, za jego podstawę przyjęłam strukturę sufiksu, która ujawnia się w związku z tematem bezokolicznika motywującego czasownika.

1. Dochodzimy w ten sposób do słowotwórczych typów nazw działacza opartych na dwu seriach sufiksów [4]: *-kъ*, *-akъ*, *-'akъ*, *-ikъ* i *-čь*, *-ačь*, *-'ačь*, *-ičь* [5]. Struktury podstawowe to *-kъ* ≔ **-k-o-* i *-čь* ≔ **-k-i̯o-*. Wszystkie pozostałe powstać mogły w drodze absorpcji samogłoski należącej pierwotnie do tematu werbalnego. Połączeniom *-ak-* z tematami na *-iti* zawdzięczają natomiast swą postać wyabstrahowane stąd sufiksy *-'akъ* i spotykany rzadziej *-'ačь* ≔ **-i̯a-k-*.

1.1. Sufiksy pierwszej serii (*-kъ*, *-akъ*, *-'akъ*, *-ikъ*) znane są głównie na północy, do którego to obszaru nawiązuje także język słoweński [6]. Z kolei na północy najmniejszą produktywność przejawiają na jej peryferii zachodniej — obszarze połabsko-łużyckim, co wiąże się z ekspansją tam agentywnego sufiksu *-ař*, *-eř* [7]. W językach południowych trafiają się rzadko.

[4] U wszystkich wymienionych sufiksów funkcja agentywna łączy się z dewerbalnym procesem derywacji.

[5] W dalszym ciągu pracy dla serii sufiksów typu *-kъ akъ*, *-ikъ*, tj. charakteryzujących się połączeniem z samogłoską tematyczną *-o-* będę używała skrótowo określenia „seria twardotematowa". Dla sufiksów zaś typu *-čь*, *-ačь*, *-ičь* — „seria miękkotematowa". Podobnie w dalszym ciągu pracy przy sufiksach z elementem *-l-* i *-χ-*.

[6] Sławski Słowotwórstwo bułg. 85—86.

[7] Michajlov Suffiksy 128 i n.

Agentywna funkcja tych sufiksów została w dużej mierze ograniczona na korzyść tworzenia przez nie nazw narzędzia. Dziś ta ostatnia jest już dla nich typowa w niektórych językach, jak np. w polszczyźnie [8]. Oto materiał:

struktura sufiksu *-k-* — formacje oparte na czasownikach na *-ati*:

psł. **χrobakъ* dial. płn. 'robak, żuk, chrząszcz' — stpol. *chrobak* nazwa dla rozmaitych gatunków małych bezkręgowców, dial. *chrobák* 'ts.', cz. *chrobák* 'żuk *Onthophagus*; *Geotrupes* i in.', dial. 'chrząszcz', sła. *chrobák* 'chrabąszcz', 'motyl'; ukr. *хробáк -кá*, por. też pol. *robak* = *chrobak*, brus. *рабáк -кá*. Od dźwiękonaśladowczego **χrobati -ajǫ* 'chrupać, gryźć głośno'. Pierwotne więc znaczenie wyrazu: 'ten, co chrobotając gryzie rośliny'.

I jeszcze kilka formacji, niekoniecznie prasłowiańskich, połączonych wspólnym, lub zbliżonym znaczeniem realnym. Widać tu, jak znaczenie to nieraz opalizuje między nazwą narzędzia i nazwą działacza: pol. dial. *bijak* 'krótsza część cepa', też *biják* 'człowiek słonny do bójki', kasz. *b'jdk* w tych samych znaczeniach (Sychta SK), dłuż. *bijak* 'rębacz', też 'Opferschlachter', cz. *biják* 'krótsza część cepa', u Jungmanna 'kto bije', sła. *bijak* ludowe 'awanturnik'; ukr. regionalne, może pożyczka polska *бúяк -кá* 'bijak u cepa; bicz' (Żel); od podstawy prefigowanej: pol. dawne *zabijak* 'zabójca, morderca' (XV—XVI w.), w XVI w. też 'bohater, zuch', dial. 'awanturnik', cz. *zabiják* 'duży ostry nóż', 'to co niszczy, ruinuje', u Jungmanna osobowo 'morderca', dial. 'siła niszcząca, np. silne wino, tytoń' (Bartoš DSM), sła. pot. *zabiják* : *zabijak* 'morderca' i 'coś szkodliwego, np. silne wino'. Nazwy derywowane od **(za)bijati*, iter. do **(za)biti* 'interficere'. W języku górnołużyckim w identycznych znaczeniach mamy *zabiwak* 'zabójca', 'nóż', 'stare, mocne wino': *zabiwać* 'mordować';

pol. dial. *jadak* 'kto dużo je' (wsch., Karłowicz SGP), cz. dial. *jedák* 'język', sła. *jedák* pot. 'kto dużo je i kto lubi jeść', 'gęba do

[8] W rachubę wchodzą tu zasadniczo sufiksy *-kъ* i *(')akъ*, struktury bowiem *-ikъ* są w ogóle nader rzadkie.

jedzenia'; ros. *eдák -ká* 'żarłok' (Dal, SRNG), ukr. region. *їдák -ká* 'żarłok' (Żel.). Por. psł. **ědati -ajǫ*, iter. do **ěsti ěmь* 'jeść'.

W paru językach pojawia się formalnie identyczne określenie pijaka: pol. już od XV W. *pijak* 'bibo, potor', w dialektach jednak znaczenie jest inne: bot. '*Lolium temulum*' i nomen instrumenti 'naczynie do picia' (Karłowicz SGP), kasz. *p'ijâk* 'bibo', 'grdyka', głuż. *pijak* 'bibo', cz. *piják* 'ts.', w dial. znowu z różnicą znaczenia 'kleszcz, *Ixodes ricinus*', 'gardło', 'czarna jagoda' (Bartoš DSM), sła. pot. *pijak* 'bibo', dial. też 'kleszcz' (Kálal); ukr. *пиák -ká, піяк -ká* 'bibo', też bot. '*Vaccinium uliginosum*' (Hrinč.). Por. psł. dial. zach. **pijati -ajǫ*, iter. do **piti pijǫ* 'pić'.

I jeszcze północno-zachodnia nazwa śpiewaka: pol. od XVI w. *śpiewak* 'cantor' (zastanawia nikła obecność w dialektach), kasz. *sp'evâk*, dłuż. przestrz. *spiwak*, głuż. *spěwak* 'śpiewający ptak', 'marny śpiewak', cz. od XIV w. *zpěvák* 'cantor', sła. *spevák* 'ts.', ukr. pot. *співák -ká* 'ts.', też zool. 'piegża' (Żel.), brus. *спявák -ká* 'cantor'. Por. psł. iter. **pěvati -ajǫ* do **pěti pojǫ* 'canere'.

— formacje oparte na czasownikach na *-iti*:

Są one rzadsze. Spotyka się je tu i ówdzie na terenie całej słowiańszczyzny. Nie znalazłam dla nich jednak pewnych potwierdzeń w materiale prasłowiańskim. Dla zobrazowania typu przytoczę tutaj kilka przykładów: pol. dawne, ze znaczeniem rzeczy wykonującej czynność *iskrzyk* 'krzemień; karbunkuł', u Siennika (XVI w.) 'wrzód w stanie zapalnym' (L.): *iskrzyć się* 'scintillare'; ros. dial. *мecúк -ká* 'zabijaka, zawadiaka': *мecúть* 'bić kułakiem' (Dal).

struktura sufiksu *-ak-* (: *-'ak-*)

Nazwy zawierające sufiks o takich strukturach są wprawdzie licznie reprezentowane, jednak w materiale nowszym. Formacją prasłowiańską zdaje się być tutaj wyraz ***pros'akъ*** 'kto prosi; żebrak' — pol. dawne *proszak* 'kto natrętnie prosi' (L. XVI w.), w dial. 'drużba zapraszający na gody' i 'zaproszenie' (Karłowicz SGP), głuż *prošak* 'żebrak', cz. dial. *prošák* 'zaproszenie' (Přir. Slov.); słe. *prosják* 'ts.', sch. *pr̀ösjāk*, blg. *прóсяк*, cs. **просякъ**

i rzadziej **прошакъ** 'żebrak' (Miklosich LP); ros. *прошák -ká* (Dal), ukr. *прошák -ká* 'ts.': **prositi prošǫ* 'petere'.

Szerszy zasięg wykazuje wyraz, posiadający wszędzie ogólne realne znaczenie 'coś, co kłuje, bodzie' — pol. dawne *bodak* 'kolec u roślin'; słe. *bodák* 'szpada, sztylet', 'oset'; ukr. *бодák -ká* bot. '*Cirsium palustre*' (Hrinč.); por. też głuż. *bodźak* 'o człowieku: Stosser' i 'bagnet, sztylet'; ukr. *бодяк -ká* 'oset, *Carduus*', '*Onopordon acanthium*' (Hrinč.), brus. *бадзяк -ká* '*Onopordon acanthium*'. Por. psł. verbum **bosti bodǫ* 'kłuć, bóść'.

Język dolnołużycki zaświadcza natomiast postać z *-k-*: *badak* 'duży oset, *Lappa maior*': *badaś* (por. psł. **badati*, iter. do **bosti*).

Jeszcze kilka przykładów: cz. *honák* 'poganiacz, pastuch': *honiti* 'gonić', przestarz. *lovák* 'kto łowi': *loviti* 'polować, łowić'; *taják* 'kto przechowuje kradzione rzeczy': *tajiti* 'taić, ukrywać'; ros. dial. płn. *смотpák -ká*: por. przestarz. *смотpúти* 'wypatrywać' (Dal), dial. płd.-zach. *маньяк -ká* 'duch, zjawa', 'spadająca gwiazda', też 'aktor' (Dal): *манúть* 'wabić, nęcić', *ношák -ká* 'tragarz': *носúть* 'nosić';

Wspólna dla grupy wschodniej jest nazwa przewodnika: ros. *вожák -ká* 'przywódca, przewodnik', dial. syb. 'przewodnik w lesie', jarosł. 'poganiacz koni' (SRNG), ukr. *вожák -ká* 'przewodnik, przywódca', brus. *важák -ká* 'ts.' Por. psł. verbum **voditi* 'ducere'.

Podwójnie motywowany, czasownikowo lub rzeczownikowo może być jeszcze jeden wyraz o szerszym zasięgu — pol. od XVIII w. *chodak* 'kto rad chodzi', dial. 'mały chłopiec do pasania', 'w ogóle chłopiec', też 'noga' (Karłowicz SGP), głuż. *chodak* 'drewniana noga', cz. *chodák* 'pieszy' (już w XIV w.), dial. 'sezonowy robotnik wędrujący za pracą', sła. *chodák* 'kto dużo i często chodzi'; ros. *ходák -ká* 'ts.', też 'goniec', 'prywatny adwokat', dial. 'żebrak' (Dal), ukr. *ходák -ká* 'piechur', u Hrinč. też 'adwokat, pełnomocnik', 'mały chłopiec'. Prawie we wszystkich powyższych językach wyraz ten również oznacza pewien rodzaj obuwia. Formacja oparta może być bądź na nomen, por. psł. **χodъ*, lub verbum **χoditi* 'chodzić'.

Rozszerzenie zasięgu derywacji takiego wyabstrahowanego z tematów na *-a-ti* sufiksu *-akъ* również na podstawy rzeczowników nie mających żadnego związku z czasownikiem doprowadziło do wykształcenia się dosyć jednolitej semantycznie grupy nazw zawodowych. Jednakże nie przejawiają one nigdzie żywotności, wyparte zapewne przez sufiksy *-ar'ь* i *-ьnikъ*, dla których funkcja tworzenia nazw zawodowych jest typowa.

Formacją tego rodzaju o dużym zasięgu geograficznym i wykształconym może już w epoce prasłowiańskiej znaczeniu jest północne ***rybakъ*** 'piscator' — pol. *rybak* 'zawodowo łowiący ryby', dawniej tylko 'handlarz rybami' (L.), kasz. *rëbák* 'piscator', też zool. 'perkoz dwuczuby, *Podiceps cristatus*' i 'mewa śmieszka, *Laurus rigibundus*' (Sychta SK), dłuż. *rybak*, głuż. *rybak*, cz. przestarz. *rybák* (już w XIV w.), rzadko 'złodziej ryb'; ros. *рыбáк -кá*, dial. twer. też 'ptak czajka', ukr. *рибáк -кá*, też ptak 'czajka' (Żel.), brus. *рыбáк -кá* : *ryba* 'piscis'.

struktura sufiksu *-ik-*

Nazwy z sufiksem o takiej strukturze trafiają się rzadko, por. np. ros. *нытик -ка* pot. 'płaksa', 'natręt', 'mazgaj' : *ныть нóю* 'jęczeć, narzekać' (z konektywnym *-t-*), *нóлзик* zool. 'ptak' Sitta': *нóлзать* 'pełzać, czołgać się'.

1.2. Sufiksy serii miękkotematowej, *-ičь*, *-ačь*, *-'ačь*, *-ičь*, różnią się od poprzedniej pod kilkoma względami. Przede wszystkim charakteryzują się szerokim, ogólnosłowiańskim zasięgiem (z wyjątkiem języków łużyckich i połabskiego) [9]. Po wtóre, w odróżnieniu od tamtych przejawiają skłonność do specjalizacji w zakresie tworzenia nazw osobowego wykonawcy czynności. Dalej, podczas gdy dla sufiksu *-kъ* głównym obszarem derywacji były czasowniki na *-ati*, a w małym stopniu na *-iti*, tak *-čь* derywuje zarówno od jednych jak i drugich. Typ derywacji od czasowników na *-iti* jest tutaj szczególnie produktywny w języku czeskim i słowackim.

[9] Z przyczyn, o których była już mowa na s. 66.

struktura sufiksu *-č-*

formacje oparte na czasownikach na *-ati*

Jako prasłowiańskie odtwarzamy nazwy:

psł. ***davačь*** : ***dajačь*** 'kto daje, dator' — pol. dawne *dawacz* (Mącz.), cz. przestarz. i dial. *davač*, sła. *dávač* (Loos); sże. *dajáč*, sch. *dàvāč*, błg. dial. *даsáч*; ukr. dial. *даsáч*. Od iter. ***davati*** : ***dajati*** 'dare';

psł. ***dьračь*** 'kto lub co drze, rwie, targa' — pol. dawne *dracz* 'zdzierca, łupieżca, exactor, raptor', też 'berberys zwyczajny' (Sł. stpol. z XV w., u L. do XVIII w.), głuż. *drač* 'rakarz, oprawca, hycel, kat', cz. *dráč* 'szantażysta', 'awanturnik', dial. 'kto drze, skubie pierze' (Bartoš DSM), sła. *dráč* 'lichwiarz, zdzierca', 'awanturnik', też bot. 'berberys zwyczajny'; sże. *drâč* 'kolczaste zielsko, chwast', sch. rzadkie *drâč* nazwa kłujących roślin 'sentis, carduus', cs. serb. XIII—XVI w. **драчь** '(dziki nard, roślina pachnąca)'; ros. dawne i dial. *драч* głównie jako nazwa różnych przyrządów służących do darcia, obdzierania, też 'awanturnik', ukr. *драч -чá* 'łobuz' (Żel.), u Hrinčenki też 'krzew kłujący', 'rodzaj wędki na grubą rybę', brus *драч -чá* zool. 'chruściel, derkacz', ts. w dial. (Nos.). Od ***dьrati derǫ*** 'rwać', targać, zdzierać; grabić, łupić';

psł. ***jьgračь*** 'uczestnik gry, zabawy', płd. 'tancerz' — pol. *gracz* 'człowiek biorący udział w grze, zabawie', stare 'grający na instrumencie muzycznym', stcz. *jhráč* 'gracz, kuglarz', sła. *ihráč* 'gracz', 'boisko' (Kálal); sże. *igráč* 'gracz, aktor'; sch. dawne *ìgrāč -áča* 'tancerz; gracz', cs. **играчь** 'gracz', błg. *играч* 'gracz; tancerz', mac. *играч* 'uczestnik gry, zabawy, gracz; tancerz'; ukr. *грач -чá*, u Hrinčenki też *iгрáч -чá* 'gracz'. Od ***jьgrati -ajǫ*** 'żywo się poruszać; bawić się';

psł. ***kopačь*** 'kto kopie', też 'narzędzie do kopania' — pol. *kopacz* 'kto kopie ziemię, górnik — rębacz', dawne i znane też z dial. 'grabarz', w dial. również 'narzędzie do zgarniania ziemi z blachy pługa', cz. od XIV w. *kopáč* 'kto kopie' i jako nazwa 'różnych narzędzi do kopania', sła. *kopáč* 'kto kopie'; sch. *kòpāč -áča* 'jw.' i 'wrona', cs. **копачь** 'uprawiający winnicę', błg. *копáч* 'ts.', dial. 'grabarz' i 'rodzaj motyki', mac. *копач* 'kto kopie'; strus. **копачь** 'kto kopie ziemię', ros. dial. *копáч* 'ts.' i 'narzędzie do kopania'

(SSRLJ), ukr. *конáч -чá* jw., w dial. 'grabarz', brus. *канáч* 'kto zajmuje się pracami ziemnymi'. Od **kopati -ajǫ* 'fodere';

psł. ***kovačь*** 'kowal' — pol. rzadkie od XVIII w. *kowacz*, stcz. *kováč* : *kovač*, dial. *kováč* 'młotek do klepania kosy', sła. *kováč*, dial. też *kovač*; słe. *kováč*, też 'jakaś ryba morska', 'chrząszcz sprężyk', sch. *kòvāč*, również jako nazwa różnych ptaków: dzięcioła, kowalika', cs. **ковачь**, błg. *ковáч*, także 'dzięcioł', mac. *ковач*; strus. **ковачь**, ros. przestarz. i dial. *ковáч -чá*, też 'duży młot' (Dal), ukr. dial. zach. *ковáч -чá* (Hrinč.). Od **kovati kujǫ* 'cudere';

psł. ***oračь*** 'arator' — pol. od XV w. *oracz*, dłuż. dawne *wórac*, cz. od XIV w. *oráč*, sła. *oráč*; słe. dawne i dial. *oráč*, sch. od XIII w. *òrāč oráča*, cs. **орачь**, błg. *орáч*, mac. *орач*; strus. **орачь**, ros. dial. *орáч -чá* (Dal), ukr. *орáч -чá*. Od **orati or'ǫ* 'arare';

psł. ***tъkačь*** 'kto tka, textor' — pol. lit. i dial. *tkacz*, kasz. *tkôč* (Ramułt SK), połab. *tåkăc*, dłuż. *tkac*, cz. dial. *tkáč*, sła. *tkáč*; słe. *tkáč*, sch. *tkâč tkáč*, *a*, cs. **тъкачь**, błg. *ткáч*, mac. *ткач*; ros. *ткач-чá*, ukr. dial *ткач -чá* (Hrinč.), brus. *ткач*. Od **tъkati tъkǫ* 'texere';

psł. dial. płd. i wsch. ***vračь*** 'zaklinacz, wróżbita', 'znachor; lekarz' — słe. *vráč* 'lekarz, znachor', sch. *vrâč vráča* 'wieszcz, wróżbita, prorok', 'czarodziej' (Vuk), też przestarz. 'lekarz', scs. **врачь** ἰατρός, 'medicus', błg. *врáч* 'wróżbita, znachor', mac. *врач* 'znachor'; strus. **врачь** 'lekarz', ros. *врач -чá* 'ts.', dial. płn.-wsch. 'kłamca, oszust', syb. 'gaduła', perm. 'gawędziarz' (SRNG), brus. *урач -чá* 'lekarz'. Od czasownika dobrze zachowanego w ros., por. *врать* 'kłamać', dial. też 'mówić nieprzyzwoite rzeczy' [10];

struktura sufiksu *-ač-*

psł. ***bodačь*** 'kto (co) bodzie' — stpol. *bodacz* 'bodący rogiem' (Sł. stpol. z XV w.), dial. rzadkie 'róg', kasz. *bodôč* 'byk lub baran, co bodzie'; sła. *bodáč* 'bodący wół', sch. *bòdāč* 'stylus', 'bodący wół'; ukr. dial. *бодáче* pl. 'Distelgewächse' (Žel.). Od **bosti bodǫ* 'bóść, kłuć'. Por. też pol. *badacz* 'scrutator, investigator' (już od XV w.), stpol. też 'wróżbita, fatidicus' i 'bodący rogiem': *badać* (psł. iter. **badati*), por. **bodakъ* i *badak*.

[10] Szczegóły zob. Vasmer REW I 234—35.

Nazwy oparte na czasownikach na *-iti* charakteryzują się na ogół wąskim, lokalnym zasięgiem, tj. nie wychodzą na ogół poza obręb jednej grupy językowej lub, co jest częstsze — poza jeden język.

psł. dial. zach. ***gojičь*** 'lekarz' — dłuż. *gojc*, cz. przestarz. *hojič*; por. też w połabskim w tym samym znaczeniu, lecz z sufiksem *-k- d'ïjĕk* (= **gojikъ*): psł. **gojiti* 'sprawiać, że ktoś (coś) żyje';

psł. dial. pd. i wsch. ***pogoničь*** 'poganiacz' — sch. dial. *pogònīč -ića* 'naganiacz zwierzyny na polowaniu', cs. **погоничь** 'dozorca, ἐργοδότης'; strus. **погоничь** 'ts.', ros. u Dala *погóнич* 'poganiacz', ukr. *погóнич* 'ts.', 'woźnica': **pogoniti -n'ǫ* 'persequi, sequi';

psł. dial. zach. i pd. ***vodičь*** 'przywódca, dux' — cz. *vodič* 'przywódca', dial. 'pastuch bydła' (Bartoš DSM), sła. *vodič* 'przywódca, przewodnik', 'pies służący do naprowadzania myśliwego do postrzelonej zwierzyny'; słe. *vodìč -ića* 'przywódca, przewodnik', sch. *vòdīč - ića* (: *vòdič -ića*, RS AN): **voditi* 'ducere';

I jeszcze: stcz. *branič* 'obrońca', sch. dial. czarnogórskie *brànič* 'ts.': por. sch. *brániti* 'defendere'; ros. dial. wsch. *смотрúч -чá* 'konkurent, który po raz pierwszy przybywa do domu dziewczyny' (Dal): *смотрúти* przestarz. 'oglądać narzeczoną'.

Wyabstrahowana struktura sufiksu *-ič-* jest rzadka. Zaświadcza ją kilka nazw, por. np. słe. *pokópič* 'grabarz', sch. dial. *pokopič* 'ts.': (sch.) *pokòpati* 'infodere'; ros. dawne *дýмич* 'myśliciel, wynalazca, doradca': *дýмати* 'myśleć'.

Kilkakrotnie była już okazja by stwierdzić, że geneza złożonych agentywnych sufiksów o strukturach *-ak-*, *-ik-* wiąże się z derywacją dewerbalną. Dla sufiksów o pierwszym typie struktury można wskazać typologiczny i funkcjonalny odpowiednik w najbliższej słowiańszczyźnie grupie bałtyckiej. Por. litewskie, rzadkie jednak nazwy działacza o pejoratywnym zabarwieniu na *-õkas* (*o* należy do tematu werbalnego): *viliõkas* 'oszust, naciągacz' : *vilióti* 'wabić, nęcić', *teriõkas* 'niszczyciel' : *terióti* 'niszczyć, gubić', *žvejõkas* 'rybak' : *žvejóti* 'łowić ryby'. Częstsze są za to nomina instrumenti tak zbudowane [11].

[11] Zob. Leskien BN 513, też Otrębski GJL II 280.

W związku z werbalną, określoną ogólnymi morfologicznymi prawami perintegracji i absorbcji, genezą agentywnych przyrostków o strukturze *-ak-* ≐ *-a-k-*, a więc genezą późną, jeśli wziąć pod uwagę późność w ogóle wchodzącego tu w rachubę typu derywacji od tematu bezokolicznika, należałoby je oddzielić od homonimicznych, lecz odziedziczonych jeszcze z epoki praindoeuropejskiej w gotowej postaci struktur sufiksalnych *-ak-* ≐ pie. **-āk-o-* [12], rozszerzających zwykle pnie nominalne. Por. więc twory typu psł. **junakъ* 'iuvenis': adi. **junъ* 'parvus', **svojakъ*, **svakъ* 'sororius', 'affinis' : **svojь* 'suus'. W połączeniu z podstawami rzeczownikowymi taki przyrostek *-akъ* (*-ačь*) modyfikuje ich realne znaczenie i wskazuje na jakiś związek między treścią derywatu, a treścią zawartą w jego podstawie. Związek ten nie ma jednak charakteru kategorialnego, czy raczej — nie przekształcił się w stałe połączenie o charakterze kategorialnym — stąd duża rozpiętość tych znaczeniowych modyfikacji. Oto kilka przykładów z polszczyzny: *biedak* 'homo pauper' : *bieda* 'cura', *miedziak* 'pieniądz miedziany' : *miedź*, dawne *ziomak* 'mieszkaniec ziemi' : *ziemia* [13].

W wypadku jednak nazw zawodowych typu **rybakъ*, o których była mowa wyżej, możemy mieć do czynienia z konfuzją tych dwu genetycznie różnych przyrostków.

2. Z trwałego połączenia omówionego poprzednio sufiksu *-akъ* (*-'akъ*) z cechą rodzajową *-a*, wykształcił się jednolity, nacechowany ekspresywnie sufiks *-aka* (*-'aka*), rozpowszechniony w językach wschodnio-słowiańskich, a głównie w dialektach rosyjskich i języku ukraińskim.

Oto kilka przykładów:

ros. *блевáка -ки* m.f. 'kto ma zwyczaj dużo pluć' : *блевáть* 'pluć', por. ukr. *блювáка -ки* m.f. 'cierpiący na kaszel' i *плювáка -ки* m.f. 'kto stale pluje' : *блювáти, плювáти* 'pluć'; ros. pot. *гулáка -ки* m. (u Dala m. i f.) 'hulaka, hultaj, nicpoń', ukr. *гулáка -ки*, brus.

[12] Brugmann Grundriss 499, Doroszewski PF XIII 194.
[13] Doroszewski PF XIII 196—99.

pot. *гулáка -кі* m. 'ts.': por. ros. *гуля́ть*, też 'próżnować, obijać się'; ros. u Dala *лежáки -ки* m.f. 'leniuch' : *лежáть* 'leżeć', por. ukr. dial. *полежáка -ки* m.f. 'ts.' (Hrinč.); ros. pot. *забия́ка -ки* m.f. 'awanturnik, zabijaka', ukr. *забія́ка -ки* m. 'zabójca, rozbójnik', brus. pot. *забія́ка -кі* m.f. 'awanturnik': ros. *забúть* 'zabić'; ros. pot. *резáка -ки* m. 'skłonny do bitki' : *резáть* 'krajać, rżnąć, bić', u Dala *сидя́ка -ки* m.f. 'kto dużo siedzi, gnuśny człowiek' : *сидéть* 'siedzieć';

ukr. dial. *брехáка -ки* m.f. 'kłamczuch' (Hrinč.) : *брехáти* 'kłamać, plotkować', pot. *пия́ка -ки* m.f. 'opój' : *пити* 'pić';

brus. *пісáка -кі* m.f. 'marny skryba, grafoman' : *пісáць* 'pisać', *залівáка -кі* m. pot. 'kłamca' : *залівáць* przen. 'kłamać, mydlić oczy'.

3.1. Dobrze zaświadczone w rosyjskim, szczątkowo natomiast w językach południowych są dewerbalne nomina agentis utworzone przy pomocy sufiksu *-okъ*. Agentywny ten sufiks posiada dokładny formalny i funkcjonalny odpowiednik bałtycki, por. (rzadkie) pejoratywne litewskie nazwy z sufiksem *-akas*: dial. *marmãkas* 'gaduła' : *marmė́ti* 'mamrotać', dial. *matarãkas* 'człowiek ruchliwy, niespokojny; kto wiele i niepoważnie mówi' [14].

W niezbyt obfitym materiale słowiańskim zwracają uwagę pewne nieliczne zresztą zbieżności leksykalne południowo-wschodnio słowiańskie: słe. *snúbok -óka* 'swat', sch. *snùbok -òka* 'ts.' (też dial., np. Slawonia), strus. **сноубокъ** 'stręczyciel', por. psł. **snubiti* : **snǫbiti* 'starać się o pannę (dla siebie lub innego)';

słe. *svẹdòk -ǫ́ka* 'świadek, testis', sch. od XIII w. *svjedòk -òka* 'ts.', cs. **съвѣдокъ** 'conscius, testis', błg. dial. *сведóк* 'poręczyciel' (Stojkov Banat 210), mac. *сведок -ока* 'świadek', strus. **съвѣдокъ** 'ts.', też 'znawca', por. psł. **sъvěděti -věmь* 'conscium esse'.

Podam jeszcze kilka formacji o zasięgu ograniczonym do języków grupy wschodniej: ros. *едóк -окá* 'stołownik', też 'żarłok', brus. *ядóк едакá* 'ts.': ros. *есть -ем* 'jeść'; ros. *игрóк -окá* 'gracz', u Dala 'muzykant', brus. *ігрóк -акá* 'gracz' : ros. *игрáть* 'grać';

[14] Otrębski GJL II 274, też Sławski Słowotwórstwo bułg. 86—87.

o nieco szerszym zasięgu — strus. **ѣздокъ** 'nadzorca', ros. *ездóк -окá* 'jeździec', ukr. *їздóк -окá* 'ts.', brus. *яздóк ездакá* 'ts.'; por. psł. verbum **čzditi čzd'ǫ* 'jeździć'; ros. *ходóк -окá* 'piechur', przestarz. 'wysłannik', 'prywatny adwokat', dial. archang. 'żebrak', syb. 'włóczęga' (Dal) : *ходúть* 'chodzić'; ros. *седóк -окá* 'pasażer', przestarz. 'jeździec', brus. *сядóк седакá* 'pasażer', por. też ros. dial. *наседóк* 'słabe, niechodzące dziecko' : ros. *сесть сядý* 'siąść, usiąść'; ros. *знатóк -окá* 'znawca, mistrz', dial. 'znachor, wróżbita', też 'drużba', brus. *знатóк -такá* 'znawca' : ros. *знать знáю* 'wiedzieć; znać'.

Z nielicznych formacji serbsko-chorwackich przytoczę jeszcze dial. *bùčok* 'sowa' : *búčati* 'fremere, strepere, fervere' (Vuk).

3.2 Bardzo rzadka jest odmianka *-očь*. Pojawia się w niewielu formacjach na południu i wschodzie, por. np. sch. *bukoč* 'sowa' : *búkati* 'fremere', *rikoč* w zagadce 'krowa' : *rikati* 'ryczeć', *strigoč* 'impudenter adspiciens' (Stulić) : *strĭći* 'strzyc', *strkoč* 'ptak kormoran' : *stŕkati* 'spargere';

strus. **ласкоуь** 'pochlebca' : **ласкати ласѭ** 'lasić się, przymilać się', **лоукоуь** 'ts.' : **лоукати -аю** 'być przewrotnym, obłudnym', **роугоуь** 'szyderca' : **роугатиса** 'urągać, szydzić'.

4.1 Stosunkowo sporo potwierdzeń w prasłowiańskim materiale wyrazowym znajduje sufiks *-ьkъ* : *ьkъ* (o repartycji zob. niżej s. 80):

psł. dial. zach. i pd. **cvy̯̌čьkъ* 'świerszcz' — cz. *cvrček*, sła. *cvrček*; słe. *cvr̂ček*, sch. *cvŕčak cvŕčka*;

prasłowiańskim dialektyzmem południowym jest natomiast **čy̯̌čьkъ* 'ts.' (słe. *čr̂ček -čka*, sch. dawne *čŕčak -čka*), a zachodniopołudniowym — *čvy̯̌čьkъ* 'ts.' (cz. dial. chodzkie *čvrček*, sła. dial. *čvrček*, słe. *čvr̂ček -čka*, sch. od XVII w. *čvŕčak -čka*).

Podstawą dla tych trzech identycznych znaczeniowo formacji są onomatopeiczne, bliskie sobie głosowo czasowniki **cvy̯̌čati*, **čvy̯̌čati* 'ćwierkać, świergotać'. Por. na gruncie bałtyckim podobne *čirìkas* 'świerszcz' : *čirikúoti* 'ćwierkać, świergotać';

psł. dial. płn. i słe. **gǫdьkъ* 'kto (co) wydaje piskliwe dźwięki;

grający na instrumencie (najczęściej strunowym)' — stpol. *gądek* 'grajek, muzykant', stcz. *húdek -dka* 'grający na instrumencie strunowym' (Gebauer Sl.), dial. *houdek* 'skrzypek'; słe. *gǫ̂dek -dka* 'prosię'; ros. przestarz. *гудóк --дкá* 'rodzaj smyczkowego instrumentu muzycznego', dial. 'fujarka', też 'krzykliwy człowiek', 'stworzenie wydające piskliwe dźwięki' (Sl. Rjazan.), ukr. dial. *гудóк -дкá* 'fujarka' (Hrinč.). Od **gǫsti gǫdǫ* m. in. 'grać';

psł. dial. pd.-zach. **χrčьkъ* 'chomik, *Cricetus frumentarius*' — sła. *chrček*; słe. *hr̂ček -čka*, też 'ryj świni', sch. *hŕčak hŕčka*. Od **χrkati* : *χr̥čati* 'odkaszliwać, chrząkać, chrapać, kaszleć'.

Nazwami północno-słowiańskimi, pojawiającymi się sporadycznie także na południu, są określenia nurkujących zwierząt, ptaków (czasem też ludzi), oparte na apofonicznych odmianach podstawowego werbalnego rdzenia **ner-*:

msc. **norъkъ* — stpol. zool. *norek* 'perkoz, *Podiceps cristatus*', dial. = *nurek* (zob. niżej), cz. *norek* 'gatunek dzikiego drapieżnika wodnego', dawne też jako nazwa niektórych ptaków wodnych', sch. dial. *nórak nórka* 'jakiś ptak wodny'; ros. u Dala *нóрок -ркá* 'drobny drapieżnik z rodziny tchórzy, *Mustela nivalis*';

**nurъkъ* — pol. *nurek* 'człowiek uprawiający zawodowo nurkowanie', pot. jako nazwa różnych ptaków wodnych, cz. dawne *nurek* 'gatunek ptaków wodnych'; ukr. dial. *нýрок -ркa* 'człowiek-nurek' (Żel.); por. też w sch. wyjątkowo *pondurak* 'jakiś ptak wodny';

**nyrъkъ* — pol. dial. płd.-młp. *nerkiem* adv. 'nurkiem, w zanurzeniu'; ros. *нырóк -ркá* 'ptak wodny', 'dobrze nurkujący człowiek', ukr. *нирóк -ркá* 'ts.', brus. *нырóк -ркá* 'ts.'; por. też słe. *pondr̂ek -rka* 'perkoz, Podiceps', sch. dial. *pondirak -rka*.

W wyrazach powyższych należy się liczyć z możliwością wpływu formalnie identycznego deminutivum od **norъ* : **nurъ*.

fem. **norъka* — pol. *norka* 'mały drapieżnik wodny, *Mustela lutreola*', cz. *norka* '*Mustela lutreola*, samica', 'gatunek mew', sła. *norka* '*Mustela lutreola*'; sch. dial. *norka* 'dzika kaczka'; ros. *нóрка --ку* '*Mustela lutreola*', ukr. u Żelechowskiego *нírка* 'ts.'; brus. *нóрка* 'ts.';

**nurъka* — pol. rzadkie *nurka* '*Mustela lutreola*'; blg. *нýрка*

'ts.'; ukr. dial. *нýрка* 'ts.' (Hrinč.); por. też sch. *pondurka* 'jakiś ptak wodny';

***nyrъka* — brus. dial. *нырка* 'odmiana kaczek' (Nos.).

Motywującymi czasownikami są tutaj prasłowiańskie kauzatiwa **noriti*, **nuriti*, **nyriti* 'zanurzać, pogrążać; nurkować'.

psł. **skočьkъ* 'kto (co) skacze' — pol. *skoczek* 'ten, kto skacze' (stpol. XVI—XVII w. 'tancerz'), też jako nazwa zoologiczna dla różnego rodzaju owadów skaczących, np. konika polnego, pchły (to znaczenie również w dialektach), w XVI w. również bot. 'gatunek rzeżuchy, której strączki gdy dojrzeją pękają za dotknięciem', dłuż. *skóck* 'konik polny', głuż. *skóčk* 'ts.', też 'szarańcza'; sle. *skȏček -čka* 'gatunek pająka', 'szarańcza', sch. *skòčak skòčka*, zwykle w pl. 'część urządzenia w krosnach'; ros. dial. *скочóк -чкá* 'ważka' (Dal). W podobnych znaczeniach femininum — stpol. *skoczka* 'tancerka', dial. 'pchła', 'dziewczyna złych obyczajów', sła. *skočka* 'rodzaj szkodliwego owada'; ukr. *скíчка* 'żaba', pl. *скóчки* 'rozchodnik pospolity, *Sempervivum tectorum*' (Żel.), brus. dial. *скóчка* 'pchła'. Od **skočiti -čǫ* 'wykonać skok';

psł. płn. **sъvědъkъ* 'świadek' — pol. od XV w. *świadek*, w dial. również 'swat', głuż. *swědk*, cz. *svědek* (już w XIV w.), sła. *svedok -dka*; strus. **съвѣдъкъ**, ros. pd.-zach. *свéдок -дка* (Dal), ukr. *свíдок -дка*. Od złożonego verbum **sъvěděti* 'conscium esse'.

Parę wyrazów występuje głównie w rodzaju żeńskim:

psł. płn. **čirъka* 'cyranka, *Anas crecca*' — dłuż. *cyrka*, cz. *čírka*, sła. dial. *čirka* (Ferianc SNV); ros. dial. *чúрка*, ukr. *чúрка*, brus. dial. *чúрка* (Nos.). Od dźwiękonaśladowczego **čir!*, por. też verbum psł. **čirikati -ajǫ* 'ćwierkać, świergotać';

psł. **dojьka* 'karmicielka, mamka; dojne zwierzę' — pol. *dójka* 'uber, mamma u zwierząt dojnych', 'dojarka', 'dojna krowa', stpol. i dial. 'mamka, niańka', dłuż. dawne *dojka* 'dojna owca, krowa', dłuż. *dójka* 'mamka', 'dobre dojne zwierzę', cz. dawne *dojka* 'mamka, niańka', 'dojna krowa', dial. moraw. 'dojna owca', sła. *dojka* 'mamka', 'dojna krowa'; sle. *dȏjka* 'mamka', sch. *dojka* 'ts.', też 'pierś kobieca', błg. *дóйка* 'mamka'; ukr. dial. zakarpackie *дойка* 'mamka'. Od **dojiti dojǫ* 'dawać mleko, karmić piersią'.

Omawiany tutaj sufiks *-ьkъ* : *-ьkъ* msc., *-ьka* : *-ьka* fem. pojawia się zasadniczo na północy. Tam też wykazuje pewną, dziś już niewielką produktywność. Przykładu kurczenia się, zanikania jego żywotności może dostarczyć zwłaszcza polszczyzna. W dobie staropolskiej (mniej więcej do XVIII w.) formacje tego typu są nawet dosyć liczne [15]. Część z nich, wraz z zakrzepłym znaczeniem odziedziczył język współczesny, jednak nie tworząc już wyrazów nowych.

W obrębie grupy zachodniej, zwłaszcza między polszczyzną a językiem czeskim pojawia się trochę zgodności leksykalnych, z których warto przytoczyć np. wspólną nazwę chomika (*Cricetus frumentarius*): pol. od XV w. *krzeczek*, u Knapiusza 'pająk tarantula', cz. już od XIV w. *křeček* 'chomik'. Nazwa pochodzi od charakterystycznego głosu wydawanego przez to zwierzę, por. pol. stare *krzeczeć* 'skrzeczeć'.

Na uwagę jeszcze zasługuje ciekawa zbieżność między polskim a językami łużyckimi w określeniu człowieka młócącego zboże: stpol. (od XV w.) i dial. *młocek*, dłuż. *młošk*, głuż. *młóck* i *młóčk*: por. pol. *młócić* 'frumentum terere'.

W językach południowych, z wyjątkiem słoweńskiego, nomina agentis utworzone za pomocą interesującego nas tutaj sufiksu są rzadkie i o ile się pojawiają, to raczej w starszej warstwie wyrazowej (zob. powyżej w materiale prasłowiańskim).

Język słoweński natomiast, poświadczając formacje tego typu o wiele liczniej, nawiązuje tym samym do słowiańszczyzny północnej [16].

4.2. Z kolei prasłowiański sufiks *-ъko* : *-ьko* w sekundarnej funkcji derywowania odczasownikowych, nacechowanych ujemnie męskich nazw działacza wyznacza na terytorium słowiańszczyzny wyraźną izomorfę, łączącą obszar ukraiński z bułgarsko-macedońskim [17]. Oto kilka przykładów: błg. *мърмóрко* pot. 'zrzęda' : *мърмóря*

[15] Doroszewski PF XIII 28—31.

[16] Sławski Słowotwórstwo bułg. 86.

[17] Sławski tamże. Zob. też Kurzowa Rzeczowniki na *-o* 14, 108, 110, oraz wnioski końcowe artykułu tejże autorki o staropolskich nazwach osobowych na *-o*, Onomastica XII (1967), s. 228 i n.

'mamrotać; gderać, zrzędzić', dial. *лъ́жско* 'kłamca' : *лъ́жса* 'kłamać', *бърбо́рко* 'gaduła' : *бърбо́ря* 'paplać, gadać; bełkotać' [18];

mac. *дрдорко* 'gaduła' : *дрдори* 'gadać, paplać', *мочко* pot. wulg. 'szczoch, smarkacz' : *моча (се)* 'moczyć się, sikać', *влечко* 'ślamazara, mazgaj' : *влече (се)* 'wlec się' [19];

ukr. *бревко́ -ка́* 'żarlok' : *бре́вкати* 'żreć', *вигада́ько -ка* 'kto wymyśla niestworzone rzeczy' : *ви́гадати* 'zmyślać', *завида́ько -ка* 'zazdrośnik' : *зави́дити* 'zazdrościć'.

Zanim przejdziemy do kwestii genezy rozpatrywanych w tym rozdziale struktur sufiksalnych *-ъk-* : *-ьk-*, słów kilka o drugiej z nich. Otóż przyrostki o strukturze *-ьk-* charakterystyczne są z tego względu, że łączą się głównie z podstawami zakończonymi na spalatalizowaną spółgłoskę tylnojęzykową. Po wtóre, element spółgłoskowy *k* konsekwentnie nie ulega palatalizacji (III palat.).

Usiłowano tutaj dopatrywać się bezpośrednich powiązań z sufiksem *-ьсь*, a brak palatalizacji tłumaczyć dysymilacyjnym wpływem miękkiej spółgłoski wygłosu podstawy [20]. Zaprzeczają temu jednakże formacje w rodzaju np. psł. **piščьсь* : **piskati*, czy strus. **пекыць** 'piekarz' : **pekti pekǫ* 'piec' i szereg innych, w których mimo miękkości spółgłoski przedsufiksalnej doszło do prawidłowej palatalizacji sufiksalnego *-k-*.

Dla sufiksu *-ьkъ* jako obocznej postaci *-ьсь* brak jakiegokolwiek funkcjonalnego uzasadnienia. Uzasadnienie to znajduje natomiast *-ьkъ* w zestawieniu z sufiksem *-ъkъ*. Pojawia się bowiem w takich warunkach, w jakich ten ostatni pojawić się nie może. Fakt ten pozwala uznać postać *-ьkъ* za pozycyjny, a więc wywołany przez czynniki natury fonetycznej, wariant przyrostka *-ъkъ* [21]. Przyczyn natomiast braku tutaj spalatalizowanego morfemu *k* należałoby może szukać już na płaszczyźnie morfologicznej, tzn. dopatrywać się nacisku wzorca morfologicznego dostarczanego przez *-ъkъ*.

[18] L. Andrejčin, Osnovna bălgarska gramatika, Sofija 1942, s. 101; S. Stojanov, Gramatika na bălgarskija knižoven ezik, Sofija 1965, s. 165.

[19] B. Koneski, Gramatika na makedonskijot literaturen jazik, Skopje 1967, s. 291.

[20] Varbot DIS 82—83 (przypis).

[21] Doroszewski PF XIII 8, a także Otrębski GJL II 281.

Rozpatrywane tu prasłowiańskie sufiksy, których struktura sprowadza się do podstawowego *-ъk-* : *-ьk-* posiadają ciekawe nawiązania bałtyckie. W języku litewskim bowiem zaświadczone są nazwy działacza z formalnie pokrewnym przyrostkiem *-ukas*: *krapštùkas* 'kto powoli pracuje, grzebie się' : *krapštýti*, *slapùkas* 'kto lubi się ukrywać, chować' : *slapýti* [22].

Jest rzeczą znamienną, że obok takich rzeczownikowych nazw pojawiają się również w identycznym, lub zbliżonym znaczeniu przymiotniki dewerbalne na *-us*: *krapštùs* 'kto zawsze coś robi, pracowity', *slapùs* 'skryty'. J. Otrębski widzi u nazw działacza na *-ukas* możliwość motywacji wyłącznie przez przymiotniki na *-us* [23]. Nazwy takie byłyby więc pierwotnie substantywizowanymi przez przyrostek *-kas* przymiotnikami werbalnymi. Nie jest wykluczone, że mamy tu do czynienia ze szczątkowo poświadczonym przebiegiem derywacji, jaki mógł mieć miejsce i mógł być produktywny w starszej epoce wspólnoty bałto-słowiańskiej: temat przymiotnikowy (przymiotników dewerbalnych) na *-u-* + substantywizujący go sufiks *-kă-* ⇀ rzeczownik oznaczający nosiciela cechy werbalnej.

Następnym etapem rozwoju będzie wykształcenie się nowego, samodzielnego już sufiksu *-uk-ăs* w wyniku pospolicie zachodzącego na styku wygłosu tematu i sufiksu zjawiska morfologicznej perintegracji i absorpcji. Innymi słowy, substantywizowane przymiotniki werbalne stanowiłyby etap bezpośrednio poprzedzający wykształcenie się typu już wprost dewerbalnych nazw działacza zbudowanych za pomocą przyrostka *-uk-ăs*.

Przyrostek ten zrobił karierę w prasłowiańszczyźnie. Na gruncie bałtyckim należy natomiast do zupełnie nieproduktywnych [24].

5. Jednym z najbardziej typowych dla języka prasłowiańskiego wykładników kategorii nazwy działacza w ogóle, okazuje się przyrostek *-ьсь*. W tej funkcji tworzy on regularnie struktury odczasownikowe, wtórnie natomiast rozszerzając tematy imienne.

[22] Leskien BN 516.

[23] Otrębski GJL II 282.

[24] Leskien BN 516.

Z obszernego materiału wybrałam poniżej przytoczone nazwy jako te, które mogły należeć do zasobu wyrazowego języka wspólnoty prasłowiańskiej.

A. Nazwy odczasownikowe:

psł. ***bijьcь*** 'percussor' — cz. *bijec*; słe. *bîjec -jca*, błg. dial. rodop. *bíeц* 'tłuczek stępy'; też w złożeniach, por. scs. **богоубиица** Supr. Θεοκτόνος, strus. **братоубиица** 'bratobójca', **человѣкоубиица** 'homicida'. Od ***biti bьjǫ*** 'uderzać', zadawać razy';

psł. ***bodьcь***, znaczenie przeważnie rzeczy spełniającej czynność: 'ostry przedmiot, kolec; oścień', też 'oset' lub inna roślina kłująca — pol. od XVI w. *bodziec -dźca*, cz. już w XIV w. *bodec -dca*, sła. *bodec -dca*; słe. *bôdec -dca*, sch. *bòdac bòca*, od XVI w. też 'kłucie jako objaw choroby', dial. 'wół, który mocno bodzie' (Vuk), błg. dial. *бодéц*, też 'ślad po ukłuciu, punkt'; rus.-cs. **бодыць** ros. dial. *бодéц -дцá* (SRNG, Dal). Od ***bosti bodǫ*** 'bóść, kłuć'. Wyraz ma dokładny słowotwórczy i znaczeniowy odpowiednik w litewskim *badìkas* 'ten kto bodzie' [25].

psł. ***borьcь*** 'kto walczy, zmaga się, wojownik' — sła. *borec -rca*; słe. *bôrec -rca*, sch. *bòrac -rca* i *bórac* (od XIII w.), scs. **борьць** Supr., błg. *борéц*, mac. *борец*; strus. **борьць, борець** ros. *борéц -рцá*, ukr. *борéць -рця* (Żel. *бóрець -рця*), brus. *барэц -рцá*. Od ***boriti bor'ǫ*** 'zmagać się; zwyciężać; walczyć';

psł. ***davьcь*** dial. pd. i wsch. 'dawca, dator' — słe. *dávec -vca* (cerk.), sch. u Belostenca *dávac dávca*, scs. **давьць**, cs. **давьць** strus. **давьць**, ros. przestarz. *дáвец -вца* (Dal.), dial. *дaвéц -вцá* (archang., SRNG), ukr. *давéць --вця* (Żel.). Od ***davati davajǫ***, iter. do ***dati dajǫ*** 'dare';

psł. ***glumьcь*** dial. pd. i wsch. 'żartowniś, błazen' — słe. *glûmec*, sch. *glúmac glúmca* (od XVI w.), cs. **глоумьць**, błg. *глумéц*; strus. **глоумьць**, ros. przestarz. *глумéц -цá* (Dal). Od ***glumiti (sę)*** pd. i wsch. 'żartować, kpić';

psł. ***gonьcь*** 'kto biega, goni' — pol. od XIV w. *goniec* 'posłaniec', 'naganiacz biorący udział w obławie', kasz. *gònc -ca* 'goniec' (Ram.), cz. od XIV w. *honec* 'posłaniec, naganiacz', dawne też 'zapaśnik', sła. *honec* 'naganiacz', 'posłaniec'; słe. *gónec -nca* 'naganiacz'; strus. **гоньць** 'nuntius', ros. *гонéц -нцá* 'posłaniec, zwiastun', ukr. *гонéць -нця*, brus. *ганéц* 'ts.'. Od częstotliwego ***goniti gon'ǫ*** 'pędzić, ścigać, gonić';

psł. ***grebьcь*** dial. pd. i wsch. 'kto zgrabuje, zbiera; wioślarz' — cs. **гребьць** 'wioślarz, marynarz', błg. *гребéц*; strus. **гребьць**, ros. *гребéц -бцá* 'ts.', dial. też 'kto grabi siano', ukr. *гребéць -бця* 'wioślarz', dial. 'kto grabi siano'. Od ***greti grebǫ*** 'grzebać, kopać, zgrabiać', dial. pd. i wsch. też 'wiosłować';

psł. ***ědьcь*** 'ten co je; żarłok' — stcz. *jědec* 'ten co je'; słe. *jêdec -dca* 'stołownik'; strus. **ѣдьць, ядьць** 'żarłok', ukr. *їдéць -дця* 'ts.' Częstsze w złożeniach, por. np. stpol. *chlebojedziec* 'człowiek będący na czyimś utrzymaniu', 'członek rodziny', słe. *drvojêdec -dca* '*Xylophagus*', *zrnojêdec -dca* 'odżywiający się ziarnem', sch. *drvòjedac*, przeważnie w pl. '*Xylophaga*', *zrnòjedac*, jak w słe., strus. **тоуноѣдьць** 'darmozjad', **сыроѣдьць** 'jedzący surowe pożywienie; barbarzyńca', ros. przestarz. *тунеядец -дца* jak w strus., *рыбоядец -дца* 'odżywiający się rybami', *сыроядец -дца*, jak w strus. (Dal). Od ***ěsti ěmь*** 'jeść';

psł. ***gǫdьcь*** 'grający na instrumencie muzycznym, muzyk, śpiewak' — stpol. XV w. *gędziec* 'grajek, muzykant', dziś poet. 'pieśniarz, śpiewak, poeta', cz. od XIV w. *hudec* 'skrzypek', dziś 'muzyk w ogóle', sła. *hudec* 'muzyk'; słe. *gûdec -dca*, sch. *gúdac gúca* 'ts.', cs. **гѫдьць** 'śpiewający przy akompaniamencie gitary'; strus. **гоудьць** 'muzyk', ros. przestarz. *гудéц -дцá* 'gęślarz', dial. 'krytykant' (SRNG), ukr. przestarz. *гудéць -дця* 'muzyk, artysta'. Od ***gosti gǫdǫ*** 'krzyczeć', 'brzmieć', 'dźwięczeć; grać';

psł. ***jazdьcь*** 'jeździec' — pol. *jeździec*, cz. *jezdec*, też 'woźnica', sła. *jazdec*; słe. *jêzdec*, sch. u Sulka *jèzdac*, cs. **ѩздьць**; ros. przestarz. *ездéц -дцá*, ukr. *їздéць -дця*. Od ***jazditi jazd'ǫ*** 'jeździć';

psł. ***jьgrьcь*** 'gracz, uczestnik zabawy' — stpol. *igrzec igrca* 'kuglarz' (XV—XVI w.), dłuż. *gerc* 'grajek, muzykant', głuż. *herc* 'ts.', cz. *herec -rca*, stcz. *jhřec* : *hřec* 'kuglarz; aktor'; słe. *igrȅc* : *igrèc igrcà*, dial *igrc* 'gracz', 'muzykant', sch. dawne i rzadkie *ìgrac igràca* 'gracz', cs. **игрьць** 'szyderca; aktor', błg. *игрéц*

[25] Trubačev ESSJa 41.

'gracz; aktor'; strus. **игрьць, игрєць, игрѣць** 'kuglarz', ros. dawne *игрéц игреца́* 'gracz', dial. 'zły duch, szatan', 'parobek do koni', 'paraliż nóg lub krzyży' (Dal), ukr. *гéрець, гéрць, гéрця* 'potyczka przed bitwą' (Hrinč.), brus. dial. *игрéц -еца́* 'gracz, muzykant' (Nos.). Od **jьgrati jьgrajǫ* 'żywo się poruszać; bawić się, grać w coś; grać';

psł. dial. płn. **kravьcь* 'krawiec, sartor' — pol. od XV w. *krawiec* dłuż. *krawc*, głuż. *krawc*; ros. dial. płd.-zach. *кравец* dial. też *кравéц -вца́* (Dal), ukr. *кравéць -вця́*, brus. *кравец, краўца́*. Od częstotliwego, zaświadczonego w złożeniach **-kravati -kravajǫ* 'kroić', por. pol. *przy-krawać, roz-krawać*;

psł. **kupьcь* 'nabywca, emptor; handlarz, mercator' — pol. już w XIV w. *kupiec -pca* 'marcator; emptor', kasz. *kupc* 'ts.', połab. *t'aipăc*, dłuż. *kupc*, głuż. *kupo* 'ts.', cz. *kupec -pca* 'emptor; handlarz towarami kolonialnymi', rzadko 'handlarz w ogóle', sła. *kupec -pca* 'emptor', dawne też 'mercator'; słe. *kupèc -pcà* 'emptor', 'mercator', sch. od XIV w. *kúpac kúpca* 'emptor', dawniej (XIII—XVI w.) 'mercator', scs. **коупьць** 'mercator', błg. dial. *купéц* też 'emptor', mac. *купец* 'emptor'; strus. **коупьць, коупєць** 'mercator', też 'emptor', 'targujący się', ros. *купéц -пца́* 'mercator', przestarz. 'emptor', ukr. *купéць -пця́* 'mercator; emptor', brus. *купéць -пца́* 'mercator; emptor' (Nos.). Od **kupiti kup'ǫ* 'nabyć za zapłatę w drodze handlu';

psł. **lovьcь* 'kto poluje na zwierzęta, chwyta ryby, venator, piscator' — pol. przestarz. *łowiec* 'venator', stpol. też 'siepacz, rabuś', kasz. *łòwc* 'venator', dłuż przestarz. i dial. *łowc* 'ts.', cz. *lovec*, sła. *lovec*; słe. *lóvec*, sch. od XIII w. *lòvac lóvca* 'ts.', dawniej też 'korsarz', dial. także 'drapieżny ptak, *Artur nisus*', scs. **ловьць** 'venator', cs. **ловьць**, też 'piscator', błg. *ловéц*, mac. *ловец* 'venator'; strus. **ловьць** 'venator', 'piscator', ros. *ловéц -вца́* 'ts.', ukr. *ловéць -вця́* 'venator', dial. też 'narzędzie do zrywania owoców' (Hrinč.), brus. *лавéц лаўца́* 'venator'. Od **loviti lov'ǫ* 'polować, venari, piscari';

psł. **mьnьcь* 'kto depcze, międli len' — słe. *menèc -nca* 'kto wytłacza olej z prosa'; ukr. dial. *мнець -ця́* 'grabarz' (Hrinč.), brus. dial. *мнец -ца́* 'robotnik międlący len'. Od **męti mьnǫ* 'gnieść,

zgniatać, ściskać; trzeć, rozcierać'. Dokładnym formalnym i znaczeniowym odpowiednikiem słowiańskiej nazwy jest bałtyckie, lit. *minìkas* 'depczący po czymś', np. *linu minìkas* 'międlący len', stprus. *mynix* 'ts.' [26];

psł. **norьcь* : **nurьcь* i dial. wsch. **pyrьcь* 'nurkujący człowiek lub zwierzę (wydra błotna lub różne ptaki)';

norьcь* — głuż. *nórc* 'wydra błotna, *Latax*', cz. *nořec* 'nurek', dawne *norc* 'ts.' (Jungmann); sch. *nòrac nòrca* 'ts.', od XVI w. 'jakiś ptak wodny, mergus', cs. **норьць 'nurek, urinator', błg. demin. z suf. *-ę nórče* 'perkoz, *Podiceps rificollis*'; strus. **норьць** 'nurek', ukr. *норéць -рця́* 'ts.', też 'gatunek kaczki, *Mergus albellus*', dial. również 'perkoz, *Podiceps cristatus*';

**nurьcь* — głuż. *nurc* = *nórc*; błg. *нурец* (Miklosich EW 213), mac. *нурец* 'nurek; *Mergus*'; ukr. dial. *нурéць -рця́* 'perkoz, *Podiceps cristatus*' (Żel.);

**pyrьcь* — ros. *нырéц -рца́* 'nurek', 'zwierzę *Mustela lutreola*' (Dal), dial. 'ptak nur', ukr. *нирéць -рця́* 'nurek', brus. *нырэ́ц -рца́* 'zanurkowanie; nurek'. Od **noriti*, **nuriti*, **nyriti* 'zanurzyć, pogrążać, nurkować'. Wśród przytoczonych nazw mogą się znajdować częściowo również deminutiva od **norъ*, **nurъ*, **nyrъ*.

psł. **pěvьcь* 'śpiewak' — pol. z nowszym sufiksem *-ca* [27]: *piewca*, cz. *pěvec*, sła. *pevec*; słe. *pévec*, też 'kogut', 'ul z młodym rojem', sch. *pijèvac*, u Vuka też 'kogut', scs. **пѣвьць**, błg. *певец*, dial. również ptak '*Turdus musicus*', mac. *певец*; strus. **пѣвьць**, ros. *певéц -вца́*, ukr. *нівéць -вця́* (Żel.). Od częstotliwego **pěvati -ajǫ* : **pěti pojǫ* 'canere';

psł. dial. zach. **piščьcь* 'grający na piszczałce' — dłuż. *pišo* przestarz. 'gwizdek', cz. przestarz. *pištec* 'grający na piszczałce', stcz. 'histrio' (Novák Sl. Hus.), w XIV w. *piščec* 'fistulator' (Flajšhans Klaret), dial. moraw. w zwrocie *tlustý jak piščec* (Bartoš DSM), sła. *pištec* 'grający na instrumencie dętym'. Por. też słe. *pîščec* 'der Pfeifer' (Plet.). Od **piskati piščǫ* 'piszczeć';

---

[26] Trautmann BSW 185, Trubačev ESSJa 62.

[27] J. Ramberg, Wahania w zakresie przyrostków *-'ec* i *-'ca*, Język Polski X (1925), s. 65—76.

psł. dial. pd. i wsch. **plovьcь* 'pływak, natator' — słe. *plóvec* 'nauta', pl. 'ptaki wodne', sch. od XVIII w. *plòvac* 'natator', u Vuka także pl. 'pławik', scs. пловьць 'nauta'; strus. пловьць 'ts.'; ros. *пловéц -цá* 'ts.', ukr. *пловéць -вця* 'ts.'. Od **pluti plovǫ* 'natare';

psł. **sěvьcь* 'kto sieje, siewca' — pol. dawne i rzadkie *siewiec* 'który sieje' (chyba z rus., L. XVIII w.); słe. *sȇvec -vca* 'siewca', 'południowy wiatr', 'skowronek' (Plet.); strus. późne XVI w. сѣвьць 'siewca', ros. *севéц -вцá*, ukr. *сівéць -вця* (Żel.), brus. *сявéц сяўцá*, też dial. (Šaternik Červ.). Od iteratywnego **sěvati -ajǫ* : **sějǫ sěti* 'siać';

psł. **šьvьcь* 'szewc, sutor', rzadziej 'krawiec, sartor' — pol. *szewc*, dawne i jeszcze w dial. (Karłowicz SGP) *szwiec szewca* (od XVI w.), kasz. *ševc*, dłuż. *šejc*, głuż. *šewc*, cz. *švec ševce* (już w XIV w., Flajšhans Klaret), dial. *ševc -ca* (Bartoš DSM), sła. przestarz. *švec ševca*; sch. dawne i dial. *šávac šávca* 'krawiec, sartor', cs. шьвьць 'sutor' (serb. XIII—XVI w., Miklosich LP); strus. шьвьць 'sartor', też 'sutor', ros. przestarz. pot. i dial. *швец -вцá* 'krawiec, sartor', dial. zach. 'szewc, sutor', ukr. *швéць -вця* 'szewc', brus. *шавéц шаўцá*, dial. też *швéц шеўцá* 'ts.' (Nos.). Obecność dokładnego odpowiednika formalno-znaczeniowego w językach bałtyckich (lit. *siuvỹkas*, dawne *siuvikis* 'krawiec', stprus. *schuwikis* 'szewc') dowodzi, że to nomen agentis jest w obu grupach językowych wspólnym leksykalnym dziedzictwem z okresu bałto-słowiańskiego [28].

Ciekawym wyrazem o specyficznym znaczeniu, rzucającym światło na praktyki obrzędowe przedchrześciańskiej słowiańszczyzny jest **žьrьcь* 'ten co spełnia ofiarę, sacerdos' — stpol. XV i pocz. XVI w. *żyrzec* 'architriclinus, starosta weselny; podczaszy' (w kontekście ewangelii o Kanie Galilejskiej; kartoteka Sł. stpol., Brückner SE 669), scs. жрьць Supr. ἱερεύς, θύτης, sacerdos, sacrificus; ἀρχιερεύς, princeps sacerdotum, pontifex maximus', cs. serb. XIV—XV w. 'ts.' (SJS). Stąd ros. *жрец -цá*, ukr. *жрець жерця*, brus. *жрец жрацá*. Z ros. najpewniej sch. nowsze

[28] Otrębski GJL II 277, Trautmann BSW 261.

žrȇc žréca 'kapłan'. Od verbum dobrze zachowanego w scs.: жрѣти i жрѣти жрѣ жрѣсти θύειν, sacrificare, offere, immolare, delibare, occidere' [29].

B. Nazwy oparte na temacie imiennym są nieliczne. Słownictwo prasłowiańskie niech reprezentują dwa następujące wyrazy:

psł. **bojьcь* 'percussor' — słe. *bȏjec -jca*, sch. *bòjac bójca* błg. *боец*, mac. *боец*; ros. *боéц бойцá*, dial. pl. *бойцы* 'pojedyncze urwiska, skały na rzekach, progi', ukr. *боéць -ця*, brus. *баéц байцá*. Od abstractum **bojь* 'pugna' : **biti bьjǫ* 'bić';

psł. dial. pd. i wsch. **kuznьcь* 'kowal' — cs. serb. коузньць błg. przestarz. dial. *кузнéц* (BTR); strus. коузньць, коузнець ros. *кузнéц -цá*, pot. też 'konik polny', regionalne 'nazwy różnych ptaków', brus. dial. wsch. *кузнéц*. Od **kuznь* 'kucie', 'kuźnia' : **kovati kujǫ* 'kuć'.

W okresie prasłowiańskim znany musiał być typ odczasownikowych nazw z sufiksem *-l-ь-cь*, będący pierwotnie pozycyjnym, uwarunkowanym przez pewien rodzaj wygłosu tematu wariantem podstawowego *-ьcь*. Por. np. wschodnio-słowiańskie określenie mieszkańca: strus. жильць, жилець 'osadnik', ros. *жилéц -льцá* 'kto żyje', 'mieszkaniec, sublokator', daw. 'adiutant', dial. 'mały raczek żyjący w opuszczonej muszli', dial. perm. 'chłopczyk do pomocy' (Dal, Opyt Dop.), ukr. *жилéць -льця* 'mieszkaniec', brus. *жылéц -льцá* 'ts.' (też dial., Nos.): psł. **žiti* 'vivere; habitare'. Dalej — sch. dawne i rzadkie *dalac* 'dator' : *dàti* 'dare', *pȉlac pȉlca* 'pijak' : *pȉti* 'pić', *tŕlac tŕlca* 'tarlica, międlica' : *tŕljati* 'trzeć, pocierać', *znälac* 'znawca, koneser' (też cz. i sła. *znalec*, ukr. regionalne *знáлець -льця* Żel., 'ts.'): *znäti* 'widzieć, znać'.

Poprzedzający sufiks spółgłoskowy element *-l-* usuwa więc hiatus na styku samogłoskowego wygłosu osnowy i takiegoż nagłosu sufiksu [30]. Nie wykluczony jednakże jest tutaj wpływ, czy nawet

[29] Por. K. Moszyński, Kultura ludowa Słowian, II, 1, Warszawa 1967, s. 244.

[30] Zob. o tym m. in. W. Boryś, Budowa słowotwórcza rzeczowników w tekstach czakawskich XV i XVI w., Monografie Slawistyczne 18, Warszawa 1969, s. 45, i Varbot DIS 100—101. W ostatniej z cytowanych prac (loc. cit.) przytoczono również przykłady na paralelną funkcję elementu *v* w formacjach typu

konfuzja z typem formacji opartych na temacie participium, względnie przymiotników werbalnych na *-l-* (zob. dalej).

W nowszej historii języków słowiańskich bezpośrednie kontynuanty prasłowiańskiego typu nazw działacza na *-ьсь* stanowią już słowotwórczą kategorię zamkniętą — nie przejawiają już nigdzie większej żywotności [31]. Widoczne jest to zwłaszcza w zachodnim odłamie języków słowiańskich. W polszczyźnie (wraz z kaszubskim) i języku czeskim sufiks *-ьсь* w funkcji agentywnej został wyparty zupełnie przez pokrewne *-ьса*. Nieliczne nazwy, które sufiks ten zachowały są spuścizną prasłowiańską [32]. W obu językach łużyckich jest on w ogóle śladowo poświadczony [33].

Rozpatrywany tu typ słowotwórczy łączy bliskie pokrewieństwo z bałtyckimi dewerbalnymi nazwami działacza o przyrostku *-ikas* (: *-ikis* ⇐ **-ik-i̯o-*), por. znane już lit. dial. *siuvìkas*, stprus. *schuvikis* 'szewc', literackie *ėdìkas* 'zjadacz' (por. słowiańskie **ědьсь*): *ésti éda* 'żreć, jeść', *pa-ganìkas* 'pomocnik pasterza' (por. słow. **gonьсь*) : *ganýti* 'paść' [34].

Ta zasadnicza typologiczna zbieżność bałtycko-słowiańska [35] wskazuje, że w obu grupach językowych powyższe typy nominów agentis stanowią wspólne dziedzictwo z epoki bałto-słowiańskiej.

бивьць 'rixator', **продавьць** 'sprzedawca', **пивьць** 'kto pije' i **ливьць** 'ludwisarz'. Zestawienie to nie jest ścisłe. Rzeczowniki powyższe motywowane są bowiem przez iteratywne **бивати, продавати, пивати, -ливати** (por. **проливати**), a więc *v* jest w nich integralną częścią podstawy słowotwórczej, a nie fakultatywnym elementem przedsufiksalnym, jak w tworach typu **жьнальць, жильць** itp. Owo *v* objaśnia się więc na płaszczyźnie czasownika, a nie rzeczownika.

[31] Szymański Słowotwórstwo 24—25.

[32] Ramberg, Dzieje przyrostków *-'ec* i *-'ca* w nazwach osobowych Prace Filologiczne XI (Warszawa 1927), s. 17 i n., 29, 37.

[33] Michajlov Suffiksy 193 198, 199.

[34] Otrębski GJL II 277.

[35] Nie wchodzę tutaj w różnice natury szczegółowej, tj. wahania między przynależnością do tematu na *-o-* i *-i̯o-* w typie bałtyckim. Fakty te mogą wchodzić już w zakres indywidualnego rozwoju języków bałtyckich. Por. uwagi na ten temat M. Jeżowa. Z problemów tak zwanej trzeciej palatalizacji tylnojęzykowych w językach słowiańskich. Monografie slawistyczne 13, Wrocław 1968, s. 183 i n.

Struktura konstytutywnej części sufiksu (bltsł. *-ik-ă-*) suponuje jego genetyczne powiązania z jakimiś bałto-słowiańskimi tematami na *-i-*. A więc o jego genezie zadecydowały dobrze znane, ściśle ze sobą sprzężone zjawiska morfologicznej perintegracji i absorpcji zachodzące na granicy wygłosu tematu i nagłosu sufiksu. Mając na uwadze semantyczną wartość kategorii tworzonej przez sufiks *-ikăs* — kategorii męskich nazw działacza i w związku z tym oczekiwany jego udział w derywacji dewerbalnej, wśród tematów na *-i-*, które mogłyby stanowić podstawę dla rozpatrywanego typu widzę tylko jedne: dawne przymiotniki werbalne. Bałto-słowiański typ odczasownikowych nominów agentis z sufiksem *-ikăs* mógł się zatem wykształcić ze starych, urzeczownikowionych za pomocą strukturalnego formantu *-k-* derywowanych prymarnie przymiotników werbalnych na *-i-*.

Te nomina agentis byłyby w prostej lini spadkobiercą nieżywotnych zaświadczonych szczątkowo tak na gruncie bałtyckim, jak i słowiańskim nominów agentis na *-i-s* (zob. s. 37 i n.).

Sufiks *-ikăs* (słow. *-ьсь*) derywując nomina agentis wprost od rdzenia werbalnego, a więc w drodze archaicznego typu derywacji prymarnej (rozszerzenie pola derywacji na tematy nominalne jest już sprawą wtórną) zachowuje tym samym właściwości słowotwórcze swego typologicznego pierwowzoru.

Jak już wyżej powiedziano, agentywne *-ьсь* jest w słowotwórstwie słowiańskim już sufiksem martwym. Niektóre języki odnowiły stary typ, co prawda już nie w bezpośredniej formie, lecz poprzez wykorzystanie sekundarnie wykształconego jeszcze w języku prasłowiańskim w oparciu o przymiotniki werbalne na *-l-* i genetycznie z nimi tożsame participia praet. activi — sufiksu *-lьсь*.

Tutaj zatem mamy do czynienia z tym samym, tyle że chronologicznie późniejszym zespołem zjawisk, jaki mieliśmy możność obserwować przy genezie agentywnego sufiksu *-ьсь*. Powtarza się bowiem ten sam schemat: przymiotnik werbalny (na *-l-*) + substantywizujący go sekundarny formant (*-ьсь*) [36].

---

[36] O pospolitej w słowotwórstwie słowiańskim strukturalnej funkcji sekundarnego przyrostka *-ьсь* zob. Doroszewski PF XIII 76 i n.

Tak zbudowane nazwy działacza rozpowszechniły się szczególnie w opartym na dialektach sztokawskich serbsko-chorwackim języku literackim [37]. Po trosze znaleźć je można i w innych językach [38].

6. Z okresu prasłowiańskiego pochodzi następny typ nazw działacza, charakteryzujący się sufiksem *-ьca*, a stanowiący rezultat kontaminacji omówionego poprzednio typu na *-ьсь* i na *-a* (ostatni jak **sluga*, **vojevoda*). Występuje on głównie na północy. Szczególną produktywność osiągnął w odłamie zachodnim (polszczyzna wraz z kaszubskim, język czeski i słowacki) skąd wyparł niemal całkowicie typ na *-ьсь*.

W językach grupy południowej rzecz się przedstawia odwrotnie. To właśnie typ na *-ьca* jest tam prawie zupełnie nie znany, usunięty przez *-ьсь* i *-ica*.

Szczegółowe opracowanie sufiksu *-ьca* i jego relacji z *-ьсь* znajdziemy w pracy J. Ramberga tym sufiksom poświęconej [39]. Ograniczymy się zatem do podania tutaj nazw, które wykazują największy zasięg i które mogły należeć do prasłowiańskiego zasobu leksykalnego.

A. deverbativa:

psł. **bijьca* 'percussor' — cz. *biječ*; cs. serb. XIV w. бицꙗ πλήκτης, 'obiurgator'; strus. бицꙗ 'rixator' (XIV—XV w.), ros. przestarz. *бúйца* 'kłótnik, zabijaka' (Dal). Częstsze w złożeniach, por. pol. dawne *zabijca*, *ubijca*, cz. przestarz. *zabijce*, *ubijce*, *samobijce*, sch. *ubíjca*, też dial. czarnogórskie, scs. оубицꙗ, человѣкооубицꙗ, cs. serb. оубицꙗ, błg. *убúйца* strus. оубицꙗ, ros. *убúйца*, ukr. *забúйця* (Hrinč.). Por. **bijьсь*.

psł. *dial. zach. *davьca* 'dator', też 'datrix' — pol. od XV w. *dawca* 'dator', 'largitor', dawne również 'datrix' (L. XVII w.), stcz. *dávcě* 'dator, datrix'. Por. **davьсь*.

psł. **ědьca* 'ten co je, żarłok' — scs. ѧдьца; strus. ѧдьца, ros. *ядца*

[37] Stevanović SSJ I 524.

[38] Doroszewski PF XIII 89, 90, 92, Varbot DIS 100—101, GRJa I 214.

[39] J. Ramberg, op. cit., s. 106.

(Dal); por. jeszcze złożenia: pol. dawne *chlebojedźca* 'domownik, podopieczny' (od XIV do XVIII w., Sł. stpol., L.), *wszojedca* 'co wszy jada' (L.). Por. **ědьсь*.

B. Na temacie nominalnym oparte jest psł. **bojьca* 'zabójca' — pol. w złożeniach, np. *mężobójca*, stpol. XV w. 'mężobójczyni', od XVI w. msc. 'morderca, zabójca', *zbójca*, od XVI w. i dial. 'rozbójnik, rabuś, złoczyńca', stcz. *bojčě* 'pugnator' (Gebauer Sl.), cz. *zbojce* 'rozbójnik', przestarz. *zábojce* 'zabójca', sła. przestarz. *zbojca*; scs. Supr. человѣкооубицꙗ 'homicida', оубицꙗ 'morderca'; strus. оубицꙗ, ros. przestarz. *убóйца*, brus. *забóйца*. Por. **bojьсь*.

7.1. Kolejny sufiks *-ica* w zakresie kategorii n.ag. pojawia się w następujących rodzajach nazw:

A. w nazwach oznaczających istoty płci żeńskiej w stosunku do odpowiednich nazw męskich, por. stpol. *wieszczyca* 'wróżka': *wieszcz*, *wieszczec*, sch. *bȁjalica* 'czarownica' : *bȁjalac*, *kȕpilica* 'lectrix, zbierająca np. siano' : *kȕpilac*, ros. *жнúя* 'żniwiarka' : *жнéц* *жрúца* 'kapłanka' : *жрéц*, *певúца* 'śpiewaczka' : *певéц*; przy maskulinach na *-ьnikъ*, odpowiednie feminina są zwyczajnie na *-ьnica*;

B. α) w derywatach odczasownikowych (ten typ produktywny jest głównie w języku serbsko-chorwackim), por. sch. przestarz. i dial. *prîca* m. 'accusator; advocatus' : *prěti* 'oskarżać kogoś', *ìzdajica* m.f. 'zdrajca, proditor', *predajica* m. 'ts.' : *ìzdati* 'wydać', *prèdati* 'oddać', dial. dalm. *pròdajica* m.f. 'kto łatwo wyzbywa się swojej ojcowizny' : *pròdati* 'sprzedać', *końòkradica* m. 'koniokrad' : *krâsti* 'kraść';

β) w formacjach opartych na temacie imiennym, por. pd. i wsch. **dojilica* f. 'mamka', 'zwierzę karmiące', dojne zwierzę' — sch. *dòjilica* 'kobieta karmiąca; niańka', 'zwierzę karmiące; dojne zwierzę', scs. доилица 'mamka', cs. serb. доилица 'ts.'; strus. доилица 'mamka', 'karmiąca krowa', ros. u Dala *доúлица* 'niańka, mamka', dial. ural. 'krowa' (SRNG). Od tematu participium **doil-* (: **dojiti* 'dawać mleko, karmić');

psł. **pijanica* : dial. wsch. **pьjanica* m. f. 'pijak, pijaczka' — pol. od XIV w. *pijanica* m., też bot. 'borówka łochynia, *Vaccinium*

myrtillus' (obydwa znaczenia występują również w dialektach, Karłowicz SGP), sła. dial. *pijanica* f. (Kálal); sch. *pijanica* m.f., scs. i cs. пиѧница m., blg. *пиянца* m. (i dial., Stojkov Banat 173), mac. *пијаница* m.f.; strus. пиѧница, пьѧница, ros. *пья́ница* m.f., ukr. *п'яни́ця* m.f., brus. lit. i dial. (Nos.) *п'яница* m.f. Od tematu participium praeteriti passivi **pijan-* : iter. **pijati* (wtórnie również **pьjan-* : *pьjǫ piti*);

C. w nazwach typu psł. **pijavica* f. 'hirudo' — stpol. *pijawica*, też msc. 'pijak, bibo, potor' (Sł. stpol. z XV w.), połab. *pajăvaičă*, cz. *pijavice*, stcz. *pijěvič*, sła. *pijavica*; słe. *pijâvica*, też 'fistuła, przetoka', sch. od XV w. *pìjavica*, dial. 'ryba *Echeneis remora*', cs. пиѧвица, błg. *пиявица*, również bot. '*Lolium temulentum*', mac. *пијавица*; strus. апиѧвица;

psł. **žegavica* : **žagavica* — stpol. *żegawica* : *żagawica* 'pokrzywa' połab. *zogăvaičă*, dłuż. *žagajca*, dial. *žagawica*; słe. dial. *žâgavica* (Plet.), sch. *žȁgavica* : *žȅgavica* (RSAN) 'ts.', cs. жеглавица πυρετός, febris' (Miklosich LP), mac. *жеглавица* 'kłucie jako objaw choroby', 'insekt z rodziny mrówek'; ros. przestarz. *жегáвица* 'gorączka, żar' (Dal).

W nazwach grupy pierwszej wartość sufiksu *-ica* jest określona przez jego ogólną funkcję mocji — tworzenia nazw istot płci żeńskiej do różnego typu nazw męskich. Ta właśnie funkcja wyznacznika żeńskości jest dla sufiksu *-ica* w językach słowiańskich najbardziej typowa. *-ica* jest więc funkcjonalnie identyczne z szeregiem sufiksów mocji służących, jak np. *-a*, *-ъka* : *-ьka* i in.

Ta funkcja *-ica* jest zatem jasna i więcej się nią zajmować nie będziemy.

Inaczej rzecz się przedstawia w dwu pozostałych grupach nazw, gdzie *-ica* (*-av-ica*) jest w szerokim tego terminu znaczeniu formantem słowotwórczym tworzącym samodzielne, nowe wyrazy w oparciu o taką czy inną podstawę. Wnikając głębiej w strukturę słowotwórczą formacji grupy B. zauważymy, że *-ica* pełni funkcję sufiksu słowotwórczego tylko w przypadku α), w β) natomiast genetycznie jest formantem strukturalnym, substantywizującym przymiotniki czasownikowe (imiesłowy), w związku z czym znaczenie agentywne jest tu już wynikiem jakichś wtórnych, ubocznych procesów semantycznych.

Ostatni wreszcie rodzaj nazw (C) przedstawia dewerbatiwa, które poprzez strukturę sufiksu łączą się typologicznie z abstraktami na *-avica*. Dla sufiksu bowiem- *avica* [40] właśnie funkcja tworzenia dewerbalnych abstraktów jest najbardziej charakterystyczna [41]. Nazwy typu **žegavica*, **pijavica* są z pochodzenia skonkretyzowanymi abstraktami, zachowującymi swój rodzaj żeński. Pierwotna abstrakcyjna wartość prześwituje w nich jeszcze gdzieniegdzie, por. macedońskie, cerkiewne i rosyjskie znaczenie *żegavicy*. Tam, gdzie formacja bywa użyta w znaczeniu osobowym (por. stpol. *pijawica* 'pijak'), przybiera rodzaj męski (lub wspólny).

Uogólniając powyższe fakty, dla sufiksu *-ica* stwierdzamy: obok dwu czysto gramatycznych funkcji — funkcji mocji i funkcji strukturalnej (A, B β) — może on w drodze derywacji dewerbalnej tworzyć:

1. abstrackta (por. znane też w słowotwórstwie słowiańskim obok formacji na *-va-ica* abstracta z niezłożonym sufiksem w rodzaju np. stpol. XVI w. *dawica* f. 'choroba gardła' : *dawić* 'dusić, zabijać', czy sch. *bȁhorica* 'czary' : *bȁhoriti*) [42];

2. nomina agentis dwurodzajowe lub męskie (B α).

Takie właśnie możliwości słowotwórcze i znaczeniowe w obrębie morfologicznego typu wyznaczonego przez sufiks *-ica* są oczekiwane. Determinuje je bowiem sama geneza typu [43]. Budowa sufiksu *-ica* ≔ *-ī-kā* wskazuje, że chodzi tu o genetyczną łączność z tematami na *-i-*. Zaświadcza jednocześnie istniejące niegdyś w obrębie tychże rozszczepienie *-i-* : *-ī-*, połączone ze zróżnicowaniem funkcjonalnym.

Dochodzimy w ten sposób do pary dopełniających się typów *-ica* ≔ *-ī-kā* : *-ьcь* ≔ **-i-ko-s*, w których zróżnicowanie to jest zachowane i dobrze widoczne: *-ī-* (*kā*) z przydziałem funkcji wykład-

[40] O jego genezie zob. Doroszewski PF XIII 161.

[41] Doroszewski, tamże, Vondrák VSG I 616.

[42] Leskien Skr. 285—86.

[43] O sufiksie *-ica* zob. szczegółowo Rozwadowski. Rozprawy XXV 415—419, Bošković RS 13 i n.

nika rodzaju żeńskiego (naturalnego) i dalej — tworzenia abstraktów feminini, których konkretyzacja lub użycie osobowe daje w dewerbatiwach nomina agentis męskie, dwurodzajowe; *-i-k-* (*-o-s*), przymiotniki męskie (w derywacji dewerbalnej nomina agentis).

Taka interpretacja stawia powyższe fakty w rzędzie zjawisk, z jakimi zetknęliśmy się już przy tematach na *-o-* : *-ā* i częściowo *-i-*, *-ī* ‖ *-i̯ā*. Są one w słowiańszczyźnie konsekwencją różnorodnych starszych procesów, towarzyszących powstaniu oddzielnej indoeuropejskiej kategorii femininum i wykształceniu się jej formalnych wykładników.

7.2. Do rozpatrywanego poprzednio, nawiązuje typ męskich lub dwurodzajowych nazw działacza o sufiksie *-ika*, występujący i przejawiający nawet żywotność tylko w języku połabskim [44]:

msc. *bazaikă* (**běžika*) 'goniec' : *bezăt* 'biec', *klanaikă* (**klьnika*) 'kto klnie' : *klanĕ* 3 sg. 'klnie', *pajaikă* (**pijika*) 'pijak' : *pait* 'pić', *perdojaikă* (**perdajika*) 'sprzedawca' : *perdojĕ* 3 sg. 'sprzedaje', *skocaikă* (**skačika*) 'ogier' : *skokăt* 'skakać';

fem. *brącaikă* (**bręčika*) 'rodzaj muzycznego instrumentu' : *brącĕ* 3 sg. 'brzęczy', *peraikă* (**perika*) 'praczka' : *perĕ* 3 sg. 'pierze', *tücakă* (**točika*) 'kret' : *tücĕ* 3 sg. 'wyciąga, wytacza'.

8. Odosobniony w funkcji tworzenia dewerbalnych nazw agentywnych jest przyrostek *-yk*ъ (*-a*). Słownictwo prasłowiańskie reprezentuje tu, dla maskulinów, psł. **klykъ*, pierwotne znaczenie 'kłujący', 'sterczący' — pol. *kłyk* 'ząb; pozostały w dziąsłach korzeń zęba', 'kciuk; staw palca', 'obłamany z gałęzi pień drzewa', 'sterczący sęk, patyk; ściernie koniczyny', 'oścień, trzpień,

[44] *-ika* pojawia się w różnych miejscach obszaru słowiańskiego, nigdzie jednak, tak jak w połabskim, nie tworzy oddzielnej formalno-znaczeniowej kategorii nazw działacza.

Nie spalatalizowaną postać sufiksu tłumaczy się niejednolitym w czasie i przestrzeni działaniem trzeciej palatalizacji, o czym zob. M. Jeżowa, op. cit., s. 193—94, też V. Kiparsky, Über slav. *-ika* und *-ica* als Allomorphe, ScSl 1970, s. 137 i n. O *-ika* w języku bulgarskim, por. K. Mirčev, Zur bulgarischen Wortbildung, Die Welt der Slaven XI (Wiesbaden 1966), s. 240.

kikut', też 'niedorostek, smarkacz', dłuż. dial. *klyk* 'mały kieł', cz. dial. *klyk* 'kieł'; sch. często w toponomastyce *klȉk* 'wzgórze'; ros. *клык -ká* 'kieł', w dial. również 'narzędzie rybackie do wabienia sumów', ukr. dial. *клик -ká* 'kieł'. Por. zachowane już tylko na gruncie bałtyckim verbum, lit. *kùlti* 'młócić, pukać, bić' [45].

Do tego typu słowotwórczego należy pol. *bzdyk* 'stary, niedołężny dziad' (od XVI w., też dial., Karłowicz SGP): *bździeć* 'pedere' ≔ psł. **pьzděti* 'ts.'

Z tematem na *-a* występuje psł. ***voldyka*** 'pan, władca' — pol. *włodyka* 'władca, pan, zwierzchnik', stpol. już w XV w. 'rycerz, szlachcic, ziemianin', 'żołnierz', głuż. archaiczne *wlodyka* 'wódz, przywódca', cz. *vládyka* 'najstarszy w rodzie', 'władca, pan', 'biskup w cerkwi prawosławnej, władyka', stcz. 'nobilis' (XIV w.), sła. *vladyka*, jak w cz.; słe. z chorw. lub serb. *vladika* 'biskup prawosławny', sch. *vlàdika* 'ts.', dial. dubr. 'ryba kniazik (*Myliobatis noctula*)', też jako fem. 'patrycjuszka, żona szlachcica' (Vuk), scs. владыка δεσπότης, ἡγεμών, ἡγούμενος, ἄρχων, ἀρχηγός, też jako abstractum ἐξουσία, ἀρχή (SJS), cs. владыка również ἱερεύς, владыка домоу 'pater familias' (serb. XIII w.), błg. *владúка* 'biskup prawosławny', mac. *владика* 'ts.'; strus. владыка 'pan, władca', 'biskup; kapłan', ros. przestarz. *владúка -ки* 'władca, pan', 'biskup', dial. jako fem. 'władza' (rjazan., SRNG), ukr. *владúка -ки*, jak w ros., brus. *владыка* 'ts.' Od psł. **voldǫ volsti* 'rządzić', por. scs. владѫ власти ἄρχειν, ἡγεμονεύειν.

Bardzo rzadka jest miękka odmianka sufiksu: *-yčь* (*-a*) ≔ **-ūk-i̯o-* (*-i̯ā*), por. ros. przestarz. i regionalne *свéтыч* 'latarnia; lichtarz', ukr. przestarz. *свíтич* 'pochodnia; łuczywo' (URS), u Żelechowskiego *свѣтúч* 'lichtarz, świecznik' ≔ (ros.) *светúть* 'świecić'; cs. тєкыча m. 'viator' (serb. XIII w., Miklosich LP): тєшти тєка 'currere'.

Geneza powyższego typu nazw nie przedstawia się całkiem jasno. Rzecz utrudnia w dodatku fakt, że są one w słowiańszczyźnie zupełnie odosobnione, a po wtóre nie ma do nich żadnego dojścia ze strony bałtyckiej. Nie posiadają tam bowiem żadnego, nawet przybliżonego typologicznego odpowiednika.

[45] Sławski SE 278—79.

Szukając dla nich rozwiązań na płaszczyźnie indoeuropejskiej, zestawia się je więc przede wszystkim z łacińskim typem dewerbatiwów, reprezentowanym przez trzy tylko wyrazy: *cadūcus* adi. 'opadający, spadający' : *cadere* 'spadać, upadać, padać', *mandūcus* -ī m. 'maska wyobrażająca żarłoka' : *mandere* 'żuć, przeżuwać' i abstractum odprzymiotnikowe *fīdūcia* 'zaufanie' : **fīdūcus* : *fīdere* 'wierzyć' i dalej gr. κήρυξ (: κῆρυξ) 'herold, posłaniec' (ale stind. *kārú-* 'śpiewak, bard' [46] ≒ pie. **kar-*, **karə* — 'głośno wychwalać, sławić' [47].

Podobnie zatem jak w słowiańszczyźnie, typ ów tak w łacinie, jak i w języku greckim jest zupełnie martwy. W każdym razie na gruncie tych języków nie da się objaśnić.

Jeżeli nawet przyjąć tożsamość typologiczną powyższych tworów, to nadal problemem pozostaje bliższe określenie warunków w jakich ów ide. typ mógł się wykształcić, tj. wskazanie faktów określających i uzasadniających taką a nie inną jego morfologię.

Czy dopatrywać się tutaj jakichś powiązań z tematami na *-ū-* [48], a tym samym z tematami na *-u-* i w prawidłach rządzących starą repartycją tych dwu tematów szukać rozwiązań (?) [49].

W slawistycznej literaturze językoznawczej istnieją również koncepcje rodzimości typu *-yk-*. I tak według A. Vaillanta sprowadza się on do formy nom.sg. participium praesentis activi *-y* ≒ **-ons* rozszerzonej o przyrostek *-k-* [50]. Byłby to więc twór późny, wykształcony dopiero na gruncie prasłowiańskim. Jeżeli tak, to zastanawia jednak jego całkowita nieproduktywność i znikoma ilość poświadczeń wyrazowych.

9. Niezmiernie produktywny jest natomiast typ nazw działacza charakteryzujący się sufiksem *-ьnikъ*. Typ ten dobrze ilustruje

[46] Brugmann Grundriss 498.

[47] Pokorny IEW 530.

[48] Tą drogą idzie Brückner (SE 626), objaśniając psł. **voldyka* jako pochodne od abstr. **voldy* 'panowanie'.

[49] Kuryłowicz IC, rozdział The Gender, 207—226, Debrunner AiG 463 i n. (zob. też s. 64 niniejszej pracy).

[50] Vaillant GC II 1, 101.

wyrazowy materiał prasłowiański, który ze względu na cechy budowy morfologicznej podzieliłam na trzy grupy:

A. formacje oparte na rzeczowniku motywowanym werbalnie (nomen actionis, nomen acti);

B. formacje dewerbalne;

C. formacje oparte na rzeczownikach nie mających żadnego związku z czasownikiem.

Sądzę, że rzeczą drugorzędną, nie wnoszącą właściwie niczego istotnego do rozważań nad słowotwórstwem interesującego nas tutaj typu, byłoby ustalenie czy raczej próba ustalenia kiedy, w jakich wypadkach mamy do czynienia z rzeczownikiem utworzonym za pomocą sufiksu *-ьnikъ* od takiej czy innej osnowy, a kiedy po prostu z substantywizowanym przez sufiks *-ikъ* przymiotnikiem na *-ьn-*. Zasadniczo materiał zarówno prasłowiański, jak zresztą i późniejszy, dostarczony przez poszczególne języki, jakiejś wyraźnej wskazówki pod tym względem nie daje. Z opisowego, synchronicznego punktu widzenia pomiędzy układającymi się w pary przymiotnikami i rzeczownikami (**dělьnъ* : **dělьnikъ*, *blędьnъ* : **blędьnikъ* itp.) może nie zachodzić już żaden bezpośredni stosunek derywacyjny. Mogą to być równoległe, niezależne od siebie formacje, tym bardziej że zarówno jedne, jak i drugie są bardzo żywotne i produktywne. Historycznie natomiast typ rzeczowników na *-ьnikъ* reprezentuje substantywizowane poprzez sufiks *-ikъ* przymiotniki na *-ьnъ*. Genetycznie sufiks *-ьnikъ* jest bowiem, jak wiadomo, jeszcze bałto-słowiańskim konglutynatem sufiksalnego przymiotnikowego *-in-* z substantywizującym *-ik-* (*ăs*) [51]. Fakty zarówno bałtyckie (litewskie) [52], jak i słowiańskie wskazują, że ów przymiotnikowy sufiks charakteryzował się szerokim zasięgiem derywacji, tj. udziałem w derywacji tak dewerbalnej, jak i denominalnej. Ciekawych i szczególnie przydatnych dla naszych rozważań wniosków dostarcza ponadto analiza staro-cerkiewno-słowiańskich przymiotników na *-ьnъ*. Otóż okazuje

[51] Psl. *-ьnikъ* dokładny formalny odpowiednik ma w stprus. *-iniko-*, por. Otrębski GJL II 291.

[52] Otrębski GJL II 184 i n.

się, że ich charakterystyczną, wybijającą się na plan pierwszy cechą jest ogólne, silne przesycenie werbalnością, zacierające wyraźnie granicę między strukturami dewerbalnymi a denominalnymi [53]. Ta właśnie cecha werbalności odnośnych przymiotników mogła stać się czynnikiem sprawczym rozwoju znaczenia formacji substantywizowanych w kierunku nazwy nosiciela cechy werbalnej, a więc nazwy działacza.

Zatrzymując się na sprawach słowiańskich, gdyż te głównie nas tu interesują, stwierdzamy dalej, że ów genetycznie sekundarny, odimienny sufiks *-ьnikъ* zachowuje cechy swojego „poprzednika" — sufiksu *-ьn-*. Tak jak tamten, przejawia więc derywacyjną dwutorowość nominalno-werbalną [54], przy czym w zakresie derywacji nominalnej, jak wykazuje analiza całości materiału słowiańskiego, preferowane są zwłaszcza podstawy motywowane werbalnie.

Silna zatem łączność formacji z verbum, determinowana z jednej strony przez genetyczny związek z przymiotnikami na *-ьn-*, a z drugiej przez ciążenie ku podstawom werbalnym, czy to bezpośrednio, czy poprzez rzeczownik (: przymiotnik) dewerbalny — przesądzała o kategorialności związku między sufiksem a znaczeniem, które on wnosi. Sufiks *-ьnikъ* stał się więc wyznacznikiem przynależności derywatu do kategorii nazw działacza.

Na tej zasadzie do kategorii nazw agentywnych mogły wejść również nazwy utworzone od rzeczowników nie mających żadnego związku z verbum (grupa C). Podstawa derywacyjna formacji tego typu jest łatwo rozpoznawalna, tak że zaklasyfikowanie ich nie przedstawia żadnych trudności. Jej znaczenie rozstrzyga również o wartości znaczeniowej całego derywatu. Tak na przykład w oparciu o rzeczowniki konkretne powstała cała seria nazw oznaczających rodzaj zatrudnienia, funkcji: **dvьrьnikъ* 'odźwierny, stróż', **bŗtьnikъ* 'bartnik' itp. Są to formacje, które niewątpliwie tworzą

[53] M. Brodowska-Honowska, Słowotwórstwo przymiotnika w języku staro-cerkiewno-słowiańskim. Monografie Slawistyczne 2, Kraków 1960, s. 132.

[54] Podobną dwutorowość obserwować można na gruncie bałtyckim, por. Otrębski GJL II 289.

osobną, wyraźną podkategorię tzw. nazw zawodów (nomina professionis).

Skala możliwości znaczeń w obrębie grupy C jest bardzo rozległa, tak że nie da się ich ująć w sztywne ramy klasyfikacji. W każdym jednak wypadku znaczenie będzie się zawsze kształtować w oparciu o aktywny stosunek treści wnoszonej przez sufiks do treści zawartej w podstawie.

Bardziej skomplikowany obraz przedstawiają grupy A i B. Otóż granica między nimi nie jest bynajmniej ostra. Formacje jednej i drugiej przenikają się nawzajem, tak że nie zawsze da się w sposób pewny rozstrzygnąć, czy wyraz jest bezpośrednio motywowany przez nomen (wzgl. adiectivum) deverbale, czy verbum.

Oto materiał:

A. psł. **błǫdьnikъ* 'kto błądzi, błądzący' — pol. dawne *błędnik* 'błądzący, heretyk' (od XVI w.), dial. 'błędny ognik', dłuż. *bludnik* 'człowiek błądzący, błąkający się; błędny duch; błędny ognik', głuż. *bludnik* 'kto wyznaje błędną wiarę', cz. *bludník* przestarz. 'heretyk', 'baśniowa istota nadprzyrodzona', stcz. (XIV w.) 'kto jest w błędzie, kto błądzi'; słe. *blodník -ka* 'kto się błąka', przestarz. 'rozpustnik', sch. od XIV, XV w. *blȗdnīk -ka* 'kto błądzi', dawne 'heretyk', dziś 'włóczęga', 'rozpustnik', scs. блждьникъ 'rozpustnik' (Supr.); strus. блждьникъ 'ts.', ros. przestarz. *блудни́к -ká* 'ts.', dial. 'psotnik, szkodnik', ukr. przestarz. *блудни́к -ká* 'rozpustnik'. Por. *błǫdъ* : **błǫdьnъ* : **błǫditi* 'błądzić, błąkać się';

psł. **dělьnikъ* 'pracujący, czynny' — stpol. XV w. *dzielnik* 'robotnik, działacz, sprawca', dłuż. stare *źělnik* 'robotnik', głuż. *dźělnik* 'ts.', cz. *dělník* 'ts.', dial. 'najemny robotnik' (Bartoš DSM), sła. *delnik* przestarz. 'robotnik'; sch. *dìonīk* 'kto działa, pracuje', scs. дѣльникъ Supr. 'warsztat'; strus. дѣльникъ 'pracownik', ros. przestarz. *дельни́к -ká* 'pracowity człowiek', ukr. *дільни́к -ká* 'kto coś robi, wykonuje', brus. dial. *дзяльни́к* 'ts.' (Nos.). Por. **dělo* : **dělьnъ* : *dělati* 'czynić';

psł. **orzbojьnikъ* 'zbój, opryszek, bandyta' — pol. od XVI w. *rozbójnik*, kasz. *rozbójńik*, cz. z ros. *rozbojník*; słe. *razbȏjnik*, sch. *rázbôjnīk rázbôjnīka* (już w XIII w.), scs. разбоиникъ, w Supr. розбоиникъ, cs. разбоиникъ, błg. *разбойник*; strus. разбоиникъ,

розбоинцкъ, ros. *разбо́йник -ка*, w dial. 'żołnierz' (Dal), ukr. *розбі́йник -ка*, brus. *разбо́йнік -ка*. Por. **orzbojь* : **orzbojьnъ* : **orzbiti* 'ciosem, uderzeniami rozłupać, rozbić', też 'ograbić';

psł. ***pobědьnikъ*** 'zwycięzca' — pol. NM *Pobiednik* (Proszowickie); sch. *pȍbjednīk pȍbjednīka*, mac. *победник*; strus. **побѣдьникъ**, też 'znak zwycięstwa', 'broń do rozbijania ścian', ukr. *побі́дник -ка* Por. **poběda* : **pobědьnъ* : **pobědìti* 'vincere';

psł. ***provodьnikъ*** 'przywódca; przewodnik' — pol. późne XVII, XVIII w. *przewodnik*, dłuż. *pśewodnik*, głuż. *přewodnik*, cz. przestarz. *průvodník*; sch. z ros. *pròvodnīk* (u Stulicia), cs. **проводьникъ**, błg. *провóдник*; ros. *проводни́к -ка́*, dial. syb. też 'woźnica', ukr. *провідни́к -ка́*, brus. *правадні́к*. Por. **provodъ* : **provodьnъ* : **provoditi* 'traducere';

psł. dial. płn. ***rězьnikъ*** 'rzeźnik' — pol. *rzeźnik* (u L. od XVII w.), dłuż. *rěznik*, głuż. *rěznik*, cz. *řezník*; słe. *rẹznik* 'rodzaj noża'; ros. u Dala jako płd. *резни́к -ка́*, ukr. *різни́к -ка́*. Por. **rězъ* i **rězъ* : **rězьnъ* : **rězati* 'ciąć, rżnąć, zabijać';

psł. ***storžьnikъ*** 'strażnik, stróż' — pol. lit. i dial. *strażnik*, kasz. *strażńik*, głuż. *strażnik*, cz. *strážník*, sła. *strážnik*; słe. *strâžnik*, sch. *stràžnīk -nika*, cs. **стражьникъ**; strus. **стражьникъ**, ros. *стра́жник -ка*, ukr. *стра́жник -ка* (Żel.), brus. pot. przestarz. *стра́жнік -ка* 'leśnik'. Por. **storža*, *storžь* 'straż' : **stergǫ sterkti* 'strzec, pilnować';

psł. ***slědьnikъ*** zach. i pd. 'pies używany do tropienia zwierzyny' — stpol. *śledník* 'pies' (Brückner SE 530), kasz. rzadkie żart. *slédńik* 'ogon', dłuż *slědnik* 'właściciel włóki', głuż. *slědnik* 'tropiciel; wyżeł', stcz. *slédník* 'sagax', cz. przestarz. *slídník*, *sledník* 'pies myśliwski'; słe. *slędnik* 'pies do tropienia zwierzyny', też od XVI w. 'zwolennik, stronnik', sch. *sljȅdnīk*, *slijednīk* 'następca, dziedzic', od XVI w. 'wyżeł' (też dial., czarnogórskie), od XVI w. 'prześladowca'; ukr. *слі́дник* matemat. 'następnik' (Żel.). Por. **slědъ* : **slědьnъ* : **slědìti* 'iść za kim po śladach'.

I jeszcze kilka formacji o mniejszym zasięgu:

południowa i zachodnia nazwa jeźdźca — pol. dial. kasz. *jezdńik* (Ram.), dłuż. *jěznik* (: *jězdnik*), głuż. *jẹznik* : *jẹzdnik*;

słe. *jẹ̑zdnik*, cs. późne **ездьникъ** (serb., Miklosich LP). Por. **jazda* : **jazdьnъ* : **jazditi* 'vehi';

cerkiewne ***ratьnikъ*** 'wróg nieprzyjaciel' — scs. i cs. **ратьникъ** a stąd: sch. od XIV w. *rȁtnīk*, błg. *ратник* 'bojownik, żołnierz'; strus. **ратьникъ**, ros. dawne *ра́тник -ка*, ukr. *ра́тник -ка*, brus. dawne *ра́тнік*. Por. scs. **ратъ** : **ратьнъ** : **ростити** 'contendere'.

B. Stosunkowo najwięcej nazw, w których można się dopatrywać pewnej, bezpośrednio werbalnej podstawy, dostarczają czasowniki na *-ovati* (stąd potem wyodrębniony sufiks *-ovьnikъ*). Większość jednak nazw tego rodzaju to twory z reguły późne, wykształcone w obrębie każdego z języków. W charakterze reprezentanta typu dla tej grupy, przytoczę nazwę znaną wszystkim trzem odłamom słowiańszczyzny, a oznaczającą 'czarodzieja, maga';

psł. ***čarovьnikъ*** 'czarodziej, magus, veneficus' — pol. już w pol. XV w. *czarownik*, kasz. *čárównik*, też 'błędny ognik', stcz. *čarovník* (Gebauer Sl.), dziś przestarz., sła. bot. *čarovník* '*Circaea alpina*'; słe. *čarovnȉk* (u Plet. jako cerk.), sch. *čaròvnīk -nika* (od XVI w.), cs. **чаровьникъ**; strus. **чаровьникъ** ros. *чаровни́к -ка́*, ukr. *чарівни́к -ка́*. Por. **čarovati* 'incantare'.

I jeszcze kilka luźnych przykładów:

stpol. *pochlebnik* 'pochlebca' : *pochlebować* 'schlebiać'; strus. **корьникъ** 'krzywdziciel, ὑβριστής : **корити** 'ganić, znieważać', **оусѣдьникъ** 'przesiedleniec' (późne, z XIV—XV w.) : **оусѣсти оусѣжоу** 'osiąść', **зиждьникъ** 'twórca, conditor' : **зиждати** 'aedificare'.

C. psł. ***besědьnikъ*** 'uczestnik rozmowy, pogawędki' — pol. *biesiadnik*, dial. kasz. *b'esadńik*, głuż. *bjesadnik*, też 'gawędziarz', cz. *besedník*, sła. *besedník*; słe. *besẹdnik* 'mówca; obrońca, adwokat', sch. *bèsjednīk -ka* 'mówca', dawne też 'obrońca', cs. **бесѣдьникъ** 'mówca', błg. *бесе́дник*; strus. **бесѣдьникъ** też 'mówca', ros. dial. *бесе́дник -ка*, również 'ukochany, adorator' (SRNG), ukr. *бесі́дник -ка*. Por. **běsěda* 'pogawędka, rozmowa, uczta' : **besědьnъ*;

psł. dial. płn. ***bo̯rtьnikъ*** 'zajmujący się barciami, pszczołami, apiarius' — pol. od XV w. *bartnik*, kasz. *bartńik* 'bogacz', cz. przestarz. *brtník*, też 'niedźwiedź brunatny', sła. przestarz. *brtník*; słe. z cz. *bȓtnik*; strus. **бортьникъ**, ros. przestarz. *бо́ртник -ка*,

ukr. *бóртник -ка* też 'niedźwiedź brunatny' (Żel.), brus. *бóртнік -ка*. Por. **bŏrtь* f. 'dziura, dziupla wydrążona w żywym drzewie z gniazdem pszczół; obszar lasu gdzie znajdują się barcie' : **bŏrtьnъ*;

psł. płn. **dvьrьnikъ* 'odźwierny, stróż, portier' — głuż. *durnik*, cz. hist. *dveřník* 'średniowieczny dworski dygnitarz; kto ogłasza wizyty', sła. *dverník*; strus. двьрьникъ, ros. stare *двéрник -ка* ukr. zach. *двéрник*. Por. **dvьrь* pl. **dvьri* 'drzwi' : **dvьrьnъ*;

psł. **pǫtьnikъ* 'podróżny, wędrowiec' — pol. dawne *pątnik* (od XIV w.), dłuż. *putnik*, głuż. *putnik*, cz. *poutník* (stcz. *pútník*), sła. *pútnik*; sle. *pǫ̑tnik*, sch. od XIV w. *pūtnīk*, scs. пѫтьникъ Supr., błg. *пъ́тник*, mac. *патник*; strus. поутьникъ, пѫтьникъ ros. *пу́тник -ка*, ukr. dial. *пу́тник* (Żel.). Por. **pǫtь* 'droga' : **pǫtьnъ*.

I jeszcze jeden ciekawy wyraz o ogólnosłowiańskim zasięgu, który być może należałoby umiejscowić pierwotnie w kręgu piśmiennictwa cerkiewnego: ogsł. **kъ́nižьnikъ* 'człowiek zajmujący się pismem, książkami; uczony w piśmie' — stpol. od XVI w. *książnik* : *księżnik* 'księgarz', w XVII w. też 'introligator' (Kn.), od XVI w. compositum *czarno-księżnik* (: *-książnik*) 'mag, czarodziej', głuż. *knižnik* 'mól książkowy', cz. rzadkie *knižník* 'żydowski komentator Biblii', sła. *knižník* 'bibliotekarz' (Kálal); sle. *knjížnik* 'literat', sch. przestarz. *knjȉžnīk* 'uczony w piśmie, pisarz, literat', scs. кънижьникъ 'uczony w piśmie, pisarz', błg. przestarz. *кни́жник* 'znawca Pisma Świętego', 'uczony w piśmie, uczony'; strus. кънижьникъ 'uczony w piśmie; autor, poeta', ros. *кни́жник* 'miłośnik, znawca, książek, księgarz', ukr. *кни́жник* 'miłośnik książek', 'uczony w piśmie', brus. *кні́жнік* 'ts.'. Por. **kъ́niga* 'litery, pismo', 'książka' : **kъ́nižьnъ*.

Morfologiczny rozwój omawianego tu typu słowotwórczego przebiegał w kierunku rozbudowywania, rozszerzania struktury sufiksu w drodze absorpcji elementów sufiksalnych należących do podstaw słowotwórczych tych nazw, które sufiks ów najczęściej włączał do tworzonej przez siebie kategorii. Stąd więc wtórne, późniejsze struktury *-ьnikъ* czy *-lьnikъ*. Pierwsza wykształciła się w oparciu o abstracta na *-ьje* (por. np. cs. обманьникъ 'incantator' : обманиѥ 'incantatio' : обмати 'incantare'), druga — o participia praeteriti (por. np. scs. мльчалникъ 'pustelnik' : мльчати 'milczeć').

IV. FORMACJE Z PODSTAWOWYM SUFIKSALNYM ELEMENTEM *-l-*

1. Rozpoczniemy nasze rozważania od n.ag. utworzonych przy pomocy sufiksu *-l-o-*.

Ich zasięg występowania jest wąski. Sporadycznie trafiają się w polszczyźnie, por. stpol. *mieszkał* 'accola, advena' : *mieszkać* (Łoś GP II 46, z XV w.), *połykał* 'połykający' : *połykać* (Linde za Trocem, XVIII w.). Tu również należy bot. *nasięźrzał* 'języcznik, *Ophioglossum*' (już z pocz. XVI w., też dial. Karłowicz SGP): stpol. *źrzeć* 'spectare'.

Rzadko spotyka się je w języku rosyjskim, por. złożenia *доможúл* 'mieszkający w domu; najemca', *водожúл* 'wodny żuk, *Hygrobia*' (Dal): *жить* 'żyć'.

Nazwy tego typu produktywne są natomiast w języku czeskim. Odznaczają się one tam silnym ujemnym zabarwieniem uczuciowym: od osnów czasowników na *-a-ti*, *běhal* 'kto wciąż biega' : *běhati* 'biegać', *chrápal* 'śpioch, ospalec' : *chrápati* 'chrapać'; od osnów na *-i-ti*, *bouřil* 'niespokojny człowiek' : *bouřiti* 'burzyć (się)', przestarz. *mluvil* 'gaduła' : *mluviti* 'mówić, gadać', *žvanil* 'gaduła, papla' : *žvaniti* 'gadać, paplać, bredzić'; z wyabstrahowanym sufiksem *-il*, *čumil* 'człowiek bezczynny, ciekawski, gap' : *čuměti* 'gapić się'; rzadko od osnów na *-ě-ti*, *haněl* 'kto lubi ganić' : *haniti* (: *haněti*) 'ganić' [1].

Z sufiksem *-l-o-* w bliskim związku pozostają dwa następne: *-l-a* i *-l-o*, które znalazły zastosowanie w pejoratywnych nazwach działacza. Pierwszy z nich [2] tworzy formacje męskie lub wspólno-

[1] Tvoření slov v češtině II, Československá Akademia Véd, Praha 1967, s. 86—88.

[2] Pomijam tutaj jego gramatyczną funkcję mocji.

rodzajowe. Spotyka się je w polszczyźnie, języku rosyjskim i białoruskim. Drugi posiada szerszy zasięg. Reprezentowany jest bowiem w każdym z odłamów słowiańszczyzny. Najbardziej produktywny jest jednak w językach południowych i w ukraińskim. Tworzy on nazwy zasadniczo męskie. Możliwe są jednak na gruncie poszczególnych języków wahania między maskulinum, neutrum, a czasem nawet genus commune. Zarówno w sufiksie *-l-a*, jak i *-l-o* mamy do czynienia z zastosowaniem cechy rodzajowej femininum bądź neutrum do celów ekspresywnych.

Oto przykłady:

sufiks *-l-a*

Ciekawym, jedynym jak dotąd w tej grupie wyrazem pochodzącym z czasów prasłowiańskich jest psł. ***vila*** — pol. już z końcem XV w. *wiła* msc. i fem. 'błazen, głupiec, kuglarz, półgłówek', Reczek SDPol. i L. (w dial. jednak msc. *wił* 'demon, straszydło', Karłowicz SGP), cz. *víla* fem. 'nimfa'; słe. *vila*, sch. *vila*, błg. *вила*, strus. вила 'ts.' Na gruncie słowiańskim brak odpowiedniego motywującego czasownika. Zestawia się natomiast naszą nazwę z litewskim verbum *vejù výti* 'prześladować, doganiać, dopędzać' [3].

Dla polszczyzny por. dawne *charkała* msc. 'krztuszący się często' : *charkać* 'screare', *mrugała* msc. 'który komu mruga' (L.) : *mrugać* 'nictare oculis', *jąkała* msc. 'kto się jąka' : *jąkać się* 'balbutire'; z sufiksem *-ała*, *krzykała* msc. 'krzykliwy człowiek' : *krzyczeć* 'clamare'.

W języku czeskim nazwy takie trafiają się sporadycznie, por. np. *srala* msc. 'bojaźliwy człowiek' : *sráti* 'cacare'.

W języku białoruskim i rosyjskim pejoratywne n.ag. na *-l-a* wprawdzie występują (w dialektach nawet bardzo licznie, jak zresztą cała kategoria ekspresiwów na *-a* [4]), to jednak należy mieć na uwadze, że w akających dialektach, a w ślad za nimi i w językach literackich doszło do zaabsorbowania przez tę kategorię dawnych formacji męskich z cechą neutrów na *-l-o*. Formacje

[3] O dalszych nawiązaniach Vasmer REW I 200, Fraenkel LEW II 1267.

[4] H. Safarewiczowa, Rzeczowniki na *-a* i na *-o* rodzaju męskiego w językach polskim i rosyjskim, Studia Linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Spławiński, Kraków 1963, s. 143 i n.

z pierwotnym *-l-a* rozpoznawalne są w nieakających północnych dialektach. Wydaje się jednak, że nawet w obrębie ujednoliconego już w języku literackim typu ekspresywnych nazw na *-l-a* można się dopatrywać śladów dawnego zróżnicowania. Otóż zgodnie z ogólną zasadą, ekspresiwa z cechą *-a* posiadają rodzaj wspólny [5]. Większość pejoratiwów na *-l-a* charakteryzuje się takim właśnie rodzajem. Jednakże poświadczone są i takie, które wykazują wyłączny rodzaj męski. W nich to właśnie widziałabym dawne maskulina na *-l-o* (z cechą rodzajową *-o*, por. niżej s. 106). Pewne jednak rozróżnienie tych dwu identycznych przecież co do wartości ekspresywnej typów byłoby możliwe dopiero w oparciu o szczegółową analizę większej ilości materiału dialektycznego. To zaś wykracza już znacznie poza zakres naszej pracy.

Możemy więc tylko ogólnie stwierdzić istnienie dwu powyższych typów pejoratywnych nazw działacza.

Oto kilka przykładów z pierwotnym sufiksem *-l-a*: ros. dial. psk. *блукáла* comm. 'włóczęga, wałęsający (-ca) się' : *блукáть* 'błąkać się, wałęsać się', psk. *вóпила* comm. 'płaksa' : *вóпить* 'głośno krzyczeć, płakać' (SRNG, Dal);

brus. dial. *бýркала* comm. 'zrzęda, mruk' : *бýркаць* 'burczeć', *боятáла* comm. 'gaduła, papla': *боятáць* 'gadać głupstwa', *вóйкала* comm. 'kto nieustannie jęczy' : *вóйкаць* 'stękać, jęczeć' (Nos.).

sufiks *-l-o*

W polszczyźnie w apelatywach zaświadczony jest słabo. Wyjątkowe jest pol. dawne *wlazło* 'intruz' : *włazić*; od osnowy na *-a-ti* *brzękało* pogardliwie 'brzękający' : *brzękać*. Obydwa przykłady są o tyle niepewne, że późne, XVII—XVIII-wieczne, i w dodatku pochodzące od pisarzy z kresów wschodnich. Można więc podejrzewać tu pożyczkę ruską.

Pewniejszego i wcześniejszego materiału dostarczają nazwiska typu *Wlazło*, *Weisło*, mieszczące się w ramach typu nazw działacza [6].

[5] H. Safarewiczowa, loc. cit.

[6] Por. Kurzowa Rzeczowniki na *-o* 44.

Na obszarze słowiańszczyzny południowej typ ten popularny jest szczególnie w sztokawszczyźnie [7], mniej w języku słoweńskim, por. sch. od osnów na *-a-ti* : *bȁjalo* m. 'znachor', 'owczarz', 'wróżbita', 'odczyniający uroki' : *bȁjati* 'zamawiać chorobę, zaczarowywać', *blebètalo* m. 'gaduła' : *blebètati* 'gadać, pleść', *víkalo* m. 'krzykacz' (Vuk) : *víkati* 'wrzeszczeć, krzyczeć'; od osnów na *-i-ti* : *lȁzilo* 'łazik' : *lȁziti* 'łazić, pełzać';

słe. *blebetálǫ* n. 'papla, gaduła' : *blebtáti*, *smejálǫ* n. 'śmieszek' : *smę́játi se* 'śmiać się'.

Do tego typu pejoratywnych n.ag. nawiązują bułgarskie i macedońskie żywotne formacje na *-льо*. Wprawdzie sufiks *-льо* jest bardzo późny, a jego geneza nie całkiem jasna, to jednak ze względu na funkcjonalną odpowiedniość do typu na *-l-o* umieszczamy go tutaj. Oto kilka przykładów: *крáдьло* m. pot. 'złodziej' : *крадá* 'kraść', *péвльо* m. 'beksa, mazgaj' : *peвá* 'ryczeć, płakać', *смр̀дльо* 'śmierdziuch, śmierdziel' : *смр̀дя́* 'śmierdzieć'.

Dla języków wschodnio-słowiańskich por. ros. dial. jarosł. *бажи́ло -ла* msc. 'kto natrętnie prosi' : *бажи́ть* 'gorąco pragnąć, prosić' (w tym samym dialekcie również *бажи́ла* comm. 'ts.'), vladymir. *борони́ло -ла* msc. 'kto wymachuje rękami' : *борони́ть* 'ruszać, wymachiwać rękami', archang., novogor. *вра́ло* msc 'kłamczuch' : *врать* 'kłamać' (SRNG).

Jak już wyżej wspomniano (s. 105), z pierwotnym sufiksem *-l-o* a nie *-l-a* mamy prawdopodobnie do czynienia np. w *выдава́ла* msc. 'zły zastępca' : *выдава́ть* 'wydawać, wystawiać', *втыка́ла* msc. 'kto wtyka' : *втыка́ть* 'wtykać', *размаха́ла* msc. 'kto chodzi wymachując rękami' : *размаха́ть* 'wymachiwać' (Dal).

W języku białoruskim interesujący nas typ nazw uległ prawie całkowitej likwidacji — zaświadczają go nieliczne przykłady: np. *кныхало -ла* comm. 'płaksa' : *кныхаць* 'biadolić, jęczeć', *кныпало -ла* comm. 'kto kuśtyka' : *кныпаць* 'chromać, kuśtykać' (Nos.).

W języku ukraińskim, jak już wyżej powiedziano, nazwy tego typu są natomiast produktywne, por. np. *аńйкало -ла* msc. 'człowiek bojaźliwy, tchórz' : *аńйкати* 'jęczeć, biadolić', *брехáло -ла* msc. 'kłamczuch' : *брехáти* 'kłamać', *бýркало -ла* comm. 'mruk, zrzęda' : *бýркати* 'mruczeć, burczeć, zrzędzić', dial. *бухи́кало -ла* comm. 'mocno kaszlący' : *бухи́кати* 'kaszleć'; tutaj należą też popularne formacje z sufiksem *-aj-lo* typu np. *запивáйло -ла* 'pijak' : *запивáти* 'pić, oddawać się pijaństwu [8].

Przy południowo- i wschodnio-słowiańskich pejoratywnych nazwach działacza na *-l-o* należy się liczyć z możliwością wpływu na nie bliskiej znaczeniowo kategorii nomina instrumenti z identycznym formalnie sufiksem *-lo* ≒ **-dlo* tym bardziej, że proceder użycia nazwy narzędzia na *-dlo* we wtórnej semantycznej funkcji nazwy działacza jest w słowotwórstwie słowiańskim rzeczą znaną [9].

Omówione tutaj nazwy działacza na *-l-o-*, *-l-a*, *-l-o* tworzą grupę charakteryzującą się pewnymi swoistymi cechami, odróżniającymi je od innych n.ag. z sufiksalnym *-l-*. Stoją one mianowicie bardzo blisko participiów praeteriti activi typu psł. **byl-*, **nesl-*, **slyšal-*, **viděl-* itp. Nie różnią się od nich niczym pod względem morfologicznym. Oparte są tak jak tamte na temacie infinitiwu. W drodze absorpcji samogłoski tematycznej mogły się wykształcić wtórnie sufiksy *-al-*, *-il-*, *-ěl-* w połączeniu z odpowiednią cechą rodzajową męską, żeńską lub nijaką.

Typ ten zrobił w pierwszym rzędzie ogólnosłowiańską karierę w nazwach pejoratywnych. Zwykłe apelatywa zdarzają się rzadko. O jego nawiązaniach indoeuropejskich zob. s. 118.

2. Następny w kolejności typ słowotwórczy charakteryzuje się strukturą sufiksu *-l-i̯o-*. Tutaj wejdą również postaci wtórnie rozszerzone o zaabsorbowaną samogłoskę tematu werbalnego: *-al-i̯o-* i *-ěl-i̯o-*.

Typ ten ograniczony jest zasadniczo do obszaru północnosłowiańskiego, choć również tu i ówdzie na południu pojawiają się czasem pojedyncze formacje. Po wtóre jest to typ całkowicie nieżywotny, reprezentowany przez nieliczne tylko nazwy.

[7] P. Skok ER I 23, Leskien Skr. 237—38, Stevanović SSJ I 490.

[8] Smal-Stockyj Abriss 34—35.

[9] Kurzowa Rzeczowniki na *-o* 16.

Starą, prasłowiańską nazwą jest dial. płn. **koval'ъ* 'faber ferrarius' — pol. od XV w. *kowal* 'faber ferrarius', w dial. 'dzięcioł', dłuż. *kowal* 'faber ferrarius', cz. dial. moraw. *koval'* 'faber', sła. wsch. *kovál'*; cs. **ковалъ** (Miklosich LP); strus. XIV—XV w. **ковалъ**, ros. dial. *ковáль -аля́* (SSRLJ), ukr. *ковáль -ля́*, brus. *кавáль -ля́* 'ts.' : *kovati* (*kujǫ*) 'kuć'.

Znaczeniowo do formacji agentywnych zbliża się psł. dial. zach. i pd. **smr̥dělъ* 'kto (co) wydaje przykrą, odrażającą woń' — pol. zool. *śmierdziel* '*Mephitis*, zwierzę z rodziny kun (*Mustelidae*)', u Lindego 'rodzaj chrząszczów pięknie się lśniących, *Bupretes*', dial. 'smarkacz', kasz. *smérzël* bot. 'sromotnik bezwstydny, *Phallus impudicus*' (Lorentz PW II 300); słc. *smrdeľ -ela* '*Rhamnus alpina*', też *smrdêla* f. 'dudek pospolity, *Upupa epops*', sch. *smr̀dijelj* 'śmierdzący stwór', w Hercegowinie '*Mustela putorius*' : **smr̥̀děti* 'wydzielać przykrą, odrażającą woń, foetere'.

W polszczyźnie nazwy z sufiksem o strukturze *-l-i̯o-* są zupełnie odosobnione, por. dawne (L.) *pryskal* 'który co popryskuje' : *pryskać* 'conspergere'.

Trochę liczniej poświadczają je języki wschodnie, por. ros. *строга́ль -аля́* 'kto struga, strugacz' : *строга́ть* 'strugać', dial. pd. *шура́ль* 'palacz' : pd. *шурова́ть* (*печь*) 'ruszać węgle pogrzebaczem', *враль -аля́* 'kłamca', dial. wołogod. 'kto mówi nieprzyzwoite rzeczy', archang., psk. 'bajarz w gromadzie rybackiej', dial. też *вра́ля -ли* msc. 'kłamca' (kostrom.) : *врать*; z sufiksem *-al-i̯o-*: stare *шва́ль -ля* 'krawiec' : *шить шью* 'szyć';

ukr. *скрипа́ль -аля́* 'skrzypek' : *скри́пати* 'skrzypieć; rzępolić'; z sufiksem *-al-i̯o-*: *пердáль* 'qui pedit' : *пердíти* 'pedere'.

Zaznaczyć jeszcze należy, że tak jak w poprzednim typie, tak i tutaj może pojawić się cecha rodzajowa femininum, nadająca nazwie charakter pejoratywny, por. więc np. ros. dial. *враля* msc. 'kłamczuch'.

Strukturę sufiksu *-ěl-i̯o-* poświadcza psł. dial. płn. **korstělъ* nazwa dla kilku ptaków z rodziny chruścielowatych, Rallidae, głównie *Rallus* L. i *Crex crex* — pol. *chruściel*, dawne też *chrościel* (już w XIV w.), dial. również *krościel* (Strutyński PNP 63, 64), stcz. *chřástel*, *chřiestel*, dial. moraw. *chřástel*, *křístel* (Machek SE[2] 207), sła. *chráščeľ*, *chráštel*, *chrástel*, *kriaštel* (Ferianc SNV 33); scs. Syn. i cs. serb. XV w. **крастьлъ -ли** f. (SSJ); strus. **крастьлъ**, **крастель**, ros. *коростéль -ля́*, ukr. dial. *коростíль* (Żel.).

Formacja oparta na jakiejś dźwiękonaśladowczej podstawie **korst-*, od charakterystycznego suchego dźwięku wydawanego przez ptaka (por. pol. dawne myśl. *chrosnąć* 'wydać głos właściwy chruścielowi', SW, stpol. XVI w. *chrostać* 'ts.', Strutyński PNP 91). Może pokrewne lit. *kir̃sti kertù* 'rąbać, uderzać' [10].

Twory z nagłosowym *χ-* wtórne, prawdopodobnie pod wpływem również onomatopeicznego, zbliżonego głosowo **χvorst-* (por. pol. *chrust* 'suche gałązki', dawne *chrost*, cz. *chrastí*, *chřastí*).

3. Typ słowotwórczy charakteryzujący się strukturą sufiksu *-l-ьji*. Jego budowa etymologiczna jest jasna. Mamy tu do czynienia z kumulacją dwu sufiksów agentywnych: tego samego *-l-*, które wystąpiło w poprzednio omówionych typach oraz *-ьji*, o którym zob. s. 42 i n.

Niniejszy typ kontynuują języki południowo-wschodniego obszaru słowiańszczyzny oraz czeski. Obszarowi polsko-pomorskiemu i obydwu językom łużyckim nie jest znany.

W najczystszej postaci odnajdujemy go w staro-cerkiewno-słowiańskim **калии -лиꙗ** msc. 'lekarz', 'pomocnik', 'zbawca', stsłe. **бали** 'ts.' (Fragm. fryz.), śrbłg. **калии** 'czarodziej, zaklinacz'; strus. **калии** 'czarodziej', 'lekarz', ros. przestarz. *бáлий* 'ts.' Formacja zawiera pierwiastek werbalny **ba-* por. cs. **бàяти** 'fabulari, incantare' (= pie. **bhā-* 'mówić', por. gr. φημί 'mówię', łac. *fŏr fārī* 'ts.' [11]).

Z późnych tekstów cerkiewnych (serb. XVI w.) znany jest jeszcze jeden wyraz o identycznym przyrostku: **тъкалиꙗ** 'textor' : **тъкати тъкѫ** 'texere' (Miklosich LP).

Dobrze poświadczony jest dalej w staroczeskich dwurodzajowych (męskich lub żeńskich w zależności od oznaczanej osoby) nazwach: *přędlí* (*přadlí*) m.f. 'netor, netrix' : *přísti* (*přásti*) 'prząść', *pradlí* m.f. 'lotor, lotrix' : *práti* 'prać', *švadlí* m.f. 'sutor, sutrix : *šíti*, *šívati* 'szyć'.

[10] Vasmer REW I 632—33, Machek SE[2] 207, Berneker SEW 575—76.
[11] Pokorny IEW 105—106.

W językach natomiast południowych, a na wschodzie głównie w dialektach rosyjskich — interesujący nas typ kontynuowany jest pośrednio przez żeńskie n.ag. (pd. *-lja* i wtórnie wyabstrahowane *-alja*, *-ilja*; ros. *-лья*, *-алья*, ukr. *-лля*).

W języku serbsko-chorwackim i słoweńskim jest to typ produktywny. Szczątkowo poświadczony jest w bułgarskim, a na wschodzie — w ukraińskim:

sch. *prẽlja* 'prządka' : *prẽsti prédēm* 'prząść', *švãlja* 'szwaczka' : *šíti šíjēm* 'szyć', *prãlja* 'praczka' : *prãti* 'prać', *nízãlja* 'która nawleka' : *nízati* 'nizać, nawlekać'; *pèrīlja* 'praczka', *dòīlja* 'mamka' : *dòjiti* 'karmić piersią', *ròdīlja* 'położnica' : *ròditi* 'rodzić', *plètīlja* 'kobieta robiąca na drutach' : *plèsti plètēm* 'pleść, robić na drutach'. Widoczna tu wszędzie długość sylaby przedsufiksalnej dowodzi, że pierwotnie istniał tu właśnie sufiks o strukturze *-ьj-*, a nie *-*(j)a* [12];

słe. *dojílja* 'mamka' : *dojíti*, *drę́mlja* 'ospała kobieta' : *drę́mati* 'drzemać', *prę́lja* 'prządka' : *prę́sti prę́dem*, *rodílja* 'rodzicielka' : *rodíti*, *šiválja*. *šivílja* 'szwaczka' : *šívati* [13];

błg. dial. kjustendil. *родúл'а* 'położnica' : *родя́, ткал'я* 'tkaczka' : *тъка* (Umlenski Kjustendil 256, 263);

ros. dial. jarosl. *бра́лья* 'robotnica zdejmująca wzór, deseń' : *брать*, *пря́лья* 'prządka' : *прясть прядý* 'prząść', *спа́лья* 'kobieta śpioch' : *спать*, dial. vołog. *тка́лья* 'tkaczka' : *ткать*, perm. archang. *вра́лья* 'kłamczucha' : *врать*;

w ukraińskim typ ten zaświadcza wyjątkowe *породи́лля* 'położnica' [14].

Na obszarze więc południowej i wschodniej słowiańszczyzny rozwój starego, prasłowiańskiego typu dwurodzajowych n.ag. na *-lьji* poszedł w kierunku zawężenia go do nazw żeńskich. Mechanizm przemian, tj. punkt wyjścia i etapy tego rozwoju należą już do indywidualnych faktów słowotwórczych każdej grupy językowej [15]. W każdym razie za późnością tego zjawiska, przynajmniej na południu, przemawia utrzymanie form pierwotnych w języku cerkiewnym.

[12] Bošković RS 145, por. także Leskien Skr. 167 i 202.
[13] Bajec Besedotvorje I 35, też Bošković RS 144.
[14] Smal-Stockyj Abriss 37.
[15] Szczegóły zob. Bošković RS 143—147 i 153—154.

4. Przechodzimy z kolei do nieproduktywnego już nigdzie typu formacji z sufiksami o strukturze *-el-o-* (*-el-a*) i *-el-jo-*. Typ ten ilustruje kilka wyrazów, a wśród nich szczególnie interesujące nas nazwy, należące jeszcze do prasłowiańskiego zasobu leksykalnego. Oto one:

z sufiksem *-el-o-* (*-el-a*)

psł. ***kvičelъ*** (***kvičela***) 'co wydaje dźwięk podobny do kwiku, zwykle ptak *Turdus pilaris*' — pol. od XVI w. *kwiczoł* '*Turdus pilaris*', dial. też 'prosię' (krak., Karłowicz SGP), głuż. *kwičel -le* f. '*Turdus pilaris*', cz. przestarz. i dial. *kvíčela*, sła. dial. *kvíčela*, *cvíčel*; sch. *kvičela* (z XVII w., może pożyczka z czes.); ukr. dial. *квичóла* (Żel.); na temacie bezokolicznika oparte postaci stpol. i dial. *kwiczał*, *kwiczal*, cz. *kvíčala* [16]; = psł. onomatop. ***kvičati*** *kvičǫ* 'kwiczeć'.

psł. ***bъčela*** 'pszczoła, *Apis mellificia*' — pol. od XV w. *pszczoła*, dawne i dial. *pczoła*, kasz. *pščoła*, połab. *celă* (= **bъčela*), dłuż *cola*, głuż. *pčoła*, cz. od XIV w. *včela*, sła. *včela*, dial. *pčola*; słe. *čebẹ̑la*, dial. *bəčẹ̑la*, *bčẹ̑la*, sch. od XIV w. *pčèla*, dial. *čèla*, *pšèla*, scs. **бъчела** (Mar., Ass.) i **бьчела** (Syn.), cs. **бъчела**, błg. *пчелá*; strus. od XI w. **бъчела**, **бьчела**, ros. *пчелá*, *-лы́*, ukr. *бджолá* dawniej *пчеля́*, *пчолá* (Żel.), brus. *пчалá*.

Najsłuszniejszą wydaje się etymologia łącząca wyraz z psł. dźwiękonaśladowczym **bučati* m. in. 'brzęczeć (o głosie pszczół)' [17].

Rzadki sufiks o strukturze *-el-o-* obecny jest np. w pol. dawnym *szepioł* 'sepleniący' (XVI w. Ł.), por. także deminutivum *szepiołka* msc. 'ts.' (XVI—XVII w. Reczek SDPol.): stpol. *szepleć* 'seplenić' (Brückner SE 547). Etymologicznie wyraz ten wiąże się z onomatop. *szeptać*, por. scs. **шьпътати** 'ts.'

Nazwą o charakterze agentywnym jest dalej pol. *żywioł* w dawnym (już XV w.), a zachowanym jeszcze w dial. pn.-wsch. znacze-

[16] Sławski SE III 485.
[17] Brückner SE 446, o innych etymologiach zob. Vasmer REW II 471.

niu 'to, co żyje, żyjątko, stworzenie, gadzina'. Por. paralelne brus. *живёла* f. 'żywe stworzenie'. Dla nazwy tej można by przyjąć bezpośrednią motywację czasownikową: byłaby to więc formacja oparta na temacie praesens stpol. *żywę* (≈ psł. **živǫ*) [18].

z sufiksem *-el-jo-*

psł. **čьmel'ь* : **sčьmel'ь* 'trzmiel, Bombus' — stpol. *czmiel, szczmiel*, dziś *trzmiel*, połab. *stamil*, dłuż. *tśmel*, głuż. fem. *čmjela*, cz. *čmel, št'mel*, stcz. też *ščmel*, sła. *čmeľ*; słe. przestarz. *čmẹ̑lj*; ros. *шмель -ля*, dial. *чмель, щéмель*; por. także z suf. *-ěl'ь* ukr. *чміль чмеля́* i brus. *чмель чмяля́*. F. Sławski (SE II 378) ze względów znaczeniowych wiąże ten wyraz z czasownikiem **(š)čьmiti* : *ščemiti*, por. słe. *ščmíti ščemẹ̑ti* 'powodować piekący ból', ros. *щемúть* 'sciskać, dławić'.

Podstawową strukturą sufiksu *-el-* a jednocześnie wahaniami w zakresie tematu i rodzaju charakteryzuje się psł. **žužel'ь* msc. (≈ *-el-jo-*) : **žuželь* fem. (≈*el-i-*) 'co chrobocze, brzęczy: różne rodzaje chrząszczy, szczypawek itp.' — cz. dial. *žúžel, žoužel, žóžel, žížel* f., rzadko msc. 'dżdżownica' (Přír. slov.), sła. dial. *žúžel* 'owad' (Kálal); słe. *žúžel -ẹ̑li* f. 'insekt, chrząszcz', cs. **жоужель** f. 'scarabeus', błg. dial. *жýжел* 'piewik, *Cicada orni*' (BER 556—57); strus. **жоужель** msc. 'żuk', ros. przestarz. *жýжель* f. 'szczypawka, *Carabus*' (Dal), brus. *жýжаль* msc. 'ts.'; por. też z tematem na *-ja* słe. *žužẹ̑la*; rozszerzone przy pomocy sufiksu *-ica*: głuż *žuželica* 'insekt *Procrustes*'; słe. *žužẹ̑lica* 'chrząszczyk', ros. *жýжелица* ukr. *жýжелиця* 'szczypawka' (Żel.). Do dźwnaśl. **žužžěti žužžǫ* 'chrobotać, brzęczeć'. Znane też są postaci oparte bezpośrednio na temacie bezokolicznika, stąd struktury *žuža-l-*, por. cz. *žížala*, sła. *žúžala*.

5. Rzadkie są n.ag. z postacią sufiksu *-ьl-o-*. Prasłowiańską nazwę reprezentuje ***susьlь* : **sysьlь* 'gryzonie z rodziny wiewiórkowatych i pilchowatych *Sciuridae* i *Muscardinidae*: *Citellus* i *Myoxus glis*'.

***susьlь* dial. płn. '*Citellus*' — pol. *susel susła* (u L. od XVII w.),

[18] Inaczej Doroszewski PF XIV 67.

dial. 'świszczek' (przypuszczalnie z tej samej rodziny 'świstak, *Marmota marmota*'), głuż. demin. *suślik* (Zeman); sle. demin. *sûslik*, też dial. (Plet.); strus. **соусълъ, соусоль** ros. demin. *сýслик*, ukr. dial. *сýслик* (URS, Leks. Bjul. II 94), brus. *сýслік*;

***sysьlь* — cz. *sysel -sla* '*Citellus*' i jako przezwisko, stcz. 'glirio, *Myoxus glis*' (Flajšhans Klaret), sła. *sysel' -sl'a* '*Citellus*'; por. też z apofonią samogłoski rdzennej błg. *сúсел* '*Myoxus glis*' i bot. 'oset kędzierzawy, *Carduus crispus*', dial.banat. *сúсел* '*Myoxus glis*' (Stojkov Banat 228).

Obydwie formacje związane z dźwknaśl. **sysati* 'sibilare'. W **susьlь* widoczny jednak wpływ czasownika **sьsati*, **sysati* 'ssać' i form na nim opartych. Stąd więc pojawiające się tu i ówdzie znaczenia 'osesek' (por. np. błg. *сúслік* Vasmer REW III 50, brus. dial. *сýслік*, Nos.).

6. Podobnie wyjątkowy w funkcji formantu agentywnego jest na gruncie słowiańskim sufiks *-yl-jo-*. Zaświadcza go dobrze kilka nazw nieosobowego wykonawcy czynności:

psł. ***badyl'ь* 'bezlistna kłująca łodyga; roślina kłująca' — pol. *badyl* 'uschła, pozbawiona liści łodyga', pl. *badyle* 'chwasty' (MAGP VIII m. 338), *badyl* 'noga łosia lub jelenia', u Karłowicza SGP *badyle* pl. 'rogi jelenia', sła. dial. wsch. *badíl*; ros. dial. pd.-wsch. *бадúль -ыля* 'suche źdźbło', brus. *бадыль -ыля́* 'bezlistna łodyga' (sł. pol.-brus.). Por. też derywaty, ros. dial. *бадылéк -лькá* 'roślina poziewnik szorstki, *Galeopsis tetrahit* L.', ukr. coll. *бадúлля* 'nać, łodygi, źdźbła', brus. *бадылле* 'ts.' Verbum: psł. **badati*, iterativum do **bosti bodǫ* 'bóść, kłuć'. Obok powyższej, pojawia się również formacja oparta na czasowniku podstawowym: słe. *bodílj* 'zapalenie płuc', sch. *bòdīlj -ljа* 'ostrze, ostra kłująca część przedmiotu', dial. *bòdīljе* 'kłująca trawa', błg. *бодúл -ли* 'kolec, cierń', ~ *-ли* 'oset'. ros. dial. *быдыль* 'łodyga rośliny' (może z **бодыль* Vasmer REW I 136).

psł. pd. i wsch. ***kovyl'ь* 'trawa osetnica, *Stipa*' — sch. *kòvilje* '*Stipa pennata*', *kovilj* 'ts.' i '*Anthyllis aurea*', błg. dial. *ковéл*, też dial. i stare *ковúл* '*Stipa captillata*'; ros. *ковúль -ыля́* '*Stipa pennata, Stipa captillata*', ukr. *ковúль -илю́*, dial. *ковúль -илý*

'Stipa', brus. *кавы́ль -ылю́* 'ts.' : **kovati kujǫ* 'bić, tłuc, uderzać';

psł. **motyl'ъ* : **metyl'ъ* 'papilio', 'pasożyt *Distomum hepaticum* i choroba przez niego wywołana';

**motyl'ъ* — pol. od XV w. *motyl* 'papilio', w dial. w różnych postaciach fonetycznych, *motal, motel, motol, miotyl* MAGP VII m. 312), cz. *motýl*, już od XIV w., w dial. też *motyl' -l'e* f. '*Distomum hepaticum*' (Bartoš DSM), sła. *motýľ* 'papilio'; słe. *motìlj* 'roślina *Cyperus flavescens*' (wg opinii ludu szkodliwa dla owiec), '*Distomum hepaticum*'; ros. *мотыль* 'larwa komara żyjąca w mule', przestarz. 'papilio', u Dala też 'glista w wątrobie owiec', ukr. *мотúль -иля* 'larwa komara', dial. 'papilio', dial. łemk. *motyl, motyla* 'ćma' (Stieber AJŁemk.), brus. *матыль -ыля* 'papilio', 'larwa komara', dial. *мóтыль -ли* f. coll. 'motyle' (Nos.);

**metyl'ъ* — pol. dial. w różnych postaciach fonetycznych, np. *metel, metyl, mętel, mętyl, mytel* 'papilio' (MAGP VII m. 312), dłuż. *mjatel* 'papilio', głuż. *mjetel, mjetl* 'ts.', sła. dial. *metel', metil', metul', mentel', mendel'* 'ts.' (Ważný JMSN 28); słe. *metìlj -tílja* 'ts.', 'choroba owiec', *metúlj* 'papilio', 'choroba owiec', sch. *mètīlj -tlja* 'pasożyt *Distomum hepaticum* i choroba wywołana przezeń', w XVII—XVIII w. 'papilio', błg. *метúл* 'pasożyt i choroba *Distomum hepaticum*', mac. *метил* 'ts.'; ros. dial. *метúль* 'papilio', 'mól', ukr. dial *метíль -мéля* 'papilio' (Hrinč.), pl. *meténť* 'dzikie pszczoły' (Żel.). Nazwa motywowana najprawdopodobniej przez czasownik **mesti*; **metati*, **motati* 'motać, kręcić', 'kołysać, chwiać, trząść', **motati sę* 'kręcić się, chwiać się'. Nazwa pochodzi zatem od trzepoczącego, nierównego lotu motyla, tak charakterystycznego dla tego owada [19]. Por. podobny rozwój znaczeniowy w niem. *Falter* 'papilio' (: gr. πάλλειν intr. 'trząść się, miotać się, skakać, drżeć').

7. Na zakończenie niniejszego przeglądu wspomnieć można jeszcze o przyrostku *-ul-* (*-i̯o-*, *-i̯a*) — przyrostku niewątpliwie prasłowiańskim, który znany jest przede wszystkim w funkcji

[19] Kiparsky VJa V (1956) 134—35, Kluge EW[18] 183.

tworzenia wszelkiego rodzaju ekspresiwów i to głównie w derywacji nominalnej [20].

W kilku językach pojawiają się zbudowane również za pomocą tego przyrostka, nacechowane ekspresywnie dewerbalne nazwy działacza.

Trudno jednakże stwierdzić z całą pewnością, czy ten typ n. ag. znany już był prasłowiańszczyźnie, czy też rozwinął się niezależnie w poszczególnych językach w oparciu o naturalne w słowotwórstwie zjawisko rozszerzania możliwości derywacyjnych produktywnych formantów.

Zaznaczamy tutaj więc tylko obecność takiego typu nazw działacza i zilustrujemy go kilkoma przykładami z niezbyt zresztą obszernego w tym zakresie materiału:

pol. z twardą odmianką spółgłoski sufiksalnej *gadula* comm. 'gerro' [21] : *gadać* 'mówić, rozmawiać' i *szczekula* msc. 'pies ustawicznie szczekający' (L. z XVII w.) : *szczekać*;

cz. *řehtula* 'kobieta często śmiejąca się' : *řehtati* 'rżeć; chichotać', *sroula* i przestarz. *sroul* msc. wulg. 'niedołęga, słabeusz' : *srati* 'cacare';

sła. *vrtul'a* 'mucha, której larwy niszczą niektóre rodzaje owoców, *Rhagoletis cerari*' : *vrtiet'* 'wiercić';

słe. *blebetúlja* 'gaduła, papla' : *blebetáti* 'mówić bzdury, paplać';

sch. *brèculja* 'wielka mucha, *Musca maior*' : *brécati* 'pulsare, strepere, susurrare', dial. *drèmulja* f. 'śpioch' : *drémati* 'drzemać', *rodulja* f. 'położnica' (Stulić) : *ròditi, sòpulja* f. 'nazwa pewnego gatunku żmiji' : *sòpiti* 'ciężko dyszeć';

ros. dial *брезгýля* comm. 'wybredny (-na) w jedzeniu': *брéзгать* 'brzydzić się, gardzić', *сидýля* comm. 'kaleka, kto nie może chodzić' : *сидéть* 'siedzieć', *побегýля* comm. 'włóczykij' : *побéгать* 'pobiegać trochę', *жизýля* f. 'pchła, insekt', 'żyjątko' : *жить, живáть* 'żyć, egzystować' (Dal);

[20] S. Warchoł, W sprawie genezy i funkcji sufiksu *-ula*, Z polskich studiów slawistycznych III, Warszawa 1968, s. 55—63, także A. Zaręba, Ze związków językowych polsko-czesko-słowackich. (Rodzinny przyrostek *-ula*) Studia z filologii polskiej i słowiańskiej V, Warszawa 1965, s. 457—464.

[21] S. Warchoł, op. cit., s. 57.

ukr. dial. *рикýля* f. 'pieszczotliwa nazwa krowy' : *рикáти* 'ryczeć', *хапýля* f. 'w zagadce : kotka' : *хапáти* 'chwytać, łapać' (Hrinč.).

Materiał słowiański w zakresie nazw działacza, zawierających w części sufiksalnej podstawowy element *-l-* cechuje jak widać duże zróżnicowanie formalne, semantyczne, a także niejednolitość pod względem stopnia produktywności i geograficznego rozmieszczenia poszczególnych typów słowotwórczych.

Zróżnicowanie formalne przejawia się obecnością sufiksów o rozmaitych strukturach. Obok więc struktur prostych, zawierających samo podstawowe *-l-*, ewentualnie wraz z wtórnie zaabsorbowaną samogłoską tematu werbalnego (*-a-l-*, *-i-l-*, *-ě-l-*), pojawiają się struktury złożone: *-el-*, *-ъl-*, *-ul-*, *-yl-*. Cecha tematu, w połączeniu z którą struktury te tworzą w prasłowiańszczyźnie jednorodny dopiero taki czy inny sufiks, etymologicznie często okazuje się dodatkowym formantem agentywnym nawarstwionym, czy dołączonym do sufiksu głównego. Tak jest w przypadku pd.-wsch. sufiksu (*-a-*, *-i-*) *l-ьji*. Jeśli chodzi o sufiksy *-l-i̯o-*, *-el-i̯o-*, *-yl-i̯o-*, to nie da się autorytatywnie rozstrzygnąć, czy mamy tu do czynienia z konglutynatem dwu agentywnych formantów (*-i̯o-* jak np. w **vod'ь*), czy też drugi komponent jest tylko prostym wykładnikiem przynależności do określonego tematu. Obocznośc bowiem typu: temat twardy : temat miękki jest w sufiksach zjawiskiem powszechnym, por. repartycje typu *-kъ* : *-čь*, *-χъ* : *-šь*.

W nazwach natomiast nacechowanych emocjonalnie (pejoratiwa, hipocoristica) pojawia się często cecha rodzaju-tematu *-a*, *-i̯a*, *-o* (rzadziej *-i̯o-*), będąca w morfologii słowiańskiej słowotwórczym środkiem służącym do tworzenia wszelkiego rodzaju ekspresiwów.

Interesujące nas nazwy działacza wykazują dalej zróżnicowanie semantyczne. Obok więc n.ag. zwykłych, tj. nie zawierających żadnych treści emocjonalnych, powszechnie występują nazwy ekspresywne, szczególnie pejoratiwa. Wartość ekspresywna jako wyłączna, względnie dominująca cecha derywatu związana jest nader często z określonym typem sufiksu, np. *-lъ -la -lo*, *-uli̯a*.

Geograficzny zasięg występowania poszczególnych sufiksów jak też ich produktywność kształtuje się na obszarze słowiańszczyzny różnie. Zresztą w odniesieniu tylko do niewielu można w ogóle mówić o produktywności. Z punktu widzenia słowiańszczyzny jako całości, stosunkowo największą żywotnością odznacza się grupa sufiksów *-lъ -la -lo*, co wydaje się pozostawać w związku z ich funkcją tworzenia przede wszystkim ekspresiwów. Do obszaru południowo-wschodniego ograniczony jest zasięg sufiksu *-lьji* i jego kontynuantów. Sufiksem występującym zasadniczo na północy jest natomiast *-li̯o-* (= *l'ь*). Pozostałe, nieproduktywne sufiksy pojawiają się na terenie mniej więcej całej słowiańszczyzny bądź w całkowicie zleksykalizowanych ogólnosłowiańskich formacjach, bądź też rozsianych tu i ówdzie pojedynczych, niewątpliwie nowszych derywatach.

Omawiane tutaj nomina agentis stanowią kategorię wchodzącą w zakres systemu dewerbatiwów, u podstaw którego leży zasadnicza, imieniotwórcza, strukturalna funkcja sufiksalnego elementu *-l-*. W systemie tym nomina agentis stoją najbliżej przymiotników werbalnych, przejawiających na gruncie słowiańskim największą produktywność w gramatycznej funkcji participium (praesentis activi).

Dewerbatiwa, a więc i n. ag. na *-l-* są w słowiańszczyźnie dziedzictwem praindoeuropejskim. Stąd wyraźne i liczne nawiązania indoeuropejskie. Wskazując na nie, należy mieć na uwadze jedynie paralelizm w zakresie funkcji odziedziczonego z epoki praindoeuropejskiej formantu *-l-*. Wybór zaś środków morfologicznych, tj. takiej, czy innej struktury sufiksu z jego konstytutywnym elementem *-l-* należy najczęściej już do indywidualnych faktów słowotwórczych danej grupy, czy danego indoeuropejskiego języka. Mogą i tu zaistnieć zbieżności, jak np. powtarzające się w kilku indoeuropejskich grupach językowych struktury sufiksu *-āl-* czy *-ēl-*, a wynikające z tej samej tendencji do absorpcji wygłosowej samogłoski tematu werbalnego, por. psł. **kov-al-i̯o-*, łac. *mān-āl-is* 'płynący, cieknący' : *mānāre*[22], gr. σιγ-ηλ-ός : σῑγάω

[22] Otrębski-Safarewicz GHŁ I 267.

(zob. niżej); psł. **korst-ĕl-i̯o-*, lit. *iš̃dỹk-ėl-is* 'swawolnik' : *iš̃dỹkti* 'rozpuścić się, rozhultaić się' [23]; tutaj ewentualnie łac. *crūd-ēl-īs* 'okrutny' : *crūdēscō* 'stawać się surowszym' : *crūdūs* 'surowy, okrutny' [24].

Słowiańskie nazwy działacza omawiane w tym rozdziale zestawia się więc: z łacińskimi przymiotnikami czynnościowymi na *-ulus*. Por. *bĭbŭlŭs* 'chętnie pijący, wiecznie spragniony' : *bibō* 'pić', *crēdulus* 'łatwowierny, dobroduszny' : *crēdō* 'ufać, wierzyć'; urzeczownikowione *discipulus* 'uczeń' : (—) *capiō* 'jąć; pojąć, zrozumieć, opanować', *figulus* 'garncarz' : *fingō* 'kształtować, tworzyć' [25]. Por. także grecki, nieproduktywny typ przymiotników werbalnych w rodzaju σιγηλός 'milczący' : σῑγάω 'milczeć' [26].

Bliskie związki słowotwórcze łączą słowiańszczyznę z językami bałtyckimi, por. formacje o wartości agentywnej, charakteryzujące się sufiksami *-l-o-* np. lit. *par̃plas* 'kraczący, skrzeczący, chrapiący' : *par̃pti* 'chrapać', łot. *kraukls* 'kruk' : *kraũkti* 'krakać, skrzeczeć', *dēls* 'syn', dosł. 'niemowlę, ssesek' : *dēt*, dial. 'ssać' i dalej pejoratywne nazwy osób, jak lit. *krỹpla* 'kto chodzi jak kaczka' : *krỹpsti* 'chylić się na prawo to na lewo', *rė́kla* 'krzykacz, płaksa' : *rė́kti* 'krzyczeć' [27]. Por. w dalszym ciągu litewskie n.ag. na *-l-ys* (**-l-i̯o-*), np. *vedlỹs* 'drużba' : *vèsti* 'prowadzić' [28].

O formalnym i funkcjonalnym pokrewieństwie wszystkich tych formacji decyduje leżący u ich podstaw odziedziczony z prajęzyka indoeuropejskiego formant *-l-*, którego zasadniczą funkcją w praindoeuropejszczyźnie było tworzenie przymiotników werbalnych [29].

[23] Otrębski GJL II 119, Leskien BN 464.
[24] Brugmann Grundriss 369.
[25] Leumann LLF 217.
[26] Leumann LLF 217, Chantraine FN 241, Schwyzer GG 483.
[27] Leskien BN 451—454 i Otrębski GJL II 104.
[28] Otrębski GJL II 105 i Leskien BN 455.
[29] Benveniste IIS 69, a także Brugmann Grundriss 360 i n., Meillet Wstęp 227, Chantraine FN 237.

V. FORMACJE Z PODSTAWOWYM SUFIKSALNYM ELEMENTEM *-χ-*

Rozpatrywana obecnie grupa nazw działacza należy, podobnie jak dwie poprzednie, do niezwykle zróżnicowanych pod względem typologicznym. Pozostaje to w związku z różnorodnością struktur sufiksalnych opartych na zasadniczym, konstytutywnym elemencie *-χ-*. W strukturach tych w charakterze komponentu poprzedzającego *-χ-* występują niemal wszystkie samogłoski. Po wtóre, wszystkie struktury pojawiają się w odmiance twardo- i miękkotematowej i dalej — z cechą rodzajową męską lub żeńską. Oto one: *-χъ* (*-χa*), *-aχъ* (*-aχa*), *-iχъ* (*-iχa*), *-eχъ* (*-eχa*), *-oχъ* (*-oχa*), *-uχъ* (*-uχa*) : *-šь* (*-ša*), *-ašь* (*-aša*), *-išь* (*-iša*), *-ešь* (*-eša*), *-ošь* (*-oša*), *-ušь* (*-uša*) [1].

Nomina agentis tworzą powyższe sufiksy regularnie w drodze derywacji dewerbalnej, lub rzadziej — od abstraktów werbalnych. Do kategorii nazw agentywnych, skutkiem wtórnych procesów semantycznych, zbliżać się mogą również formacje oparte na tematach nie mających żadnego związku z czasownikiem. Są to jednak wypadki wyjątkowe.

Derywacji dewerbalnej zawdzięczają swą postać struktury typu *-aχ-*, *-iχ-* powstałe w drodze absorpcji samogłoski tematu werbalnego.

Interesujące nas tutaj nazwy tworzą swoisty pod względem semazjologicznym zespół. Ich odrębność wiąże się z silnym nacechowaniem ekspresywnym, co z kolei jest konsekwencją prymarnej hipokorystycznej funkcji elementu *-χ-* [2].

[1] Zob. s. 66. przypis 5.
[2] Kuryłowicz Onomastica X (1965) 180.

Takie ekspresywne nazwy działacza są żywotne na części wschodniego (głównie język rosyjski i ukraiński) i południowego (słoweński i serbsko-chorwacki) obszaru słowiańszczyzny. I tutaj widoczne jest jednak zróżnicowanie. W językach wschodniosłowiańskich, do których nawiązuje również słoweński, przeważa typ sufiksów z serii twardotematowej, natomiast w serbsko-chorwackim pewną, znaczną nawet popularność zdobyły sufiksy serii miękkotematowej. W pozostałych językach powyższe formacje ekspresywne poświadczone są słabiej.

Zasadnicza ekspresywna funkcja przyrostków z elementem -χ- wyznacza poniekąd zakres stosowalności nazw przez nie urabianych: należą one zasadniczo do języka potocznego i ludowego.

W tej to również ekspresywnej funkcji przyrostków należy upatrywać przyczyn znikomej ilości, przy stosunkowo obszernym materiale, starych, prasłowiańskich nazw. Zachowało się ich kilka, lecz przeważnie ze skostniałym już, zintelektualizowanym znaczeniem.

Przytoczę obecnie materiał leksykalny, zawężając go jednak 1° do formacji prasłowiańskich, 2° formacji o sufiksach należących do serii miękkotematowej [3].

1. Czasów prasłowiańskich sięgać może przede wszystkim ogólnosłowiańska nazwa **ženixъ* 'pan młody, oblubieniec, narzeczony, sponsus' — stpol., dziś w dial. *żenich*, głuż. *ženich* (Zeman), cz. już od XIV w. *ženich* (Flajšhans Klaret), dial. *ženich*, sła. *ženích*; słe. *žénih*, sch. przestarz. *žènīh*, dziś *žènīk* (Vuk, RS AN), scs. женихъ, błg. pot. *женúх*; strus. женихъ, ros. *женúх -хá*, ukr. *женúх -хá*, brus. *жанúх -хá* : **ženiti sę* γαμεῖν;

dialektyzmem północnym (wraz ze słoweńskim) jest **pьzduχъ* : **pьzd'uχъ* 'qui pedit' i **pьzduχa* : **pьzd'uχa* fem., głównie jako nazwa botaniczna — stpol. *bzducha* 'sierpica pospolita, *Falcaria vulgaris* Bernh.' (Sł. stpol. z XV w.), dial. *bzducha* : *bzdziucha* 'bylica, *Artemisia* L.' (łęcz.), kresowe 'purchawka, *Lycoperdon bovista* L.' i 'szalej jadowity, *Cicuta virosa* L.', *bździuch* 'czarna porzeczka, *Ribes nigrum* L.' (Karłowicz SGP), kasz. *bzdëxa* 'bylica polna, *Artemisia campestris* L.' (Sychta SK), sła. dial. *bzdúch* 'qui pedit' (Kálal); słe. *pezdúh* 'ts.'; ros. u Dala *бздюхá* '*Lycoperdon bovista*', zachodnie *бздюх* 'tchórz: mustela putoria', ukr. *бздюхá -хи* '*Lycoperdon bovista*' i 'pluskwiak *Pentatoma*' (Hrinč.), u Żelechowskiego też *бздюх* fem. *бздюхá* 'owad Blattwanze (*Cimex baccarum*)', brus. dial. *бзьдзюха* 'qui pedit', też 'pluskwiak *Pentatoma*' (Saternik Červ.). Od **pьzděti* 'pedere'.

Niewątpliwie prasłowiańska jest nazwa, oznaczająca niemal na całym obszarze słowiańskim kilka roślin, przede wszystkim z rodziny krzyżowych, *Cruciferae* — głównie zaś: rzeżuchę *Cardamine* L. (*pratensis*, *amara*), pieprzycę, *Lepidium* L. i rukiew, *Nasturtium* R. Br. Jej postać rekonstruuję jako psł. **žer'uχa*, z rdzeniem **žer-* (: **gor-*, por. psł. **gorěti* 'ardere' = pie. **g*her-* 'fervens' [4]). Pierwotne znaczenie: 'ta co pali, piecze' — od piekącego, gorzkiego smaku tych roślin.

Widoczne prawie wszędzie wahania w pisowni — niezależnie od faktu, że jest to zjawisko często spotykane w nazwach botaniczno-zoologicznych — zdają się wskazywać na kontaminację z rdzeniem **rěz* — (**rězati* 'ciąć'). W kilku też językach nazwa służy również do oznaczania roślin o ostrych, lancetowatych liściach, jak np. pszonaka, *Erysimum* L. (czes., pol.), czy turzycy, *Carex* L. (pol. dial.).

Występują tu poza tym oboczności w zakresie postaci sufiksu. Oto materiał:

pol. *rzeżucha* '*Cardamine*', stpol. *rzerzucha*, *żerucha*, *rzeżycha* (Brückner SE 475), również inne rośliny z tej rodziny, np. 'rodzaj gorczycznika, *Erysimum barbarea*; *Nasturtium orientale*; pieprzyca, *Lepidium*', w dialektach 'rośliny z rodziny turzycowatych (*Carex* L.)', dłuż. przestarz. *žeruch*, dziś *žeruš*, *žoruš* 'kurzyślad, kurze ziele, *Anagallis* L.', 'jaskier rozłogowy, *Ranunculus repens* L.',

[3] Sufiksy serii twardotematowej szczegółowo opracowane zostały przez P. Smoczyńskiego, Słowiańskie imiona pospolite i własne z podstawowym *-ch-* w części sufiksalnej, Łódź 1963. Autor przedstawia bogaty i wyczerpujący materiał dotyczący m. in. kategorii nazwy działacza. Nie będę więc tutaj materiału owego powtarzała.

[4] Pokorny IEW 493.

głuż. *žerich* '*Anagallis* L.', cz. *řeřicha*, dial. *řeřucha*, *řeřocha*, *řežucha*, *žeřucha* 'pieprzyca, *Lepidium*', *řeřicha*, też '*Cardamine*', stcz. *žeřucha*, *žeřicha* '*Lepidium*' i '*Nasturtium*' (Machek ČSR 60, 67, 68), sła. *žerucha*, *žeřucha* 'stulisz, *Sisymbrium* L.; pszonak, *Erysimum*; *Cardamine*', *režucha*, *řeřicha* '*Lepidium*; *Nasturtium*; *Cardamine*' (Buffa SBN 340, 354); sch. *režucha* '*Cardamine*; *Nasturtium*' (Simonović BR 96); ros. *режýха*, *резýха*, *жерýха* '*Nasturtium*', zach. *режýха* '*Lepidium*' (Dal), ukr. *режýха*, *жерюха* '*Cardamine*' (Makowiecki Sł. bot.).

I jeszcze dwie formacje o szerszym zasięgu:

ležuχ(ъ) 'kto, co leży', osobowo 'leń' — pol. dawne i dial. *leżuch*, dial. też 'górna część ramy okiennej w chacie góralskiej' (Karłowicz SGP), sła. *ležúch* 'leń'; słe. *ležúh* 'ts.'; ukr. *лежýх -хá* 'ts.', też 'powalone drzewo', 'ptak kozodój, *Caprimulgus europaeus*' (Hrinč.) : *ležati* 'leżeć';

pětuχ(ъ) 'kogut' — pol. przestarz. i dial. *pietuch* (L. od XVI w., dial.: Karłowicz SGP); ros. *петýх -хá*, ukr. dial. *петýх* (Leks. Poles'ja 459), u Żelechowskiego demin. *пимушóк* 'kogucik', brus. dial. *пятухú* 'pora piania kogutów' (Nos.). Od **pěti pojǫ* 'canere'.

2. Przy obserwacji całości materiału dotyczącego nazw z sufiksalnym *-χ-* nasuwa się uwaga, że formacje miękkotematowe tworzą tu późniejszą, nowszą pod względem typologicznym warstwę. Cechuje je jak najdalej posunięta ekspresywność, w związku z czym prawie w ogóle nie spotyka się wyrazów o treści intelektualnej. Nie ma wśród nich, jak się zdaje, pewnych prasłowiańskich jednostek.

Poszczególne typy słowotwórcze niech zilustrują poniższe przykłady:

-(a)šь, *-(i)šь*, *-(i)ša* : sch. *blebètāš -ága* 'gaduła, papla' : *blebètati*, *čegr̀tāš -ága* 'ts.' : *čegŕtati* 'grzechotać', *igraš* 'gracz' : *ìgrati*, *pràvdāš -ága* 'kłótnik' : *prāvdati* 'procesować się, kłócić się', *pr̀tljāš -ága* 'gaduła, papla' : *pr̀tljati*, *spr̀dāš -ága* 'jw.' : *spŕdati*;

por. jeszcze wyjątkowo w sła., np. dial. *pristaš* 'kto się wżenił' : *pristat'* 'przystać (do kogoś)', czy ros. (u Dala) *гнездú* 'złośnik' : *гнездать*.

sufiks *-(i)šь*. W polszczyźnie występuje z nim trochę dawnych, dziś spotykanych głównie w dialektach nazw roślin, należących formalnie do kategorii nazw działacza, por. stpol. *czyścisz* 'konitrut, *Gratiola officinalis*' : *czyścić* 'purgare', dial. *krzepisz* 'jakaś roślina lecznicza' : *krzepić* 'wzmacniać', dawne *gorzysz*, dziś *gorysz* '*Peucedanum* L.', dawniej też 'koniopłoch, *Silaus* Bernh.' : *gorzeć* 'palić się', dawne *płodzisz* 'ziele rodzeniec, *Cratacogonum*' : *płodzić* 'procreare, gignere'; por. też ekspresywa, dial. *chwalisz* 'samochwał' : *chwalić (się)*, *pędzisz* 'człowiek prędki' : *pędzić*, *porwisz* 'złodziej' : *porwać* [5].

W serbsko-chorwackim: dial. *blútīš -íša* 'kto plecie bzdury' : *blútiti*, rzadkie *obraniš* 'obrońca' : *obrániti*, *hvàliša* m.f. 'samochwał' : *hváliti*, dial. *mùtiša* m. 'wichrzyciel' : *mútiti* 'mącić', *plàtiša* m. 'płatnik' : *plátiti* 'płacić', *štèdiša* m. 'skąpiec' : *štedíti* 'szczędzić, oszczędzać'.

Wyjątkowo w rosyjskim, np. dial *прудерúша* m.f. 'oberwaniec', też 'człowiek zaczepny': *прудрáть* 'rozedrzeć', *прудрáться* 'przyczepić się'; ukr. *дóсбиш -ша* 'dobosz' : *дóсбати* 'rozniecać, rozpalać' (Hrinč.), *рóзбиш -ша* 'rozbójnik' : *розбúти розбивáти(ся)* 'rozbijać się' (Hrinč.).

Sufiks o strukturze *-eχ-i̯(o)-* ⇒ *-eš-* jest bardzo rzadki. Pojawia się głównie w serbsko-chorwackim w formacjach z cechą rodzajową żeńską, por. np. *krekeša* 'nazwa kozy' : dźwknaśl. *krečati*, *krekètati*, dial. (Lika) *klàpeša* m. 'pleciuga' : por. *klapr̀njati* 'paplać, kłapać', *hrkeša* m. 'kto chrapie' : *hŕkati* 'sterfere', dial. (Lika) *müceša* m. 'jąkała' : *mücati*.

Nieco lepiej poświadczony jest sufiks *-ošь* (*-a*). Najwięcej materiału dostarcza tu język słowacki i serbsko-chorwacki:

sła. *hltoš* 'żarłok' : *hltať* 'łakomie jeść, żreć', *chvastoš* 'samochwał' : *chvastať se* 'chwalić się, *jastroš* : *jastrit'* 'bystro, przenikliwie patrzeć', pot. *kradoš* 'złodziej' : *kradnúť* 'kraść', *skrbloš* skąpiec' : *skrbliť* 'skąpić', *smradoš* : *smradieť*';

[5] O tym typie nazw zob. H. Popowska-Taborska, Kaszubskie i staropolskie formacje z suf. *-isz* i *-ysz*, Studia z filologii polskiej i słowiańskiej XI, Warszawa 1972, s. 107—112.

sch. *kîcoš* 'gładysz' (Vuk) : *kîćiti* 'pysznić się', dial. *prpoš* 'wietrznik, pędziwiatr' : *přpati* 'robić coś szybko i nieuważnie', *prpoša* m. 'szpicel, wścibski';

por. jeszcze rzadkie w dawnej polszczyźnie formacje typu np. *krętosz* 'człowiek wykrętny' : *kręcić się*'.

Najproduktywniejszym z tej serii sufiksem jest *-uša*. Pewną żywotność przejawia w serbsko-chorwackim i rosyjskim:

sch. feminina, np. *blebètuša* 'pleciuga' : *blebètati* 'blaterare', *krekètuša* 'żaba' : *krekètati* 'grzechotać', *kŕkuša* 'rodzaj ryby, *Gobio fluviatilis* Flem.' : *kŕktati*, *kŕkljati* 'bulgotać', *namiguša* 'innutrix' : *namigívati* 'mrugać', dial. dalm. *narìkuša* 'kobieta stale narzekająca' : *narìcati* 'narzekać, lamentować', rzadkie *plovuša* 'ptak, który umie pływać' : *plûti* 'pływać', *pojèkuša* 'stale narzekająca, biadoląca kobieta' : *pojekívati* 'pojękiwać';

ros. (feminina do męskich formacji na *-ун*, lub samodzielne derywaty dwurodzajowe), np. dial. *бормотýша* fem. do *бормотýн* 'człowiek mrukliwy, zrzęda', też 'znachor' (Dal, SRNG) : *бормотáть* 'mamrotać', *воркýша* fem. do *воркýн*, znaczenie jak wyżej: *воркováть* 'gruchać, mamrotać' (Dal) i dalej dial. *беглýша* m.f. 'uciekinier (-rka)' : *бегл-* (: *бéгать*), dial. *подтягýша* m.f. 'kto wtóruje przy śpiewie' : *подтáгивать*, *ревýша* m.f. 'krzykacz, płaksa' : *ревéть* 'ryczeć, wyć; płakać'.

VI. FORMACJE Z PODSTAWOWYM SUFIKSALNYM ELEMENTEM *-n-*

W odróżnieniu od poprzednich trzech wielkich grup, charakteryzujących się różnorodnością struktur sufiksalnych i ogólnie dużą produktywnością, do obecnej wchodzą zaledwie trzy typy struktur: *-a-n-* (*-anъ* : *-'anъ* i rzadko *-an'ъ*) oraz *-ьn'ъ* i *-on'ъ*, rzadziej *-on'a* [1]. Nazwy wykonawcy czynności tworzą one drogą derywacji dewerbalnej. Wspólną cechą tych nazw jest przeważnie silne ujemne zabarwienie emocjonalne. Przejawiają one pewną, niewielką jednak produktywność na północy, a tutaj, znów z wyjątkiem peryferii zachodniej — języków łużyckich i połabskiego. W językach południowych trafiają się z rzadka.

1. Typ pierwszy reprezentuje głównie sufiks *-(a)nъ* : *-('a)nъ* mający parę potwierdzeń w leksykalnym materiale prasłowiańskim. Ogólnosłowiański zasięg wykazuje nazwa rzeczy spełniającej czynność, psł. ***stojanъ*** 'to co stoi', rzadziej 'kto stale bezczynnie stoi, próżniak' — dłuż. *stojan* 'kto stoi, podpiera ścianę, próżniak', 'stojak', cz. *stojan* 'stojak', dial. 'pionowa rura w stawie rybnym, służąca do odpływu wody', 'stojak w warsztacie tkackim, na którym umocowane są zwijaki' (Bartoš DSM), sła. *stojan* 'stojak'; sle. *stojàn -ána* 'próżniak', 'sterczący pal'; 'stojak', sch. dial. *stojan* 'drąg, do którego jest przymocowany bijak cepa'; ros. dial. *стоя́н* 'kufel', 'słup, żerdź w płocie', 'podwalina, podstawa', 'rodzaj ula', bot. '*Valeriana officinalis*' (Mirtov DS, Dal), ukr. *стоя́н -на́* 'stojak', dial. 'podwalina', 'futryna', 'duża beczka', 'stojący ul', 'część warsztatu tkackiego', 'kałuża, bajoro pozostałe

[1] Sufiks *-unъ* ze względu na jego specyficzny charakter (o czym zob. s. 9) omawiam oddzielnie, s. 56 i n.

po wylewie', bot. '*Valeriana officinalis*' (Hrinč.), brus. *стаян -ná* 'stojak'. Od **stojati* 'stare'.

Dialektyzmem zachodnim i południowym jest ***běganъ* : ***běžanъ* 'zbieg, uciekinier' — pol. dawne *biegan* 'tułacz, obieżyświat, włóczęga, hultaj' (Sł. stpol. XVI w.); sch. płd. *bèžan, bjèžan* 'zbieg', też 'gatunek fasoli' (Vuk, R JAZ) i nowsze oraz dial. *bègan* : *bjègan* 'zbieg', błg. dial. *бежáн* 'uciekający od czegoś złego, uciekinier'. Por. jeszcze formacje rozszerzone przez różne sufiksy, np. kasz. *b'egańc* 'posłaniec, goniec', błg. dial. fem. *беганка* : *бежанка* 'kobieta, która wyszła za mąż wbrew woli rodziców', mac. *бежанец* 'zbieg, uciekinier'; strus. z syngulatywnym *-inъ* **бѣжанинъ** 'zbieg'. Motywującym czasownikiem jest tutaj **běgati, *běžati* 'fugere'.

Od czasownika **(ne)bojati sę* utworzone są nazwy: stpol. *niebojan* 'śmiałek, zuch' (Sł. stpol. z XV w.), ros. dial. ural. *боян -яна* 'człowiek tchórzliwy, tchórz' (SRNG), ukr. dial. *небоян -ná* 'zuch, śmiałek' (Hrinč.).

Najwięcej tego typu nazw działacza znaleźć można w językach wschodniosłowiańskich, a zwłaszcza w rosyjskim. Należą one tam zasadniczo do słownictwa ludowego: strus. **баянъ** 'incantator', ros. hist. i dial. *баян -яна* 'pieśniarz, gawędziarz', dziś 'harmonia', ukr. *баян -на* 'harmonia', brus. *баян -на* 'ts.' Por. ros. verbum *баять* 'bajać, prawić, gadać';

ros. u Dala *молчáн* 'pies, który kąsa cichcem, nie szczekając', też ukr. *мовчáн -ná* 'milczek' (Hrinč.) : *молчáть* 'milczeć', ros. *несмеян* 'ponurak' (Dal) : (*не*) *смеяться* '(nie) śmiać się', dial. płn. *торговáн* 'kupiec, handlarz', wsch. 'wędrowny handlarz' : *торговáть* 'handlować', *смутьян* 'plotkarz; siejący zamieszanie, niezgodę', 'buntownik' (Dal) : *смутúть* 'zmącić'.

Jeszcze kilka przykładów z innych języków: cz. *bijan* 'zabijaka, awanturnik' : *bíti* 'bić', *řezan* 'wodna roślina o ostrych liściach' : *řezati* 'ciąć, rżnąć', *skokan* 'skoczek' : *skočiti* 'skoczyć';

sle. *rvàn -ána* 'zawadiaka, awanturnik' : *rváti*, też 'kłócić się, sprzeczać się', *~ se* 'bić się', *vohàn -ána* 'kto węszy, Spürer' : *vǫ̑hati* 'wąchać, wietrzyć' (Plet.);

sch. dial. *prđan prđana* 'qui semper pedit', *poprđan -ána* 'przezwisko' : *prđjeti, poprdavati* 'pedere'.

Morfologicznie do tego typu nominów agentis nawiązują również częste na obszarze całej słowiańszczyzny nazwy osobowe w rodzaju np. stpol. *Biegan, Bieżan*, sch. *Bježan*, błg. *Бежан*; stpol. *Bojan*, stcz. *Bojan*, sch. *Bòjan*, stpol. *Stojan*, sch. *Stòjan*, błg. *Стоян* [2].

W języku serbsko-chorwackim sporo jest takich nazw, mających wyraźnie charakter przezwiskowy, np. *Drman* : *dřmati* 'drzemać', czy *Kričan* : *kríčati* 'krzyczeć, wrzeszczeć'.

Na marginesie wspomnieć jeszcze można o rzadko spotykanej miękkiej odmiance sufiksu — sufiksie *-an'ь*, pojawiającym się głównie w języku słowackim, por. *klováň* 'ostry ząb' : *klovat'* 'dziubać, kłuć dziobem', *škuláň* 'kto zezuje' : *škúlit'* 'zezować'; też ukr. rzadkie *горлáнь* 'krzykacz' (Hrinč.) : *горлáти* 'krzyczeć, wrzeszczeć' (por. z tym samym znaczeniem ros. *горлáн*, Dal).

Dla omawianego tu typu nazw działacza można wskazać morfologiczny i funkcjonalny odpowiednik bałtycki, a mianowicie litewskie odczasownikowe pejoratywne nomina agentis na *-ōnas*, por. np. *niūrōnas* 'kto patrzy spode łba' : *niūroti*, dial. i dawne *šaukōnas* 'krzykacz' : *šaũkoti* 'krzyczeć', *vėplionas* 'gapa' : *vėplioti* 'gapić się' [3].

2. Sufiks *-ьn'ь* ≈ **-in-jo-* w charakterze formantu tworzącego nomina agentis pojawia się głównie w polszczyźnie, a na wschodzie — w dialektach rosyjskich i języku ukraińskim. Sporadycznie trafia się w tej funkcji również na południu.

W przytoczonym poniżej materiale na pierwszym miejscu umieszczono zgodności leksykalne między poszczególnymi językami:

pol. dawne *leżeń -żnia* 'leniuch, leniwiec' (u L. z XVIII w.), ros. *лéжень -жня* 'legar, podwalina', u Dala też 'leń', ukr. *лéжень -жня* 'leń', 'podwalina', 'przewód kominowy', 'leżący ul', 'rodzaj obrzędowego weselnego kołacza' (Hrinč.), brus. *лéжань -жня* 'leniuch'; por. też sle. *leženj -žnja* 'podkład kolejowy' (Plet.). Od psł. **ležati* 'leżeć';

[2] Sławski Słowotwórstwo bułg. 88.
[3] Otrębski GJL II 203.

pol. dial. kresowe *pieweń* 'kogut' (najpewniej pożyczka z gwar rus., Karłowicz SGP), ros. dial. *пѣвень -вня* (Dal), ukr. *пѣвень -вня* (Hrinč.), brus. dial. *пе́вень --вня* 'ts.' (Nos.). Od **pěti pojǫ* 'canere';

pol. od XV w. *przychodzień -dnia* 'przybysz, cudzoziemiec' (Reczek SDPol.); strus. **приходьнь** 'cudzoziemiec', ukr. *прихо́день -дня* 'przybysz' (Hrinč.). Od **prixoditi* 'advenire', lub **prixodъ* 'przybycie, adventus';

ros. przestarz. *сиде́нь -дня* 'człowiek nieruchawy, ociężały', dial. także 'dziecko, które długo nie chodzi', 'człowiek bez nogi', 'paralityk' (Dal), ukr. *сидень -дня* 'gnuśny, nieruchawy człowiek'. Por. ros. verbum *сиде́ть* 'siedzieć'.

Kilku językom wspólna jest nazwa ucznia, terminatora — pol. od XVI w. *uczeń ucznia* (Mącz.), dial. kasz. *u̯čeń -čńa* (Lorentz PW III 760), cz. *učeň -čňě*, dial. moraw. *učeň -čňa* (Bartoš DSM), sła. *učeň -čňa*; ukr. lit. i dial. *у́чень у́чня* (URS, Hrinč., Żel.), brus. *вучань -чня*,, też dial. *у́чень -чня* i *вучень -чня* (Nos.). Od **učiti sę* 'uczyć się'.

I jeszcze: pol. dawne *klęczeń -cznia* 'człowiek klęczący' (XVI, XVII w., Reczek SDPol., L.) : *klęczeć*, stpol. *kupień -pnia* 'nabywca' (Mącz.) : *kupić*, *płodzień -dnia* 'nazwa ziela' (L. z XVI w.) : *płodzić*, *pierszeń -sznia* 'ziele kichawiec, *Ptarmica*' (L. XVI w.) : *pierszyć* 'sypać, scintillare', *przekupień* 'handlarz' (od XVI w., L.) : *przekupić*, *przekupiać*, dawniej m. in. 'zakupić przed drugimi' (L.), w podobnym znaczeniu jeszcze *skupień -pnia*, dawne 'kto skupuje, obsonator' (Mącz.) : *skupić*, *skupiać* 'zbierać, gromadzić', *zakupień -pnia* 'zakupujący wszystko przed drugimi' (L. XVI, XVII w.) : *zakupić*, *zakupować*, dawniej 'kupić, uprzedzając drugich', stpol. *wstępień -pnia* 'przybysz', 'kandydat', 'neofita' (L. XVII w.) : *wstąpić*, *wstępować* 'advenire';

ros. dial. *бро́день -дня* 'włóczęga', 'niedźwiedź, który nie śpi w zimie' (SRNG) : *броди́ть* 'włóczyć się', 'wałęsać się', dial. *ва́день*, *вадéнь -дня* 'owad bąk, *Tabanus*', też brus. dial. *вадзе́нь -дня* 'owad' (zob. psł. **obvadъ* s. 25), dial. *вла́день -дня* 'zięć mieszkający w domu teściów' : dial. *влази́ть* 'przychodzić' (SRNG), *за́ступень -пня* 'kto zastępuje kogoś' (Dal) : *заступи́ть* 'zastąpić', *ли́зень -зня* 'kto liże' (Dal), dial. 'język u bydła' (Dal) : *лизáть* 'lizać', dial. *но́лзень -зня* 'pochlebca, lizus', też *ползе́нь -зня* 'raczkujące dziecko' (Dal) : *но́лзать* 'pełzać, czołgać się', *стоéнь стóйня* 'stojący ul', 'dureń, bałwan' (Dal) : *стоя́ть* 'stać', dial. *хóдень -дня* 'chwiejna, kołysząca się powierzchnia (np. o błocie)', Dal : *ходи́ть* 'chodzić';

ukr. *вітроле́тень -тня* 'przedmiot lekko unoszący się w powietrzu' : *летíти* 'lecieć, unosić się', *нід'їдень -дня* 'owad podgryzający korzenie roślin': *нід'їдáти* 'podjadać', *телепе́нь -пня* 'to co się kołysze, chybocze', 'serce dzwonu' : *телéпати* 'klepać, plaskać'.

W językach grupy południowej formacje o sufiksie *-ьn'ъ* wyjątkowo występują w znaczeniu agentywnym, por. sch. dial. *lêgań -gńa* 'leniuch' : *légati* 'kłaść się; wylegiwać się', *strkań -kńa* bot. 'kłująca trawa' : *strčati* 'sterczeć' (psł. **stъrčati*, *stъrknǫti* 'pungere'), *svrčań -čńa* 'chrząszcz z rodziny *Malachiidae*, posiadający tę właściwość, że podrażniony wytryskuje substancję cuchnącą i żrącą' : por. dawne dubr. XVI w. *svrcati* 'tryskać, bryzgać'.

Przedstawiony tutaj typ nazw wywodzi się z pierwotnych urzeczownikowionych poprzez przyrostek *-i̯o-* przymiotników werbalnych na *-ьn-* [4]. Znajdujemy dlań typologiczne nawiązania na gruncie bałtyckim, por. lit. twory typu *kalinỹs* 'więzień' : *kálti* 'kuć', *mokinỹs* 'znawca; nauczyciel', 'uczeń' : *mokéti* 'móc, potrafić' [5].

3. I wreszcie — rzadki wszędzie sufiks *-on'ъ* : *-on'a* (≔ **-on-i̯o-* : **-i̯ā*) niech zilustrują następujące przykłady:

pol. dawne *dźwigoń* 'tragarz' (u L. z XVIII w.) : *dźwigać*, cz. dial. *hltoň*, sła. *chvastoň* 'samochwał' : *chvastat' sa* 'chwalić się', *srdoň* 'złośnik' : *srdit' sa* 'złościć się', *zvestoň* książk. i przestarz. 'zwiastun, poseł' : *zvestovat'* 'zwiastować, oznajmiać' [6];

sch. *rikońa* m. 'nazwa wołu' : *ríkati* 'ryczeć, buczeć, wyć',

[4] Vondrák VSG I 539, Sławski SE III 383.

[5] Leskien BN 402, Otrębski GJL II 192—195.

[6] Tutaj należą również polskie nazwiska typu *Biegoń* (: *biegać*), *Szczekoń* (: *szczekać*), o czym zob. A. Wilkoń, Nazwiska polskie typu *Bystroń*, *Pigoń*, *Stachoń*. Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN, Oddział w Krakowie, XII 2, Kraków 1969, s. 441—443.

dial. *dríškoña* m. 'kto ma biegunkę, popuszcza' (R JAZ z Liki) : *dríškati* 'mieć biegunkę, popuszczać, cacare', *múcoña* m. 'jąkała' : *mũcati* 'jąkać się', *píšoña* m. 'kto się moczy, sika' : *píšiti* 'sikać, moczyć się', *prdoña* m. 'qui semper pedit' : *prdjeti* 'pedere', *prkoña* m. 'kto się gniewa, złości, sierdzi' (w Lice) : por. *naprčiti* 'rozgniewać się, rozsierdzić się';

ros. u Dala *mazóня* m.f. 'kto maże, babrze' : *mázatь* 'smarować', *maxóня* m.f. 'kto robi coś nieporządnie' : *máxatь* 'machać', *nalivóня* m.f. 'opój, pijanica' : *nalivátь* 'nalewać, napełniać', *razlivóня* m.f. 'kto niesie coś nieostrożnie, rozlewając po drodze' : *razlivátь* 'rozlewać'.

VII. FORMACJE Z PODSTAWOWYM SUFIKSALNYM ELEMENTEM *-r-*

W słowotwórstwie słowiańskim przyrostki z podstawowym elementem *-r-* są ogólnie nieproduktywne. Znaczna część formacji za ich pomocą urobionych to twory odziedziczone, etymologicznie nieprzejrzyste. Pod względem znaczeniowym nie układają się one w jakieś określone kategorie semantyczne. Tam, gdzie sufiks łączy się z podstawą werbalną (rzadziej — nominalną), wśród wielu innych pojawić się może również znaczenie wykonawcy czynności [1]. Z żadnym jednakże sufiksem [2], może tylko z wyjątkiem *-yr'ъ* (*-yr'a*) znaczenie to nie wiąże się w sposób stały. Innymi słowy — żaden niemal sufiks nie jest stałym wykładnikiem znaczenia agentywnego, nie tworzy zatem określonego typu formalnoznaczeniowego. Analiza słowotwórcza dotyczyć tu więc będzie głównie pojedynczych wyrazów o realnym agentywnym znaczeniu.

Pierwotną nazwą wykonawcy czynności jest psł. **komarъ* : rzadko **komar'ъ* (= **kom-ar-o-* : *-ar-i̯o-*) 'owad *Culex*' — pol. *komar*, dawne od XV w. *komor*, *komór*, stpol. i dial. też wtórnie *kumar*, *kumor*, dłuż. u Jakubicy *komar*, głuż. przestarz. *komor*, cz. *komár*, słe. *komár komárja*, sch. *kòmār -ára* (dubr. *kòmār*), błg. *комáр*, mac. *комар*; strus. комаръ, ros. *комáр -pá*, ukr. *комáр -pá*, w dial. także *комáрь -pя*, brus. *камáр -pá*. Wyraz etymologicznie spokrewniony z psł. **čьmel'ъ*; u podstaw obydwu formacji leży najpewniej czasownik **(š)čьmiti*, **ščemiti* 'powodować piekący ból' [3].

[1] Doroszewski PF XV 275 i n.

[2] Wyłączam na razie z rozważań zapożyczony sufiks *-ar'ъ*, który zostanie omówiony oddzielnie na końcu rozdziału.

[3] Szczegóły zob. Sławski SE II 377—78.

Dwie następne, również zoologiczne nazwy, wykazują przyrostek *-or'ъ*: psł. **dъχor'ъ* 'tchórz, *Mustela putorius* L.' — pol. *tchórz*, dial. kasz. *twóř*, dłuż. *twoŕ -ŕa*, głuż. *tchór*, dial. *twór*, cz. *tchoř*, sła. *tchor*; słe. *dehȯr*, *dihȯr*, *dihúr -rja*, też w znaczeniu 'kuna, *Martes Pinel*', sch. *tvör tvòra*, cs. serb. тъхорь 'kot, felis'; strus. дъхорь, тхорь, ros. *хорь -ря́*, dial. płd. *тхорь*, dial. też 'mól odzieżowy', ukr. *тхір тхорá* i *хір хоря́*, brus. *тхор -рá*. Formacja oparta jest na czasowniku **dъχnǫti* 'wydać zapach, woń';

psł. **piskor'ъ* (rzadziej **piskorъ*) zach. 'ryba z rodziny piskorzowatych, *Misgurnus fossilis*', płd. z tejże rodziny 'ryba *Cobitis fossilis*' — pol. od XVI w. *piskorz* '*Misgurnus fossilis*', dial. pln. kasz. *pisk^{v}ór* również 'ważka', dłuż. *piskoŕ -ŕa* '*Misgurnus fossilis*', głuż. *piskor -rja* 'ts.', cz. *piskoř -ře* 'ts.', stcz. *piskoř* 'ocillus' (XIV, Flajšhans Klaret), w dial. moraw. *piskoř* 'muzykant', też 'rodzaj myszy o długim ogonie i pyszczku' (Bartoš DSM), '*Misgurnus fossilis*' (Lamprecht Opava), sła. *piskor* 'ustnik gajdy', 'zwierzątko podobne do myszy'; słe. *piskȯr*, *piškȯr* 'minog, *Petromyzon fluviatilis*', '*Cobitis fossilis*', sch. dial. *p'iskor*, *p'iškor* 'mała rybka z rodziny piskorzowatych' (R JAZ);

w językach wschodniosłowiańskich z sufiksem *-ar'ъ* i dla oznaczenia ryby z rodziny karpiowatych '*Gobio fluviatilis*' — ros. *пискáрь -аря́*, ukr. *пискáрь -аря́*, też '*Gobio vulgaris*' (Hrinč), por. ponadto z innymi sufiksami: słe. *piškúr -rja*, sch. dial. *p'iškūr*, ukr. dial. *пискýр* (Żel.). Motywującym czasownikiem jest tutaj psł. **piskati* 'pipire'.

Sufiksem *-ora* urobiona jest prasłowiańska nazwa **sykora* 'ptak z rodziny sikor, *Paridae*' — pol. od XV w. i dial. *sikora*, kasz. *sïk^{v}óra*, *sïk^{v}ór*, sli. deminutivum *sïk^{v}órka* (Lorentz PW II 243), dłuż. i głuż. *sykora*, cz. *sýkora* (już w XIV w., Flajšhans Klaret), sła. lit. i dial. deminut. *sýkorka* (Ferianc SNV 174 i nn.); ukr. dial. *сúкір* i *сикóрка* (Hrinč., Żel.); por. też połab. *svait'örăk* (= **svikorъkъ*) 'ts.' Wyraz utworzony od dźwknaśl. **sykati* 'syczeć' [4].

Nieco więcej, wyraźnie już agentywnych derywatów dostarcza sufiks *-yr'ъ* : *-yr'a* (sporadycznie *-yrъ* : *-yra*). Prasłowiańską nazwą

[4] J. Strutyński, Polskie nazwy ptaków krajowych, Prace Komisji Językoznawstwa PAN 33, Wrocław 1972, s. 98.

o szerokim zasięgu jest **pastyr'ъ* (= **pas-t-yr-i̯o-* [5]) 'kto pilnuje pasącego się bydła, owiec, świń, pasterz' — pol. od XV w. *pasterz*, stpol. też *pastyrz* (Sł. stpol.), dial. *pastyrz*, *pastérz*, kasz. *pástéř* (Lorentz PW I 616), dłuż. *pastyŕ -ŕa*, głuż. *pastyŕ -rja*, cz. *pastýř -ře*, sła. *pastier -ra*; słe. od XVI w. (Megiser) *pastír -rja*, sch. *pàstīr -ira*, regionalne dubr. *pàstijer -èra* (Vuk), scs. i cs. пастырь, błg. *пастúр*, mac. książkowe *пастир*; strus. пастырь, też 'przywódca', ros. przestarz. *пáстырь -ря*, ukr. przestarz. cerk. *пáстир -ря* 'duszpasterz', dial. *пастéр*, *пастúр* 'pasterz rogatego bydła we wsi; pasterz wołów' (KDA m. 146), brus. cerk. *пáстыр* 'duszpasterz'.

Staropolszczyzna i polskie dialekty poświadczają tu ponadto postać z sufiksem *-ur'ъ* (**-ur-i̯o-*): stpol. już z pocz. XV w. *pasturz* (Sł. stpol.), dial. np. kuj. *pasturz* (też *pastuż*), kasz. *pástůř* (Lorentz PW I 617). Nazwę da się objaśnić na gruncie rodzimym jako derywat od **pasti pasǫ* 'pascere' [6].

Dialektyzmem wschodnim jest **vodyr'ъ*, **povodyr'ъ* 'przewodnik, przywódca' — ros. dial. *водúрь -ря́* 'przewodnik ślepego', 'prowodyr', 'przywódca stada' (Dal, SRNG), ukr. regionalne *водúр* 'Leiter im Spiele' (Żel.); również prefigowane ukr. *повод^{v}úр -ря́* 'przywódca, przewodnik', *провод^{v}úр -ря́* 'ts.' (stąd pol. późne *prowodyr* 'przywódca', Brückner SE 629), brus. *правадúр -ра́ навадúр -ра́* 'ts.', dial. *повадúрь -ря́* 'przewodnik ślepego' (Nos.). Od **voditi*, **povoditi* 'ducere'.

Przytoczyć można jeszcze kilka wyrazów z innych języków, np. słe. *lępír -rja* 'łopuch, *Lappa*' : *lępíti* 'lepić' [7], sch. dial. (Vuk)

[5] Genezę przedsufiksalnego elementu *-t-* tutaj a także w podobnych typach sufiksalnych (por. np. **pastuχъ*, pol. *świntuch* itp.), wobec braku dlań uzasadnienia fonetycznego (*-t-* nie pełni tu przecież funkcji konektywnej) należałoby może wiązać z czynnikami natury morfologicznej. Można by więc widzieć tu przede wszystkim wpływ tych sufiksów, w których *-t-* było w jakikolwiek sposób uzasadnione, tj. albo genetycznie należało do sufiksu (np. *-tel'ъ*), albo było pierwotnie elementem rzeczywiście konektywnym (np. *pě-t-uχъ*), albo wreszcie zostało wyabstrahowane przy derywacji od czasowników na *-tati* itp. (informacja ustna od prof. dra F. Sławskiego).

[6] Dawniej upatrywano tu pożyczkę romańską poprzez medium germańskie, o czym zob. Vasmer REW II 322.

[7] Bajec Besedotvorje I 23.

plàšr -ira 'płoszący się wół' : *plášiti se* 'płoszyć się' [8]; ukr. *лупúр -рá* 'zdzierca, łupieżca' : *лупúти* 'łupić, zdzierać' [9].

Odmiankę *-yra* poświadcza pol. dawne *wadyra* 'kłótnik' : *wadzić się* 'kłócić się, spierać się' (L.).

Sufiks *-yr'a* (= **yr-ja*) mamy np. w ros. *мазýра* m.f. 'kto rozmazuje, rozrzuca jedzenie na talerzu, wybierając co lepsze kąski' (Dal) : *мáзать* 'mazać'.

Osobne miejsce w słowotwórstwie słowiańskiego nomen agentis zajmuje zapożyczony u schyłku epoki prasłowiańskiej z późnej łaciny za pośrednictwem germańskim sufiks *-ar'ъ* (por. łac. *-ārius*, got. *-areis*) [10].

Sufiks ten, jakkolwiek ogólnosłowiański, nie wszędzie jest jednakowo żywotny. Największą produktywność przejawia na zachodniej peryferii obszaru słowiańskiego, tj. w połabskim i obu językach łużyckich, w czeskim, dalej — w słoweńskim i serbsko-chorwackim. Nieproduktywny jest w językach grupy wschodniej. Pozostałe języki reprezentują stan pośredni.

Już samo rozmieszczenie na mapie słowiańszczyzny produktywności naszego sufiksu wskazuje, że utrzymuje się ona przede wszystkim w językach, które historycznie podlegały bezpośrednim lub pośrednim wpływom narzeczy germańskich [11].

W serbsko-chorwackim na umocnienie się typu nazw na *-ar* dodatkowo wpłynąć mogły stare leksykalne pożyczki średniogreckie w zakresie terminologii, głównie urzędów dworskich, zbliżające się zarówno semantycznie, jak i słowotwórczo do typu już wcześniej przyswojonego, np. *dohijar* 'podskarbi' (δοχειάριος), *gerakarъ* 'sokolnik' (γερακάριος), *k'elarъ* 'piwniczy' (κελλάριος) itp [12]. Podobne zresztą zjawisko występowało w historii języka bułgarskiego [13].

[8] Skok ER I 728.

[9] Smal-Stockyj Abriss 33.

[10] Skok ER I 49, Doroszewski PF XV 297, Vaillant GC II 1, 219—20, J. Schütz, Lexikologisches und chronologisches zu den Bildungen mit *-ar'ъ*, Die Welt der Slaven V (Wiesbaden 1960), s. 409—414.

[11] J. Schütz, op. cit., s. 411.

[12] Ibidem, s. 413.

[13] Szczegółowo o tym Szymański Słowotwórstwo 32—33.

Sufiks *-(')ar'ъ* zgodnie ze swoim germańsko-romańskim wzorcem łączył się pierwotnie tylko z podstawami rzeczownikowymi. Taki przynajmniej stan poświadczają najdawniejsze teksty słowiańskie — teksty kanonu staro-cerkiewno-słowiańskiego [14]. Już jednak niewiele późniejsze zabytki piśmiennictwa cerkiewnego, jak i wczesne źródła piśmiennictwa poszczególnych języków wykazują obecność również derywatów dewerbalnych (zob. niżej).

Sufiks nasz, mimo rozszerzenia pola derywacji również o podstawy werbalne z wyjątkiem języków łużyckich [15] nigdzie nie osiągnął w tym zakresie większej produktywności. Formacje odczasownikowe z reguły stanowią zdecydowaną mniejszość i stoją poniekąd na uboczu ogólnego zbioru nazw denominalnych.

Sufiks *-(')ar'ъ* stosownie do swych właściwości derywacyjnych tworzy w pierwszym rzędzie jednolitą znaczeniowo kategorię denominalnych nazw zawodów (nomina professionis). One też stanowią zasadniczy zrąb formacji omawianego typu.

O wiele rzadsze formacje dewerbalne — to nomina agentis w ścisłym znaczeniu tego słowa. Trafić się mogą również nazwy narzędzi (zob. Wstęp s. 8).

Warto jeszcze dodać, że zjawisko rozszerzenia zakresu derywacji naszego sufiksu nie dziwi tutaj, zważywszy że chodzi w końcu o dwie bliskie sobie pod względem znaczeniowym kategorie.

Formalnie pomostem umożliwiającym przerzucenie stosowalności sufiksu również w zakres derywacji dewerbalnej było istnienie derywatów dopuszczających podwójną motywację, np. ogsł. **lěkar'ъ* : **lěčiti* : **lěkъ* [16].

Biorąc pod uwagę późność typu na *-(')ar'ъ* w słowotwórstwie prasłowiańskim, a pełny jego rozwój już na gruncie poszczególnych odłamów i dalej — języków słowiańskich, czemu sprzyjała określona, wspólna mniej więcej dla całej słowiańszczyzny sytuacja historyczna, stwarzająca zapotrzebowanie na pewien typ nazw za-

[14] Szymański Słowotwórstwo 30.

[15] Michajlov Suffiksy 128 i n.

[16] Szymański Słowotwórstwo 29 i 31, tam równie (s. 29) o identycznie przebiegającym rozwoju paralelnego typu na gruncie germańskim.

wodowych [17] — należy się liczyć z tym, że część spośród nazw starych o ogólnosłowiańskim nieraz zasięgu to twory, które mogły się szerzyć na różnych terenach niezależnie od siebie, w ramach żywotnego początkowo typu, bądź też mogły się rozprzestrzeniać na obszar całej słowiańszczyzny drogą stopniowego przenikania, pożyczek międzyjęzykowych. Jednym słowem trudno nieraz dociec, czy dana nazwa reprezentuje jeszcze słownictwo prasłowiańskie, czy już nowsze, w powyżej wyłożonym sensie.

Spośród sporego materiału wybrałam kilka takich formacji, które obok ogólnosłowiańskiego zasięgu charakteryzują się ponadto archaicznymi cechami morfologicznymi, a także — co jest również faktem ważnym — pojawiają się w najwcześniejszych zabytkach piśmienniczych.

ogólnosł. ***gr̨nьčar'ь*** 'garncarz, rzemieślnik wyrabiający garnki' pol. od XV w. *garncarz*, dłuż. *gjarncař*, cz. *hrnčíř*, sła. *hrnčiar*; sch. *gȉnčār -ára*, scs. грънъчарь, błg. *грънчáр*, mac. *грнчар*; strus. гърньчарь, грънъчарь, гонъчарь, ros. *гончáр* ukr. *гончáр*, brus. *ганчáр*. Por. psł. ***gr̨nьcь*** 'naczynie do gotowania';

konar'ь i późniejsze ***końar'ь*** [18] — stpol. XIII—XV w. *konarz* 'obsługujący konie książęce', 'urzędnik zarządzający stadniną królewską', połab. *t'ônər* 'pastuch koni'; błg. dial. *конáр* 'ts.'; por. też sch. NM *Konari* [19]. Postać późniejsza — pol. od XVI w. *koniarz* 'amator, znawca koni; handlarz końmi', dłuż. *kóńar'*, też 'pastuch koni', głuż. *konjeŕ* 'hodowca koni; handlarz końmi', cz. rzadkie *koníř*, sła. *koniar* 'ts.'; słe. *konjár* 'ts.', też 'pasterz koni', sch. od XVII w. *kònjār -ára* 'pasterz koni', błg. *коняр* 'ts.', mac. *коњар(чи)* 'ts.'; ukr. *коняр -pá* 'ts.' Od ***kon-***, ***kon'-*** por. psł. ***koń'ь*** 'koń';

rybar'ь 'piscator' — pol. dawne, dziś sporadycznie w dial. *rybarz* (Brückner SE 480, Karłowicz SGP, może też w kasz., Lorentz PW II 126), dłuż. *rybař -ŕa*, głuż. *rybař -rja*, cz. od XIV w. *rybář* (Flajšhans Klaret), sła. *rybár*, dial. *ribar*; słe. *ribár -rja*, sch. od

[17] J. Schütz, op. cit., s. 410 i n.

[18] Postać druga, z sufiksem dodanym do podstawy *koń-*, jest wtórna, o czym zob. Sławski SE II 421.

[19] Sławski tamże.

XIII w., też dial. czak. *rîbar* (R JAZ, Rasprave JAZU I 199), scs. рыбарь, błg. *рибáр*,, też zool. 'czapla siwa', dial. 'bocian', mac. *рибар*; strus. рыбарь, ros. przestarz. i dial. *рыбáрь*, ukr. *рибáр*. Por. psł. ***ryba*** 'piscis';

svinar'ь i ***sviňar'ь*** 'porcarius, subulcus' — pol. NM dawniej *Świnary*, dziś przeważnie *Świniary* (np. na Mazowszu, Zierhoffer NMaz. 363), cz. przestarz. *svinař*, też NM *Svinary* (Taszycki SNM 49); sch. por. stare przezwisko *Svinarić* (R JAZ, XVI—XVII w.), błg. *свинáр*; ros. *свинáрь -pя́*, u Dala też 'grzyb *Agaricus violaceus*', ukr. *свинáрь -pá* (Hrinč.), brus. *свінáр -pá*. Postać druga jest rzadsza: pol. od XVI w. *świniarz* (Mącz.), dawne i dial. też 'plugawiec', dłuż. *swiňař -ŕa*, głuż. *swinjer*. cz. *sviňař*, sła. *sviniar*; słe. *svinjár -rja*, sch. *sviňār -ára* cs. serb. свињарь, mac. *свињар*. Od ***svin-***, ***svin'-***, por. psł. ***svinьja*** 'sus'.

Typem formacji, który dopuszczając możliwość podwójnej interpretacji morfologicznej, stanowi jednocześnie stadium pośrednie między derywatami denominalnymi a dewerbalnymi jest wspomniany już wyżej ***lěkar'ь*** 'lekarz, medicus' — pol. od XV w. *lekarz*, połab. *lekăr*, dłuż. *lěkař -ŕa*, głuż. *lěkar -rja*, cz. *lékař*, sła. *lekár*; słe. *lekár -rja*, cs. лѣкарь, błg. *лéкар*, mac. *лекар*; ros. przestarz. i dial. *лéкарь -pя*, ukr. *лíкар -pя*, dial. również *лїкáр* (Żel.), brus. *лéкар*. Por. psł. ***lěčiti*** 'curare' : ***lěkъ*** 'medicamentum'.

Odczasownikową nazwą jest ***voldar'ь*** 'pan, władca; zarządca' — stpol., dziś przestarz. *włodarz* (Reczek SDPol. od XV w.), cz. *vladař*, stcz. *vládař* (Flajšhans Klaret), dial. *vladař* 'pański pachołek' (Bartoš DSM), sła. *vladár*; słe. nowe *vladár -rja* (Plet.), sch. *vlàdār -ára* (RS AN), cs. serb. XIV w. владарь; strus. XI w. владарь ros. przestarz. *володáрь -pá*, ukr. *володáр -pá*, brus. *уладáр -pá*. Por. psł. verbum ***volsti voldǫ*** 'dominari, regere'.

VIII. SUFIKSY ODOSOBNIONE

Pozostało jeszcze do omówienia kilka sufiksów, rzadko występujących w funkcji agentywnej i pojawiających się w pojedynczych, zupełnie odosobnionych formacjach.

1. Sufiks *-tь* ≔ **-tis*

Agentywną funkcję sufiksu *-tь* potwierdza jedna tylko prasłowiańska nazwa **tatь -ti* msc. 'złodziej'.

Interesująco przedstawia się geografia wyrazu. Najlepiej poświadczony jest w językach południowych: słe. *tât tâta*, w dial. też w znaczeniu zool. 'Krauterdieb, *Plinus fur*' (jakiś chrząszcz, Plet.), sch. od XIV w. *tât tâta*, nieobce mowie ludowej (RJAZ), scs. тать, cs. serb., też bułg. XIII w. тать -ти (Miklosich LP), bułg. przestarz. *mam* (nieznane w dial.). W odłamie wschodnim wyraz pojawia się w rosyjskim i ukraińskim, lecz należy tam, po pierwsze do starszej warstwy leksykalnej, a po wtóre, właściwy jest językom literackim — nie znają go bowiem, jak się zdaje, dialekty (strus. тать -ти, ros. przestarz. *mamь -mя*, ukr. przestarz. *mamь -mя*). Fakty te zdają się przemawiać raczej za cerkiewną a nie rodzimą prowenienciją omawianej nazwy w dwu powyższych językach wschodnich.

Zaskakuje natomiast obecność wyrazu na zachodniej peryferii obszaru słowiańskiego — w języku dolnołużyckim: *taś -śa* (Muka z XVI w.).

Mamy tu zatem do czynienia z jednej strony z archaizmem leksykalnym na gruncie zachodniego odłamu językowego słowiańszczyzny, a z drugiej — ciekawą zbieżnością słownikową z językami grupy południowej.

Jest rzeczą godną uwagi, że **tatь* znajduje swój dokładny formalno-znaczeniowy odpowiednik w stirl. *tāid* (*-d* jest tutaj wtórne). Obydwie formacje zawierają ten sam ide. rdzeń **(s)tāi-* 'potajemnie, skrycie pozbawić kogoś czegoś; ukraść', 'ukryć' [1].

Określenie typologicznych związków rozpatrywanej formacji, tak na gruncie rodzimym, słowiańskim, jak i pozasłowiańskim nie przedstawia trudności. Sufiks *-tь* jest spadkobiercą pie. **-tis*, popularnego w językach indoeuropejskich w charakterze formantu tworzącego prymarne abstracta [2]. Por. więc przykładowo psł. **pa-mętь* 'pamięć', lit. *mintìs* 'myśl', got. *ga-munds* 'pamięć', łac. *mēns mentis*, stind. *matíḥ* 'myśl' ≔ pie. **-mn̥-ti-s*, 'myśl sens, znaczenie' : **men-* 'myśleć' [3]; psł. **sъ-mr̥tь* 'śmierć' lit. *mirtìs* 'ts.', łac. *mors mortis*, stind. *mr̥tíḥ* 'ts.' ≔ pie. **mr̥-ti-s* : **mer-* 'umierać' [4].

W prasłowiańszczyźnie w oparciu o ten właśnie typ abstraktów wykształciła się gramatyczna kategoria bezokolicznika na *-ti*.

Nasze nomen agentis **tatь* objaśnia się zatem jednoznacznie: jest to pierwotne abstractum użyte w sensie osobowym, czemu normalnie towarzyszyła zmiana rodzaju (por. podobnie w typie **sluga*, **vojevoda* i in.).

Z paralelnym typem nazw działacza spotkać się można i w innych językach indoeuropejskich, por. np. stind. *iṣṭī-* 'Strebender', *dhūti-* 'Erschütterer', compos. *áśvam-iṣṭi-* 'Rosse wünschend', *ṛṇá- kāti-* 'schuld fordernd' [5], gr. μάντις 'wieszcz, wróżbita, prorok' : **men-* 'myśleć', μάρπτις 'rabuś', por. μάρπτω 'złapać, porwać' [6].

2. Sufiks *-tvъ* ≔ **-tv-o-*

Sufiks ten odnajdujemy w jedynej — jak dotąd — nazwie działacza, psł. **rybitvъ* 'rybak' — pol. przestarz. *rybitw*, pl. *rybitwowie* albo *rybitwy*, w SW też 'ptak morski z rodziny mew', por. też

[1] Pokorny IEW 1010.
[2] Benveniste IIS 110.
[3] Pokorny IEW 726—27.
[4] Pokorny IEW 735.
[5] Debrunner AiG 636.
[6] Debrunner AiG 637, Chantraine FN 275.

NM służebne lub rodowe *Rybitwy* (np. na Mazowszu od pocz. XV w., Zierhoffer NMaz. 325) od *rybitw* lub *rybitwa*, cz. NM *Rybitví* (zaświadczone od końca XIV w., Profous MJ III 617); scs. рыбитвъ, Mar., Ass., cs. serb. i rus. рыбитвъ.

Nazwa oparta jest na słabo poświadczonym, denominalnym czasowniku **rybiti* 'łowić ryby' (por. np. pol. dial. rzadkie *rybić*).

Morfologicznie formacja łączy się z wyrazistą w słowiańszczyźnie kategorią dewerbalnych abstraktów feminini na *-tva* (*-tu-* + sekundarne *-ā*), posiadającą dokładne typologiczne odpowiedniki na gruncie bałtyckim (por. lit. *-tva*) i germańskim (got. *-þwa*) oraz dalsze, szersze już nawiązania indoeuropejskie (por. greckie nomina actionis na *-τū-* [7]). Abstracta te, to znany typ psł. **lovitva* 'venatio' : **loviti* 'venari', **modlitva* 'ofiara, hołd składany bóstwu' : **modliti* 'składać ofiarę, prosić', **žętva* 'messis' : **žęti* 'secare'.

Wśród nich odnajdujemy również nomen actionis, lechickie *rybitva* 'rybołówstwo': pol. rzadkie *rybitwa*, kasz. *rëb'itva*, *rëb'itva* (AJK t. VIII cz. 2 s. 195). Por. też pol. *rybitwa* daw. 'rybak' a także 'ptak z rodziny mew, *Sterna*'. Formacja ostatnia to, jak widać, skonkretyzowane abstractum o wartości nazwy działacza.

Dla naszego nomen agentis bezpośrednie formalne i funkcjonalne nawiązania wskazać można jednak dopiero na gruncie bałtyckim. Chodzi mianowicie o litewskie ujemnie nacechowane nazwy osób wykonujących czynność, tworzone za pomocą sufiksu *-tuvas*, por. dawne *biaurėtuvas* 'kto się brzydzi' : *biaurėtis* 'brzydzić się', dial. *gaištùvas* 'kto długo mitręży' : *gaišti* 'mitrężyć' [8].

Tenże sufiks *-tuvas* o wiele większą produktywność wykazuje jednak w nazwach narzędzi [9].

3. Sufiks *-ogъ*

Sufiks ten zawiera nazwa **rarogъ*, zach. 'drapieżny ptak z rodziny sokołów', płd. 'rodzaj skorupiaka' — pol. od XV w. *raróg* '*Falco cherrug*', *patrzeć jak na raroga* 'patrzeć jak na coś dziwacznego' (od XVIII w.), głuż. *raroh* 'ts.', cz. *raroh* 'ptak używany do polowania (z gatunku *Hierofalco*)', też 'nazwa dla kilku ptaków z rodziny sokoła', stcz. 'czapla, erodius', dial. wałaskie *rarohy* 'stare, zużyte rzeczy', sła. *rároh* '*Falco gyrofalco*', w dial. 'zły duch' (Kálal), pl. *rárohy* 'stare, zużyte rzeczy'; słe. dial. *rárog* zool. '*Palinurus vulgaris*, Heuschreckenkrebs', sch. dial. *rarog* 'rodzaj wielkiego kraba morskiego' (R JAZ).

Nazwa utworzona najpewniej od wykazującego identyczny zasięg dźwiękonaśladowczego czasownika **rarati*, zach. i płd. 'wydawać głośne, ostre dźwięki' (por. pol. dial. *rarać* 'śpiewać: o skowronku', cz. intens. *rarachotiti* 'ćwierkać', sch. dawne *rarakati se* 'sprzeczać się, kłócić się') [10].

Sam sufiks *-ogъ* należy w słowotwórstwie słowiańskim w ogóle do wyjątkowych. Nie mniej na fakt, że był on znany prasłowiańszczyźnie, wskazuje kilka starych wyrazów, por. np. **ostrogъ* 'ostry, spiczasty koniec' : **ostrъ* 'ostry'.

Sufiks *-ogъ* wchodzi do nielicznej zresztą i dosyć słabo poświadczonej rodziny formantów zawierających podstawowy element *-g-*, element odziedziczony jeszcze z praindoeuropejszczyzny i występujący w słowotwórstwie rzeczownika w innych językach indoeuropejskich [11].

[7] Meillet Ét. 304, Chantraine FN 290.
[8] Otrębski GJL II 94—95.
[9] Otrębski tamże.

[10] Trautmann BSW 243, Brückner SE 454, Vasmer REW II 486, 498. Nie przekonuje natomiast ze względów głosowych objaśnienie wyrazu jako pożyczki irańskiej: awest. *vārəgan- vārənγan-* 'sokół' (Trubačev Etimologija 1965, s. 64—66).
[11] Brugmann Grundriss 506 i n.

ZAKOŃCZENIE

Język prasłowiański odznaczał się bogactwem środków formalnych służących do urabiania nazw wykonawcy czynności. Nazwy te tworzyły kategorię niezwykle rozbudowaną i zróżnicowaną słowotwórczo, a także niejednolitą pod względem stopnia produktywności i zasięgu geograficznego poszczególnych typów n.ag.

W morfologii prasłowiańskiego n.ag. widać wyraźnie kilka typologicznych i chronologicznych warstw. Do najstarszej należą te typy nazw, które są dziedzictwem jeszcze praindoeuropejskim, i dla których można wskazać dokładne formalne i funkcjonalne odpowiedniki w innych językach indoeuropejskich. Zaliczymy tutaj w pierwszym rzędzie wszystkie typy n.ag. pomieszczone w rozdz. I (*-ъ, -'ь, -a, -'a, -ь, -ьji*), będące typologicznym spadkobiercą archaicznych praindoeuropejskich dewerbatiwów na **-o-*, **-i̯o-*, **-ā*, **-i̯ā*, **-i-*, **-ī* || *-i̯ā*. Epoki praindoeuropejskiej sięga dalej geneza nazw działacza na *-tel'ь* ≔ pie. **-te(or)l-* (zob. rozdz. II 3.).

Warstwę drugą tworzą z kolei te typy nazw, które wykształciły się w dobie wspólnoty bałto-słowiańskiej, charakteryzujące się sufiksami *-ějь* ≔ błtsł. **-ēi̯ă-* (II 1.), *-tajь* ≔ **-tāi̯ă-* (II 2.), *-ъkъ* (: *-ьkъ*) ≔ **-ŭkă* (III 4.), *-ьcь* ≔ **-ikă-* (III 5.), *-ьnikъ* ≔ *-inīkă-* (III 9.), *-l'ь* ≔ **-li̯ă-* (IV 2.).

I wreszcie, znaczną część sufiksów agentywnych stanowią twory młode, wykształcone dopiero w języku prasłowiańskim. Z ważniejszych dość wspomnieć tu np. *-akъ*, *-ačь*, *-ičь* (III 1.), sufiksy z elementem *-χ-* (V.), *-n-* (VI.), sufiks *ar'ъ* (VII.).

Rzecz oczywista, powyżej przedstawionego podziału nie należy traktować w sposób sztywny. Ma on na celu jedynie uchwycenie i wypunktowanie jakichś wyraźniejszych, ważniejszych ogniw w ewolucji, w ciągu przemian, jakim ulegał system nazw działacza,

by osiągnąć taki a nie inny kształt w języku prasłowiańskim.

Celowo użyłam tu określenia „system nazw działacza". Patrząc bowiem na nie z perspektywy całości spostrzeżemy, że poszczególne typy słowotwórcze nie stanowią oddzielnych jednostek, lecz tworzą pewien system oparty na pewnych stałych schematach, rządzony tymi samymi prawidłami na każdym chronologicznym etapie. Te prawidła zaś determinują właśnie kierunek rozwoju poszczególnych, jednostkowych zjawisk a także całości systemu.

Przewodnim motywem stale powtarzającym się jest przede wszystkim sprawa genezy nominów agentis. Ich źródłem często jest:

1. skonkretyzowany lub substantywizowany przymiotnik dewerbalny,

2. skonkretyzowane (użyte w sensie osobowym) abstractum dewerbalne.

Jest to schemat odziedziczony. Powtarza się w różnym kształcie stale. Procesy słowotwórcze nakładają się nań i są przezeń zdeterminowane.

Przymiotnik dewerbalny tkwi więc u podstaw typów: *-o-*, *-i̯o-*, *-i-*, *(-)l-*, *-ъkъ*, *-ьcь*, *-ьnik*, *(-)n-*.

Z abstraktami werbalnymi genetycznie związane są typy na *-ā*, *-i̯ā*, *-ī* || *-i̯ā*, *-ica* (może też *-yk-*, zob. s. 64 i 96).

U podłoża kolejnych etapów już formalnych przemian, przekształceń, jakim ulegały poszczególny typy słowotwórcze, tkwi natomiast zawsze to samo, dobrze znane ze słowotwórstwa zjawisko odnawiania starych, mało wyrazistych struktur sufiksalnych poprzez dołączanie do nich bądź elementów pierwotnie czysto strukturalnych (zob. o sufiksie *-ьcь* czy *-ьnikъ*), bądź aktualnie bardziej żywotnych, identycznych funkcjonalnie sufiksów (por. np. *-ьji*, s. 109).

WYKAZ ŹRÓDEŁ I LITERATURY

AJK — Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich. Opracowany przez Zespół Zakładu Słowianoznawstwa PAN (I—VI) pod kier. Z. Stiebera, od VII pod kier. H. Popowskiej-Taborskiej), Wrocław 1964 nn.

Bajec Besedotvorje — A. Bajec, besedotvorje slovenskega jezika I, Izpeljava samostalnikov, Ljubljana 1950.

Bartoš DSM — F. Bartoš, Dialektický slovník moravsky, Praha 1906.

BD, BDial. — Bălgarska dijalektologija. Proučvanija i materiali, Sofija 1962 nn.

Belaruska — ruski sloŭnik. Pad rèd. K. K. Krapivy, Moskva 1962.

Bělič J., Dolská nářečí na Moravě, Praha 1954.

Belostenec — Ioannis Belostenec... Gazophylacium seu Latino- Illyricorum onomatum aerarium..., Zagrebiae 1740. Cyt. za R JAZ.

Benveniste E., Noms d'agent et noms d'action en indo-européen, Paris. 1948.

Benveniste IIS — E. Benveniste, Indoevropejskoe immennoe slovoobrazovanie, Moskva 1955 (tłum. ros. z Origines de la formation des noms en indoeuropéen, Paris 1935).

BER — Bălgarski etimologičen rečnik. Săstavili: V. Georgiev, I. Gălăbov, J. Zaimov, S. Ilčev, Sofija 1962 n.

Berneker SEW — E. Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch. *A — mors*, Heidelberg 1908—1913.

Bilećkyj-Nosenko — P. Bilećkyj-Nosenko, Slovnyk ukraïnśkoï movy. Pidgotuvav do vydannja V. V. Nimčuk, Kyïv 1966.

Bošković RS — R. Bošković, Razvitak sufiksa u južnoslovenskoj jezičkoj zajednici, Beograd 1936.

Brugmann Grundriss — K. Brugmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen², II 1. Allgemeines. Zusammensetzung (Komposita). Nominalstämme, Strassburg 1906.

Brückner SE — A. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków 1927.

BTR — Bălgarski tălkoven rečnik. Avtori: L. Andrejčin, L. Georgiev, S. Ilčev, N. Kostov, I. Lekov, S. Stojkov, C. Todorov, Sofija 1955.

Buffa Dlhá Lúka — F. Buffa, Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese, Bratislava 1953.

Buffa SBN — F. Buffa, Vznik a vývin slovenskej botanickiej nomenklatúry, Bratislava 1972.

Chantraine FN — P. Chantraine, La formation des noms en grec ancien, Paris 1933.

Chojnanus — Johannes Chojnanus, Linguae Vandalicae... aliqualis Conatus, 1650. Cyt. za Muką.

Dal — V. Dal', Tolkovyj slovar' živogo velikorusskago jazyka. 3. ispravlennoe i značitel'no dopolnennoe izdanie pod red. J. A. Boduéna-de-Kurtené, I—IV, S.-Peterburg—Moskva 1903—1909.

Debrunner AiG — J. Wackernagel, Altindische Grammatik, II 2. Die Nominalsuffixe von A. Debrunner, Göttingen 1954.

Dejna K., Atlas gwarowy województwa kieleckiego, Łódź 1962—1968.

Doroszewski PF XIII — W. Doroszewski, Monografie słowotwórcze. Formacje z podstawowym *-k-* w części sufiksalnej, Prace Filologiczne XIII, Warszawa 1928, s. 1—261.

Doroszewski PF XIV — W. Doroszewski, Monografie słowotwórcze II. Formacje z podstawowym *-l-* w części sufiksalnej, Prace Filologiczne XIV, Warszawa 1929, s. 34—85.

Doroszewski PF XV — W. Doroszewski, Monografie słowotwórcze III. Formacje z elementem *-r-* w części sufiksalnej, Prace Filologiczne XV, Warszawa 1931, s. 273—300; Monografie słowotwórcze IV. Formacje z podstawowym *-n-* w części sufiksalnej, s. 421—436.

Dzendzelivśkyj LAZ — J. O. Dzendzelivśkyj, Lingvistyčnyj atlas ukraïnśkych narodnych govoriv Zakarpatśkoï oblasti URSR (leksyka), I—II, Užgorod 1958—1960.

Dzendzelivśkyj J. O., Ukraïnśko-zachidnoslovjanśki leksični paraleli, Kyïv 1969.

Elezović Kos.-Met. — G. Elezović, Rečnik kosovsko-metohiskog dijalekta, I—II, Beograd 1932—1935.

ES. — Euchologium Sinaiticum. Cyt za SJS i Sadnik-Aitzetmüller HAT.

Fasske Vetschau — H. Fasske, Die Vetschauer Mundart, Bautzen 1964.

Ferianc SNV — O. Ferianc, Slovenské názvoslovie vtákov, Bratislava 1958.

Flajšhans Klaret — Klaret a jeho družina. Text z rukopisů upravil a vydal V. Flajšhans, I—II, Praha 1926—1928.

Fraenkel LEW — E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, I—II, Heidelberg 1955—1965.

Fragm. fryz. — Fragmenty fryzyńskie. Cyt. za SJS.

Frisk GEW — H. Frisk, Griechisches etymologisches Wörterbucg, Heidelberg 1960 n.

Gebauer Sl. — J. Gebauer, Slovník staročeský, I—II (*a — netbalivost*), Praha 1903 n.; 2 wyd. Praha 1970.

Gerov — N. Gerov, Rěčnik na bălgarskij jazyk, Plovdiv 1895—1904.

Gregor Slav.-buč. — A. Gregor, Slovník nářečí slavkovsko-bučovického, Praha—Brno 1959.

GRJa — Grammatika russkogo jazyka, I. Fonetika i morfologija. Red.

V. V. Vinogradov, E. S. Istrina, S. G. Barchudarov, Moskva 1960.
Holub J., Kopečný F., Etymologický slovník jazyka českého, Praha 1952.
Horečka F., Nářečí na Frenštátsku, Frenštát pod Radhoštěm 1941.
Hrinč. — Slovar' ukrainskago jazyka sobrannyj rèdakciej žurnala „Kievska Starina". Rèdaktiroval s dobavleniem sobstvennych materialov B. D. Grinčenko, I—IV, Kiev 1907—1909.
Hruška, J. F., Dialektický slovník chodský, Praha 1907.
Hrvatski dijalektološki zbornik, Zagreb 1956 n.
Ivek. — F. Ivekoviċ, I. Broz, Rječnik hrvatskoga jezika, I—II, Zagreb 1901. Cyt. za R JAZ.
Jankoŭski F., Dyjalektny sloŭnik, I—III, Minsk 1959—1970.
Jungmann — J. Jungmann, Slovník česko-ňemecký, I—V, Praha 1835—1839.
Jurčanka G., Dyjalektny sloŭnik (z gavorak Mscislaŭščyny), Minsk 1966.
Kálal — M. Kálal, Slovenský slovník z literatúry aj nárečí, Banská Bystrica 1924.
Karłowicz SGP — J. Karłowicz, Słownik gwar polskich, I—VI, Kraków 1900—1911.
KDA — S. B. Bernštejn, V. M. Illič-Svityč, G. P. Klepikova, T. V. Popova, V. V. Usačeva, Karpatskij dijalektologičeskij atlas, I. Tekst, II. Karty, Moskva 1967.
Kluge EW[18] — F. Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, 18. Aufl. bearb. von W. Mitzka, Berlin 1960.
Kn. — G. Knapski, Thesaurus polono-latino-graecus..., Kraków 1621. Cyt. za Lindem.
Kott F. Š., Dodatky k Bartošovu Dialektickému slovníku moravskému, Praha 1910.
Kucała PSM — M. Kucała, Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich, Wrocław 1957.
Kuryłowicz Acc. — J. Kuryłowicz, L'accentuation des langues indo-européennes, Wrocław 1958.
Kuryłowicz AI — J. Kuryłowicz, L'apophonie en indo-européen, Wrocław 1956.
Kuryłowicz IC — J. Kuryłowicz, The Inflectional Categories of Indo-European, Heidelberg 1964.
Kuryłowicz IG — J. Kuryłowicz, Indogermanische Grammatik, II. Akzent, Ablaut, Heidelberg 1968.
Kurzowa Rzeczowniki na *-o* — Z. Kurzowa, Polskie rzeczowniki męskie na *-o* na tle słowiańskim, Prace Komisji Językoznawstwa PAN — Oddział w Krakowie, 26, Wrocław 1970.
L. — S. B. Linde, Słownik języka polskiego, 2. wyd., I—VI, Lwów 1854—1860; S. Hrabec, F. Pepłowski, Wiadomości o autorach i dziełach cytowanych w „Słowniku" Lindego, Warszawa 1963.

Lamprecht Opava — A. Lemprecht, Slovník středoopavského nářečí, Ostrava 1963.
Lehr-Spławiński T., Gramatyka połabska, Lwów 1929.
Leks. Poles'ja — Leksika Poles'ja. Materialy dlja polesskogo dialektnogo slovarja, Moskva 1968.
Leksykografičnyj bjuleteń, II, Kyïv 1952, VI, Kyïv 1958.
Leskien BN — A. Leskien, Die Bildung der Nomina im Litauischen, Leipzig 1891.
Leskien Skr. — A. Leskien, Grammatik der serbo-kroatischen Sprache, Heidelberg 1914.
Leumann LLF — M. Leuman, Lateinische Laut- und Formenlehre, München 1963.
Loos — J. Loos, Wörterbuch der slovakischen, ungarischen und deutschen Sprache, Pest 1871.
Lorentz PW — F. Lorentz, Pomoranisches Wörterbuch, I: *A—P*, Berlin 1958; II—III fortgeführt von F. Hinze, Berlin 1968 n.
Łoś GP — J. Łoś, Gramatyka polska, I—III, Kraków 1922—1927.
Łoś J., Složnyja slova v pol'skom jazyke, S.-Peterburg 1901.
Machek ČSR — V. Machek, Česká a slovenská jména rostlin, Praha 1954.
Machek ES[2] — V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého, 2. opr. a dopl. vyd., Praha 1968.
Maciejewski J., Słownik chełmińsko-dobrzyński (Siemoń, Dulsk), Toruń 1969.
MAGP — Mały atlas gwar polskich. Opracowany przez Pracownię Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie pod kier. K. Nitscha (I—II), M. Karasia (III i n.), I—XIII, Wrocław 1957—1970.
Makowiecki Sł. bot. — Słownik botaniczny łacińsko-małoruski, zebrał i ułożył w latach 1877—1932 S. Makowiecki, Kraków 1936.
Malina J., Slovník nářečí mistřického, Praha 1946.
Małecki SW — M. Małecki, Dwie gwary macedońskie (Suche i Wysoka w Soluńskiem), I. Teksty, II. Słownik, Kraków 1934.
Małecki M., Nitsch K., Atlas językowy polskiego Podkarpacia, Kraków 1934.
Mar. — Kodeks Mariański. Cyt. za SJS i Sadnik-Aitzetmüller HAT.
Maretić T., Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog kezika, Zagreb 1963.
Mącz. — J. Mączyński, Lexicon latino-polonicum... 1564; W. Kuraszkiewicz, wyrazy polskie w słowniku łacińsko-polskim Jana Mączyńskiego, I—II, Wrocław 1962—1963.
Meg. — H. Megiser, Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch. Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592. Bearbeitet von A. Lägreid, Wiesbaden 1967.
Meillet Ét. — A. Meillet, Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave, I—II, Paris 1902—1905.
Meillet A., Le slave commun, 2. éd. revue et augm. avec le concours de A. Vaillant, Paris 1934.

Meillet Wstęp — A. Meillet, Wstęp do językoznawstwa indoeuropejskiego, Warszawa 1958.
Mel'ničenko G. G., Kratkij jaroslavskij oblastnyj slovar', ob"edinjajuščij materialy ranee sostavlennych slovarej (1820—1956 gg.), Jaroslavl' 1961.
Michajlov Suffiksy — M. A. Michajlov, Suffiksy imen dejstvujuščego lica v serbolužyckom jazyke, Učenye zapiski Instituta Slavjanovedenija XVII, Moskva 1959, s. 128—207.
Michalk Neustadt — S. Michalk, Der obersorbische Dialekt von Neustadt, Bautzen 1962.
Miklosich EW — F. Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprache, Wien 1886.
Miklosich LP — F. Miklosich, Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum, Vindobonae 1862—1865.
Mirtov DS — A. V. Mirtov, Donskij slovar', Rostov na Donu 1929.
Mladenov S., Bălgarski tălkoven rečnik s ogled kăm narodnite govori, I: *A—K*, Sofija 1927—1951.
Mladenov Vidin. — M. S. Mladenov, Govorăt na Novo Selo Vidinsko, Sofija 1969.
Muka — E. Muka, Słownik dolnoserbskeje rěcy a jeje narěcow, I—III, Petrohrad—Praha 1911—1928.
Nikolić S., Nomina agentis u staroslavenskom jeziku, Južnoslovenski Filolog XXVII, Beograd 1966—1967, s. 1—84.
Nos. — J. J. Nosovič, Slovar' bělorusskago narěčija, Sankt-Peterburg 1870.
Novák Sl.Hus. — K. Novák, Slovník k českým spisům Husovým, Praha 1934.
Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas. (Materialy i issledovanija), Moskva 1965—1970 (wyd. 1972).
Opyt Dop. — Dopolnenie k Opytu oblastnago velikorusskago slovarja, Sankt-Peterburg 1858.
Opyt oblastnago velikorusskago slovarja, izdannyj vtorym otděleniem Imperatorskoj Akademii Nauk, Sankt-Peterburg 1852.
Otrębski GJL — J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, I—III, Warszawa 1958—1965.
Otrębski-Safarewicz GHŁ — J. Otrębski, J. Safarewicz, Gramatyka historyczna języka łacińskiego I, Warszawa 1937.
Pfuhl Chr. Tr., Lausitzisch Wendisches Wörterbuch, Bautzen 1886.
Plet. — M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, I—II, Ljubljana 1894—1895.
Pokorny IEW — J. Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, I—II, Bern 1949—1969.
Polański K., Słownik etymologiczny języka Drzewian połabskich, Wrocław 1971 i n.
Polański K., Schnert J. A., Polabian — Englisch Dictionary, The Hague — Paris 1967.
Popović J., Geschichte der serbokroatischen Sprache, Wiesbaden 1960.

Preobraženskij ES — A. G. Preobraženskij, Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka, I—II, wyd. 2. fototyp., Moskva 1959.
Profous MJ — A. Profous, Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní vyznam a změny, I—IV, Praha 1947—1957
Přír. Slov. — Příruční slovník jazyka českého, Praha 1935—1957.
Ram., Ramult SK — S. Ramult, Słownik języka pomorskiego, czyli kaszubskiego, Kraków 1893.
Rasprave JAZU — Rasprave Instituta za Jezik Jugoslovenske Akademije Znanosti i Umjetnosti u Zagrebu, Zagreb 1968.
Reczek SDPol. — S. Reczek, Podręczny słownik dawnej polszczyzny, Wrocław 1968.
Rečnik na makedonskiot jazik. Red. B. Koneski, Skopje 1961—1966.
R JAZ — Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Zagreb 1880 n.
Rost P., Die Sprachreste der Draväno-Polaben im Hannöverschen, Leipzig 1907.
Rozprawy — Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności, Kraków 1874 n.
Rozwadowski WP — J. Rozwadowski, Wybór Pism, I—III, Warszawa 1959—1961.
RSAN — Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, izd. Srpska Akademija Nauka, Beograd 1959 n.
Rudnyćkyj J., An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language, Winnipeg 1962 n.
Ruk. Leks. — Rukopisnyj leksikon pervoj poloviny XVIII veka, Leningrad 1964.
Rysiewicz Z., Studia językoznawcze, Wrocław 1956.
Ryšanek F., Slovník k Žilinske Knize, Bratislava 1954.
Sadnik-Aitzetmüller HAT — L. Sadnik, R. Aitzetmüller, Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen texten, Heidelberg 1955.
Schwyzer GG — E. Schwyzer, Griechische Grammatik, I. Allgemeiner Teil, Lautlehre, Wortbildung, Flexion, München 1939.
ScSl — Scando — Slavica, Copenhagen 1954 n.
SIAN — Slovar' russkago jazyja sostavlennyj vtorym otděleniem Imperatorskoj Akademii Nauk, S.-Peterburg 1891 n.
Siennik — Marcina Siennika herbarz czyli zielnik, Kraków 1568. Cyt. za Lindem.
Simonović BR — D. Simonović, Botanički rečnik. Imena biljaka, Beograd 1959.
Sipos Bükk-Gebirge — I. Sipos, Geschichte der slowakischen Mundarten der Huta- und Hámor-Gemeinden des Bükk-Gebirges, Budapest 1958.
SJP PAN — Słownik języka polskiego. Pod red. W. Doroszewskiego, I—XI, Warszawa 1958—1964.

SJS — Slovník jazyka staroslověnského. Hlavní red. J. Kurz, Praha 1958 n.
Skok ER — P. Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Suradivao V. Putanec, Zagreb 1971 n.
Slovar' russkich starožil'českich govorov srednej časti bassejna r. Obi. Pod. red. V. V. Palaginoj, I—III, Tomsk 1964—1967.
Slovník slovenského jazyka. Ved. red. Š. Peciar, I—VI, Bratislava 1959—1968.
Slovník spisovného jazyka českého. Ved. red. J. Bělič, I—IV, Praha 1960—1971.
Sl. Rjazan. — Slovar' sovremennogo russkogo narodnogo govora (d. Deulino Rjazanskogo rajona Rjazanskoj oblasti). Pod. red. I. A. Ossoveckogo, Moskva 1969.
Sławski F., Gramatyka języka bułgarskiego, Warszawa 1962.
Sławski F., Podręczny słownik bułgarsko-polski, Warszawa 1963.
Sławski SE — F. Sławski, Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków 1952 n.
Sławski Słowotwórstwo bułg. — F. Sławski, Słowotwórstwo bułgarskie na tle prasłowiańskim. Z polskich studiów slawistycznych II, Warszawa 1963, s. 79—90.
Słownik polszczyzny XVI wieku. Instytut Badań Literackich PAN, Wrocław 1966 n.
Sł. pol.-brus. — Podręczny słownik polsko-białoruski, pod red. A. Obrębskiej-Jabłońskiej i M. Biryły, Warszawa 1962.
Sł. stpol. — Słownik staropolski. Red. nacz. S. Urbańczyk, Warszawa 1953 n.
Smal-Stockyj Abriss. — R. Smal-Stockyj, Abriss der ukrainischen Substantivbildung, Wien 1915.
Specht F., Der Ursprung der indogermanischen Deklination, Gottingen 1944.
Srezn. — I. I. Sreznevskij, Materialy dlja slovarja drevne-russkago jazyka po pis'mennym pamjatnikam, I—III, Sanktpeterburg 1893—1912.
SRNG — Slovar' russkich narodnych govorov. Sostavil (od II t.: gl. red.) F. P. Filin, Moskva—Leningrad 1965 n.
SSRLJ — Slovar' sovremennego russkogo literaturnogo jazyka. AN SSSR, I—XVII, Moskva-Leningrad 1948—1965.
Stevanović SSJ — M. Stevanović, Savremeni srpskohrvatski jezik, I. Uvod, Fonetika, Morfologija, Beograd 1970.
Stieber AJŁemk. — Z. Stieber, Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny, z. I—VIII, Łódź 1956—1964.
Stieber Z., Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich, I—II, Warszawa 1969 n.
Stojkov Banat — S. Stojkov, Leksikata na banatskija govor, Sofija 1968.
Strutyński PNP — J. Strutyński, Polskie nazwy ptaków krajowych, Prace Komisji Językoznawstwa PAN — Oddział Kraków, 33, Wrocław 1972.
Stulić — Joakima Stulli Dubrovčanina... Rječosložje Illir.-ital.-lat., I—II, Dubrownik 1806, Cyt. za R JAZ.

Supr. — Kodeks Supraski. Cyt. za SJS i Sadnik-Aitzetmüller HAT.
SW — Słownik języka polskiego ułożony pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedźwiedzkiego, I—VIII, Warszawa 1900—1927.
Sychta SK — B. Sychta, Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej, Wrocław 1967 n.
Szymański Słowotwórstwo — T. Szymański, Słowotwórstwo rzeczownika w bułgarskich tekstach XVII—XVIII wieku, Prace Komisji Słowianoznawstwa PAN 15, Wrocław 1968.
Szymczak M., Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim, Wrocław 1962 n.
Šaternik Červ. — M. V. Šatėrnik, Kraëvy sloŭnik Červenščyny, Mensk 1929.
Šewc H., Gramatika hornjoserbskeje rěče Budyšin 1968.
Šimek F., Slovníček staré Češtiny, Praha 1947.
Šulek — B. Šulek, Deutsch-Kroatisches Wörterbuch, Zagreb 1860; Hrvatsko-ńemačko-talijanski rječnik..., Zagreb 1860, Cyt. za R JAZ.
Šwela B., Grammatik der niedersorbischen Sprache, Bautzen 1952.
Taszycki SNM — W. Taszycki, Słowiańskie nazwy miejscowe (ustalenie podziału), Prace Komisji Językowej PAU 24, Kraków 1946.
Tomaszewski A., Gwara Łopienia i okolicy w północnej Wielkopolsce, Kraków 1930.
Tominec Črni vrh — I. Tominec, Črnovrški dialekt, Ljubljana 1964.
Trautmann BSW — R. Trautmann, Baltisch-slavisches Wörterbuch, Göttingen 1923.
Travníček F., Mluvnice spisovné češtiny I. Hlaskosloví, Tvoření slov — Tvarosloví, Praha 1951.
Ukrainsko-russkij slovar'. Gl. red. I. N. Kiričenko, I—VI, Kiev 1953—1963.
Umlenski Kjustendil — I. Umlenski, Kjustendilskijat govor, Sofija 1965.
Vaillant GC — A. Vaillant, Grammaire comparée des langues slaves, I—III, Lyon—Paris 1950—1966.
Varbot DIS — Ž. Ž. Varbot, Drevnerusskoe imennoe slovoobrazovanie, Moskva 1969.
Vasmer REW — M. Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch I—III, Heidelberg 1950—1958.
Vážny JMSN — V. Vážný, O jménech motýlů v slovenských nářečích, Bratislava 1955.
Vidoeski Kumanovo — B. Vidoeski, Kumanovskiot govor, Skopje 1962.
VJa — Voprosy Jazykoznanija, Moskva 1952 n.
Vondrák VSG — W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik, 2. stark vermehrte u. verbess. Aufl., I—II, Göttingen 1924—1928.
Vuk — Vuk S. Karadžić, Srpski rječnik istumačen njemačkijem i latinskijem riječima, 4. izd., Beograd 1935.
Walde-Hofmann LEW — A. Walde, Lateinisches etymologisches Wörter-

buch. 3., neubearb. Aufl. von J. B. Hofmann, I—II, Heidelberg 1938—1954.
Zaręba A., Atlas językowy Śląska, Kraków 1969 n.
Zaręba A., Słownik Starych Siołkowic w powiecie opolskim, Kraków 1960.
ZfSl — Zeitschrift für Slavistik, Berlin 1956 n.
Zeman — H. Zeman, Słownik górnołużycko-polski, Warszawa 1967.
Zierhoffer NMaz. — K. Zierhoffer, Nazwy miejscowe północnego Mazowsza, Prace Onomastyczne Komitetu Językoznawczego PAN 3, Wrocław 1957.
Zubatý J., Studie a články. Výklady etymologické a lexikální, I—II, Praha 1945—1949.
Żel. — E. Želechovskyj, Malorusko-nimeckyj slovar, I—II, L'viv 1886.

Rozwiązanie skrótów

a) skróty nazw języków

arch., archang.	— archangielski	kostrom.	— kostromski
awest.	— awestyjski	kuj.	— kujawski
bałt.	— bałtycki	lit.	— litewski
błg.	— bułgarski	lub.	— lubelski
błtsł.	— bałto-słowiański	łac.	— łaciński
bośn.	— bośniacki	łot.	— łotewski
brus.	— białoruski	mac.	— macedoński
chorw.	— chorwacki	młpol.	— małopolski
cs.	— cerkiewnosłowiański	mor., moraw.	— morawski
		ogsł.	— ogólnosłowiański
cz.	— czeski	ołon.	— ołoniecki
czarnogór.	— czarnogórski	pie.	— praindoeuropejski
dłuż.	— dolnołużycki		
głuż.	— górnołużycki	pol.	— polski
got.	— gocki	pozn.	— poznański
gr.	— grecki	psk.	— pskowski
herc.	— hercegowiński	psł.	— prasłowiański
het.	— hetycki	rjazan.	— rjazański
hom.	— homerycki	rodop.	— rodopski
ichtim.	— dialekt ok. Ichtimanu (pd.-zach. Bułgarią)	ros.	— rosyjski
		rus.	— ruski
		samokov.	— dialekt ok. miejscowości Samokov (pd.-zach. Bułgaria)
ie., ide.	— indoeuropejski		
irl.	— irlandzki		
kasz.	— kaszubski		

sch.	— serbsko-chorwacki	stind.	— staroindyjski
		stprus.	— staropruski
scs.	— staro-cerkiewno-słowiański	strus.	— staroruski
		stwniem.	— staro-wysokoniemiecki
sła.	— słowacki		
sle.	— słoweński	syb.	— syberyjski
sli.	— słowiński	śrblg.	— średniobułgarski
st.	— staro- (przed oznaczeniem języka, np. stpol.-staropolski)	twer.	— twerski
		ukr.	— ukraiński
		wlkpol.	— wielkopolski
		wołogod.	— wołogodzki

b) pozostałe skróty

abstr.	— abstractum	m., msc.	— masculinum
acc.	— accusativus	Maz.	— Mazowsze
adi.	— adiectivum	n.	— neutrum
akc.	— akcent	NM	— nazwa miejscowa
arch.	— archaiczny		
b., br.	— brak (br.akc. = brak akcentu)	NO	— nazwa osobowa
		nom.	— nominativus
bot.	— botaniczny	pd., płd.	— południowy
coll.	— collectivum	płn.	— północny
comm.	— genus commune	przestarz.	— przestarzały
dial.	— dialektyczny	reg., region.	— regionalny
dźwknaśl., dźwkn.	— dźwiękonaśladowczy	ts.	— to samo
		Wlkp.	— Wielkopolska
f., fem.	— femininum	wsch.	— wschodni
iter.	— iterativum	zach.	— zachodni
lud.	— ludowy		

WYKAZ SUFIKSÓW

-ъ 8, 11, 12, 13, 15, 16, 17, *18—26*, 142, 143
-'ъ 8. 11, 12, 13, 15, 16, 18, *26—30*, 116, 142, 143
-*a* 11, 12, 13, 15, 16, 18, *31—34*, 90, 142, 143
-*'a* 11, 12, 13, 15, 16, 18, *34—37*, 142, 143
-ь 11, 12, 15, 18, *37—42*, 89, 142, 143
-*ьji* 11, 12, 15, 18, *42—45*, 142
-*χъ* (-*χa*) 119, 120
-*aχъ* (-*aχa*) 119
-*iχъ* (-*iχa*) 119
-*eχъ* (-*eχa*) 119
-*oχъ* (-*oχa*) 119
-*uχъ* (-*uχa*) 119, 120, 121, 122
-*šь* (-*ša*) 119, 122
-*ašь* (-*aša*) 119, 122
-*išь* (-*iša*) 119, 122
-*ešь* (-*eša*) 119, 123
-*ošь* (-*oša*) 119, 123
-*ušь* (-*uša*) 119, 124
-*kъ* 65, 66, *67—68*, 70
-*akъ* : -*'akъ* 65, 66, *68—70*, 74, 142
-*aka* 74—75
-*ikъ* 65, 66, 70
-*okъ* 75—76
-*ъkъ* : -*ьkъ* 64, *76—81*, 142, 143
-*ъko* : -*ьko* 79—81
-*ykъ* 64, *94—96*, 143
-*ьnikъ* 63, 65, 91, *96—102*, 142, 143
-*nьnikъ* 102
-*lьnikъ* 102
-*čь* 65, 66, 70, *71—72*, 73
-*ačь* : -*'ačь* 8, 65, 66, 70, 72
-*ičь* 8, 65, 66, 70, 73, 142
-*očь* 76
-*yčь* : -*yča* 95
-*ьcь* 8, 64, 80, *81—90*, 91, 93, 142, 143
-*lьcь* *87—88*, 89
-*ьca* 88, *90—91*
-*ica* 64, *91—94*, 143
-*ika* 94
(-*a*-, -*ě*-, -*i*-) *lъ*, -*la*, -*lo* 65, *103—107*, 117 (bułg. — *ло* 106, ukr. — *ало* 107)
-*elъ* (-*ela*) 111, 116
-*ьlъ* 112, 116
(-*a*-, -*ě*-) *l'ь* *107—109*, 116, 117, 142
-*el'ь* 112, 116
-*yl'ь* *113—114*, 116
-*ul'ь* (-*ul'a*) 114—116
-*lьji* 43, *109—111*, 116, 117, 143
(-*a*-, -*i*-) *lja* 110
-*anъ* : -*'anъ* 125—127
-*an'ь* 125, 127
-*on'ь* (-*on'a*) 125, *129—130*
-*ьn'ь* 25, 125, *127—129*
-*arъ* : -*ar'ь* 131
-*ar'ь* *134—137*, 142
-*or'ь* 132
-*ora* 132
-*ur'ь* 133
-*yr'ь* : -*yr'a* 131, 132, 133, 134
-*yrъ* : -*yra* 132, 134

-*ějь* 9, *46—49*, 142
-*ogъ* 9, 11, *140—141*
(-*a*-) *tajь* 9, *49—52*, 65, 142
(-*a*-, -*i*-) *tel'ь* 9, *52—55*, 65, 142
-*ьlъ*, -*ьl'ь* 56
-*tvъ* 9, 11, *139—140*
-*tь* 9, 11, *138—139*
-*unъ* 8, 9, *56—61*

INDEKS FORM PRASŁOWIAŃSKICH

badyl'ь 113
besedьnikъ 101
běganъ : *běžanъ* 126
běgunъ 12, 56, 58
bijьca 90
bijьcь 82
blǫdьnikъ 97, 99
bodačь 72
bodьcь 87
bojьca 91
bojьcь 87
borьcь 82
bǫkъ : *bukъ* 19
bʒ́tьnikъ 98, 101
bьčela 111
bykъ 20

cvʒ́čьkъ 76
čarovьnikъ 101
čirъka 78
čʒ́čьkъ 76
čvʒ́čьkъ 76
čьmel'ь 112

datel'ь 54
davačь : *dajačь* 71
davьca 90
davьcь 82
dervoděl'a 34
dętelъ : *dętel'ь* : *dętьlъ* 56
dělьnikъ 97, 99
děvosnubъ : -*snǫbъ* 24
dojilica 91
dojьka 78
drugъ 20
dvьrьnikъ 98, 102
dъχor'ь 132
dъračь 71

ědьca 90
ědьcь 83

glumьcь 82
gojičь 73
-*gonъ* 17
gonьcь 82
gǫdьkъ 76
gǫdьcь 83
grebьcь 83
gʒrnьčar'ь 136

χodatajь 12
χrobakъ 67
χrǫstъ : *χrustъ* 23
χʒ́čьkъ 77

jazdьc 83
jьgračь 71
jьgrьcь 83

kněst'ь 26
klykъ 94
kolodějь 28
komarъ : *komar'ь* 131
konar'ь : *koňar'ь* 136
kopačь 71
korstel'ь 108, 117
kovačь 72

koval'ъ 108, 117
kovyl'ъ 113
kravьcь 84
kupьcь 84
kuznьcь 87
kvičelь 111
kъlь 21

ležuxъ 27
lěkar'ъ 137
lovьcь 84
lъžь 27

medvědь 12, 37, 38, 40
molь 37, 40, 41
motyl'ъ : *metyl'ъ* 114
mьnьcь 84

norъ : *nurъ* 21
norъkъ : *nurъkъ* : *nyrъkъ, norъka, nurъka* 77
norьcь : *nurьcь* : *nyrьcь* 85
nyrъka 78

obadъ : *ovadъ* 24
opekunъ 57
*ortaj*ь 49
oračь 72
orzbojьnikъ 99

pastyr'ъ 133
perunъ : *Perunъ* 57, 58, 59
pěstunъ 57
pětuxъ 122
pětьlь 56
pěvьcь 85
pijanica : *pьjanica* 91
pijavica 92, 93
piskor'ъ : *piskorъ* 132
*pišč*ьcь 80, 85
plovьcь 86
plžь 27
pobědьnikъ 100
pogoničь 73
potokъ 25
povodyr'ъ 133
pqtьnikъ 102
prijatel'ъ 53
pros'akъ 68
provodьnikъ 100
pryščь 27
pr̥čь 27
pьzduxъ : *pьzd'uxъ* : *pьzduxa* : *pьzd'uxa* 120

rarogъ 9, 140
rězьnikъ 100
rybakъ 70
rybar'ъ 136
rybitvъ 9, 139

sěvьcь 86
skočьkъ 78
slědьnikъ 100
sluga 31
smr̥děl'ъ 108
sokъ 22
sǫdьji 42, 43
sǫložь 37, 40
sǫpьr'ъ 29
sǫsědъ 16, 25
stojanъ 125
storžь 28
storžьnikъ 100
susъlъ : *sysъlъ* 112
svinar'ъ : *sviňar'ъ* 137
svr̥čь 28
sykora 132
sъvědьkъ 78

ščьmel'ъ 112
šьvějь 46
šьvьcь 86

tatь 9, 138
tъkačь 72

vel'moža 34
verčja 46
větii (cerk.) 42, 43
vila 104
vodičь 73
-vodъ 17
vodyr'ъ 133
vod'ъ 28
vojevoda 31
voldar'ъ
voldyka 95
-vozъ 17
vračь 72

zalodějь 29

žegavica : *žagavica* 92, 93
ženixъ 120
žer'uxa 121
žętel'ъ 54
žužel'ъ 112
žьrьcь 86

W SERII MONOGRAFII SLAWISTYCZNYCH KOMITETU SŁOWIANOZNAWSTWA PAN

ukazały się:

Nr 1. Jerzy Śliziński, *Z działalności literackiej braci czeskich w Polsce (XVI—XVII w.)*, 1959, s. 187.

Nr 2. Maria Brodowska-Honowska, *Słowotwórstwo przymiotnika w języku staro-cerkiewno-słowiańskim*, 1960, s. 276.

Nr 3. Leszek Moszyński, *Ze studiów nad rękopisem Kodeksu Zografskiego*, 1961, s. 132.

Nr 4. Janusz Siatkowski, *Dialekt czeski okolic Kudowy*. Cz. I. *Fonetyka — Słowotwórstwo*, 1962, s. 173.

Nr 5. Janusz Siatkowski, *Dialekt czeski okolic Kudowy*. Cz. II. *Fleksja — Słownictwo — Teksty*, 1962, s. 204.

Nr 6. Wanda Budziszewska, *Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej*, 1965, s. 375+2 wykresy.

Nr 7. Janusz Siatkowski, *Bohemizmy fonetyczne w języku polskim*. Cz. I, 1965, s. 238.

Nr 8. Hanna Orzechowska, *Orzeczeniowe formacje w językach południowosłowiańskich*, 1966, s. 278.

Nr 9. Mieczysław Basaj, *Bohemizmy w języku pism Marcina Krowickiego XVI w.*, 1966, s. 224.

Nr 10. Andrzej Bogusławski, *Semantyczne pojęcie liczebnika i jego morfologia w języku rosyjskim*, 1966, s. 279.

Nr 11. Stanisław Stachowski, *Język górnołużycki w „De originibus linguae Serabicae" Abrahama Frencla (1693—1696)*, 1967, s. 190.

Nr 12. Iryda Grek-Pabisowa, *Rosyjska gwara starowierców w województwach olsztyńskim i białostockim*, 1968, s. 200.

Nr 13. Maria Jeżowa, *Z problemów tzw. trzeciej palatalizacji tylnojęzykowych w językach słowiańskich*, 1968, s. 208.

Nr 14. Elżbieta Smułkowa, *Słownictwo z zakresu uprawy roli w gwarach wschodniej Białostocczyzny*, 1968, s. 244 + 55 map.

Nr 15. Henryk Wróbel, *Słowotwórstwo przysłówków odprzymiotnikowych w językach łużyckich*, 1969, s. 140.

Nr 16. Monika Didiakin-Leeming, *Fleksja ukraińska w leksykonie Pamby Beryndy*, 1969.

Nr 17. Cezary Piernikarski, *Typy opozycji aspektowych czasownika polskiego*, 1969.

Nr 18. Wiesław Boryś, *Budowa słowotwórcza rzeczowników w tekstach czakawskich XV i XVI w.*, 1969.

Nr 19. Stanisław Stachowski, *Wyrazy serbsko-chorwackie w „Thesaurus Polyglottus" H. Megisera (1603)*, 1969, s. 168.

Nr 20. Janusz Siatkowski, *Bohemizmy fonetyczne w języku polskim*. Cz. II, 1970, s. 256.

Nr 21. Kazimierz Feleszko, *Składnia genetiwu i wyrażeń przyimkowych z genetiwem w języku serbsko-chorwackim*, 1970, s. 186.

Nr 22. Marian Jurkowski, *Ukraińska terminologia hydrograficzna*, 1971, s. 240.

Nr 23. Stanisław Stachowski, *Fonetyka zapożyczeń osmańsko-tureckich w języku serbsko-chorwackim*, 1973, s. 243.

Nr 24. Ewa Rzetelska-Feleszko, *Dawne słowiańskie dialekty województwa koszalińskiego. Najstarsze zmiany fonetyczne*, 1973, s. 310.

Nr 25. Ludwika Jochym-Kuszlikowa, *Przymiotniki z formantami „-iv", „-liv-", „-čiv-" w języku rosyjskim w porównaniu z odpowiednimi formacjami polskimi*, 1973, s. 130.

Nr 26. Mieczysław Basaj, *Morfologia i składnia liczebnika w języku czeskim do XVI w.* (w druku).

Nr 27. Irena Sawicka, *Struktura grup spółgłoskowych w językach słowiańskich*, 1974, s. 132.

Nr 28. Teresa Friedelówna, *Ewangeliarz ławryszewski. Monografia zabytku* (w druku).

Nr 29. Michał Kondratiuk, *Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostocczyzny* (w druku).